

Mnohotvárnosť Haydena Whita

Eugen Zeleňák (ed.)

Chronos
Bratislava
2013

© Chronos, 2013

© Juraj Šuch, Ján Haluška, Jana Kováčová, Juraj Dvorský, Ivan Jančovič,
Eugen Zelenák

Recenzenti

Milan Ducháček

László Vörös

Táto publikácia vychádza s finančnou podporou grantu VEGA č.
1/0172/11 *Naratívny realizmus a konštruktivizmus* a grantu *Narratologies*
č. NARR2828-3.

ISBN 978-80-89027-38-5

Obsah

Predslov	5
Problematika plurality a relativity historických narácií v prácach Haydena Whita	
Juraj Šuch	7
Hayden White – relativista, ale aký?	
Ján Haluška	24
K Whitovým trópom	
Jana Kováčová	44
Fabula a sujet. Vplyv ruského formalizmu na Whitovu teóriu z pohľadu literárnovednej naratológie	
Juraj Dvorský	57
Naratívna štruktúra historického textu a jej významové implikácie (K vzťahu medzi formou a významom vo filozofii histórie Haydena Whita)	
Ivan Jančovič	72
História ako osloboditeľka: Hayden White o bremene minulosti a ľudskej voľbe	
Eugen Zelenák	88
O autoroch	104

Predslov

V minulom storočí sa pozornosť filozofov a teoretikov histórie v ne-bývanej miere zamerala na spôsoby písania o dejinách, na možnosti reprezentácie minulosti či na literárne dimenzie historických prác. Podľa viacerých autorov boli v tomto ohľade rozhodujúce práve myšlienky Haydena Whita. Hoci nebol prvý ani jediný, kto napr. poukázal na skutočnosť, že historické texty sú konštrukty, ktoré sa tvoria do istej miery podobne ako diela umeleckej literatúry, predsa sa podobné názory zvyknú spájať hlavne s jeho menom. Hayden White je kľúčová postava prístupu, ktorý sa niekedy označuje ako *narativistická, konštruktivistická* alebo *nová* filozofia histórie. Jeho provokatívny pohľad na historické diela vyvoláva živé diskusie a často i rózny nesúhlas. Niektorí kritici totiž namietajú, že White stiera rozdiely medzi faktom a fikciou, medzi históriou a umeleckou literatúrou, či dokonca naviguje váženú disciplínu do búrlivých vôd relativizmu. Ako sa však snažia ukázať i niektoré príspevky v tejto publikácii, podobné zjednodušujúce vyjadrenia na Whitovu adresu sú do istej miery zavádzajúce.

Hoci by sa mohlo zdať, že Whitova pozícia musí byť už dostatočne známa a preskúmaná – veď zrejme najväčší ohlas mali jeho diela zo 70. rokov 20. storočia *Metahistória* (1973) a *Tropiky diskurzu* (1978) –, v skutočnosti sú jeho názory vo svete dodnes predmetom neutíchajúceho záujmu. Ukazuje sa totiž, že v zákutiach Whitových prác sa stále ukrývajú kontroverzné postrehy a otvorené otázky. Dokazuje to i viacero nedávno vydaných kníh, napr. zborník publikovaný pri príležitosti Whitovho životného jubilea *Re-Figuring Hayden White* (2009) či monografia Hermana Paula *Hayden White: The Historical Imagination* (2011). Rovnako pokračuje vydávanie Whitových prác. Zatiaľ posledným príspevkom je kolekcia jeho článkov editovaná Robertom Doranom *The Fiction of Narrative* (2010) a ako sa uvádza v úvode danej práce, v príprave je ďalšia kniha.

Analogický záujem o Whita je badateľný i v našom regióne. Za zmienku stojí napr. kniha Juraja Šucha *Naratívny konštruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita* (2010) a v posledných rokoch publikované české preklady jeho kľúčových prác *Metahistória* a *Tropiky diskurzu*. Tento zborník nadväzuje na snahu ponúknuť výklad

vybraných aspektov Whitovho bohatého diela. Autori jednotlivých článkov pritom poukazujú na rôzne tváre Haydena Whita. Približujú jeho záujem o literárne postupy pri tvorbe historických textov, jeho fascináciu pluralitou historických prác i dôraz na slobodu človeka a morálny základ histórie.

Úvodný príspevok Juraja Šucha ponúka prehľad rôznych postojov k téme relativizmu a plurality historických narácií vo Whitovom diele. Následne sa Ján Haluška snaží spresniť, o akej podobe relativizmu môžeme v jeho prípade hovoriť. Argumentuje pritom, že tu ide o umiernenú podobu konceptuálneho relativizmu. Jana Kováčová sa zameriava na otvorené otázky týkajúce sa Whitovho chápania trópov a aktu prefigurácie, ktorý stojí na počiatku tvorby príbehov o minulosti. Juraj Dvorský si všima vplyv ruského formalizmu (najmä pojmy fabula a sujet) na Whitovo uvažovanie a venuje sa nejasnostiam ohľadom Whitovho pojmu emplotment, pričom využíva rámeč literárnovednej naratológie. Ivan Jančovič podrobuje kritickému skúmaniu Whitovo presvedčenie, že z hľadiska formy sú historické a fikčné naratívy v podstate nerozpoznateľné. Sústreďuje sa pritom hlavne na súvis medzi naratívnu štruktúrou a jej významovými implikáciami. Môj záverečný príspevok poukazuje na to, že Whitov pohľad na históriu má morálny základ, keďže podľa neho je úlohou historikov zbaviť nás bremena minulosti a ukázať nám, že človek je slobodný.

Za cenné pripomienky a návrhy k jednotlivým textom ďakujeme recenzentom Milanovi Ducháčkovi a Lászlóovi Vörösovi. Napriek tomu, že naše príspevky neponúkajú konečné ani vyčerpávajúce riešenia problémov, ktoré sa objavujú v súvislosti s Whitovým dielom, verím, že minimálne poukazujú na niektoré dôležité aspekty a zaujímavé otázky tohto mnohotvárneho autora.

Eugen Zeleňák

Problematika plurality a relativity historických narácií v prácach Haydena Whita

Juraj Šuch

Abstract: The problem of historical relativism and plurality of historical narratives is often mentioned in the discussions about the work of Hayden White. His works published during the 1950s and 1960s indicated that his approach to the issue of plurality and relativity of historical narratives was different from the traditional understanding of history. White's book *Metahistory* and his works written during the 1970s and 1980s presented original views and solutions of the problem of relativity and plurality of historical narratives. White's tropological understanding of history, however, generated different attitudes and evaluations by the philosophers and historians. The broad spectrum of evaluative attitudes to White's works depended on the understanding of history defended by the supporters (or critics) as well as on how they interpreted some aspects of his tropological approach to history.

Keywords: Hayden White, relativism, historical narrative, traditional view of history

Názory Haydena Whita sa už po niekoľko desaťročí neobjavujú v metodologických úvodoch do štúdia histórie len ako pozoruhodná alternatíva k tradičnému pohľadu na povahu histórie, ale stále podnecujú diskusie u historikov a teoretikov histórie. V diskusiách o Whitovom chápaní histórie sa často vynára problematika plurality a relativity historických narácií. Vzhľadom na skutočnosť, že viacerým aspektom tejto problematiky sa už venovali mnohé práce, tento príspevok sa pokúsi identifikovať hlavné dôvody, ktoré vedú kritikov k zaujatiu rôznych postojov k Whitovmu relativizujúcemu chápaniu histórie.

Hayden White už vo svojich prvých prácach, ktoré sa venovali problematike histórie z pohľadu historikov (Collingwooda, Croceho, Dawsona, Sartra, Toynbeeho), poukazoval na význam ideových a hodnotových

postojov mysliteľov.¹ Upozornovaním na význam skúmania hodnotovej orientácie obsahov textov, ktoré približovali minulosť, sa White odkláňal od tradičného chápania histórie. V porovnaní s teoretickými postojmi mysliteľov, (ktorí písanie o dejinách dávali do súvisu s hodnotovými potrebami kultúrneho a spoločenského života), stúpenci tradičného chápania histórie vychádzali z predpokladu postupného dosahovania hodnotovo neutrálneho a objektívneho predstavovania diania v minulosti. V 60. a 70. rokoch minulého storočia tradičný pohľad na históriu reprezentovali práce Mauricea Mandelbauma alebo Geoffreyho Eltona, ktoré polemizovali s relativizujúcimi názormi na povahu histórie.² Whitove práce z obdobia od 60. do začiatku 70. rokov minulého storočia boli skôr „verbálnou“ rebéliou voči tradičnému pohľadu na historiografiu, pretože len vyzývali k písaniu histórie z iných pohľadov (perspektív) s voľbou rôznych (umeleckých a literárnych) štýlov (White 1978, s. 62 – 63). Ak táto „rebélie“ nevyvolala výraznejší (negatívny) ohlas, tak vydaním jeho najznámejšej knihy *Metahistória* nastal zlom. Whitova „rebélie“ voči tradičnému chápaniu histórie dostala v *Metahistórii* presnejšie kontúry, ktoré sa následne stali predmetom cielenejšej kritiky oponentov (Domaňska 1998, s. 175; 2012, s. 33).

V úvode *Metahistórie* White podrobnejšie priblížil svoju predstavu tvorby historickej narácie. Historická práca (narácia) mala sprostredkovať čitateľovi záznamy v kronikách a iných príbehoch, pričom pri jej konštrukcii mal historik voliť medzi vysvetľujúcimi modmi subjektu, argumentácie a ideologickej implikácie (White 1973, s. 18 – 21).³ Okrem štyroch typov modov pri týchto explanačných stratégiách spomínal White hlbinnú úroveň historikového textu, ktorá mala byť viaza-

-
- 1 Bližšie o Whitových statiach *Collingwood a Toynbee: premeny v anglickom historickom myslení* (1956), *Pretrvávajúca dôležitosť Croceho idey histórie* (1963) (Šuch 2010, s. 14 – 20). Najznámejšiu Whitovu prácu, ktorá naznačuje Whitov odklon od tradičného premýšľania o histórii, predstavuje *Bremeno histórie* (1966) (White 1978, s. 39 – 67).
 - 2 Maurice Mandelbaum kriticky vystúpil voči „netradičným“ (relativizujúcim) pohľadom na históriu knihou *Problém historického poznania* (1938), ktorá vyšla opätovne v roku 1967. Geoffrey Elton reagoval na Carrov relativizujúci náhľad na históriu prácou *Prax histórie* (1967).
 - 3 Vo svojom texte budem používať výraz „subjekt“ pri preklade Whitovho termínu „emplotment“.

ná na poetický akt (prefiguráciu historického poľa). Predzobrazovanie (prefiguráciu) historického poľa White spájal so štyrmi trópami (metaforou, metonymiou, synekdochou a iróniou) (White 1973, s. 51 – 60). Na príklade predstáv o dejinách u historikov (Micheleta, Rankeho, Tocquevilla a Burckhardta) a filozofov (Hegela, Marxa, Nietzscheho a Croceho) sa pokúsil ilustrovať svoje chápanie histórie, ktoré poukazovalo na vplyv ideovej a estetickéj dimenzie pri naratívnom nahliadaní a predstavovaní minulosti. Význam týchto dvoch dimenzií pri posudzovaní predstáv o minulosti potvrdzuje aj Whitovo konštatovanie o tom, že ak si „máme vybrať medzi alternatívnymi predstavami histórie, tak jediné východiská, na základe ktorých môžeme uprednostňovať jednu pred druhou, sú *morálne* alebo *estetické*“ (White 1973, s. 556). Whitovo chápanie (naratívnej) histórie v *Metahistórii* je dokladom odvážnej snahy o uplatnenie literárnej teórie v súvislosti s prácou historika, čo vyvolalo množstvo otázok a problémov.⁴

I keď White nespochybňoval principiálny rozdiel medzi referenciou historického a literárneho textu, vo svojom chápaní histórie „netradične“ zblížil spôsoby práce historika s tvorbou autora fikcie (literárneho textu). Toto problematicky akceptované priblíženie práce historika a románpisca spočívalo v poukazovaní na skutočnosť, že ich spoločným základom (východiskom) je naratívne predstavenie (reálneho) deja.⁵ Väčšina historikov a teoretikov, ktorí sa názorovo stotožňovali s líniou tradičného pohľadu na poznávanie a predstavovanie historickej reality, kládla dôraz na pevnú vzájomnú súvislosť medzi dátami získanými z prameňov (faktami) a ich následným naratívnym priblížením. S predstavením dát sa podľa nich malo viazať aj jednoznačné objavovanie alebo rozpoznávanie príbehov „ukrytých“ v pramennom materiáli. Z tohto ich pohľadu sa problém plurality predstavení historickej reality, ako aj konštrukcie a významu „fiktívnych“ operácií pri rekonštrukcii deja minulosti „vytráca“ alebo sa marginalizuje s odvolávaním sa na „automatický“ progres vo

4 Bližšie (Šuch 2010, s. 53 – 68).

5 K problému Whitovho znejasňovania hraníc medzi fiktívnym a reálnym sa nedávno vyjadril Ivan Jančovič. V súvislosti s vyjadrením D. Cohnovej, že White potlačil referenčnú rovinu historického naratívu, poznamenáva, že „Whitove pasáže v *TróPOCH diskurzu* dokazujú, že o rozdieloch v referencii histórie a literatúry vie, len túto odlišnosť nezačlenil do svojho teoretického konceptu“ (Jančovič 2011, s. 68).

vývoji dejepisectva. S pokrokom vo vývoji dejepisectva sa mala neustále redukovat' miera mýtických (fiktívnych alebo subjektívnych) vplyvov (prvkov). White už v *Metahistórii* upozornil, že diferencovanie práce historikov a autorov fikcie na základe ich kritéria „objavovania“ alebo „vymýšľania“ príbehov je neadekvátne, pretože pri takomto chápaní historikovej práce „sa zakrýva, do akej miery zohráva ‚vymýšľanie‘ svoju úlohu v historických postupoch“ (White 1973, s. 20). V *Metahistórii*, ako aj v jeho statiach publikovaných v 70. a 80. rokoch minulého storočia je problematika historikového „vymýšľania“ spájaná s rôznou naratívnou kontextualizáciou jednotlivých udalostí v príbehoch historikov, a tým aj ich explanačným zvýznamňovaním. Vzhľadom na Whitovo legitimizovanie viacerých estetických a morálnych explanačných stratégií pri konštrukcii historickej narácie sa objavuje problém vymedzenia (stierania) hraníc medzi „pravdivými“ predstavami historickej reality a jej „(ne)historickými“ mýtizujúcimi naratívnymi podaniami. Predovšetkým na tento problém upozornili viacerí Whitovi kritici.⁶ Pred hľadaním všeobecne „uspokojivého“ riešenia daného problému White skôr uprednostnil skúmanie významu a úlohy naratívnej formy v procese tvorby historických narácií.

Vo Whitových prácach sa poukazovanie na význam fiktívneho v historických naráciách viazalo predovšetkým len s operáciou historikového formovania dát (opisov) do príbehov, ktorá súvisela s (literárnou) formou. V stati *Historický text ako literárny artefakt* sa objavuje jeho známe tvrdenie, že historické narácie sú „verbálne fikcie, ktorých obsahy sú rovnako tak *vymyslené* (invented), ako *objavené* (found) a ktorých formy majú viac spoločného s ich náprotivkami v literatúre, ako s tými v prírodných vedách“ (White 1974, s. 135). Domnievame sa, že

6 V prvých recenziách na *Metahistóriu* John Clive a Stanley Pierson naznačili problém jej akceptácie zo strany historikov pre Whitovo pripisovanie významu trófov, literárnej teórie alebo jazyka v ich práci (Clive 1975, s. 542 – 543), (Pierson 1978, s. 180 – 181). V reakciách Georga Iggersa, Arnolda Momigliana a Eugena A. Goloba nachádzame kritiku dotýkajúcu sa absencie formulovania relevantného kritéria, ktoré by odlišovalo historickú a literárnu naráciu (pravdu) (Iggers 2002, s. 172), (Momigliano 1981, s. 265 – 266), (Golob 1980, s. 58 – 65). Neskôršie na tento problém opätovne poukazovali Richard Vann, Noël Carroll a A. Moses (Vann 1998, s. 155), (Carroll 1990, s. 146 – 149), (Moses 2005, s. 315 – 316).

spomínané Whitovo tvrdenie nielen výstižne ilustruje jeho chápanie charakteru tvorby historických narácií, ale zároveň nastoľuje viaceré otázky. Z pohľadu rôznych perspektív na Whitove práce môže jeho tvrdenie (podrobnejšie konkretizované vo viacerých statiach) nadobúdať odlišné významy, a tým aj generovať širšie spektrum kritických postojov. K rozširovaniu uvedeného spektra postojov prispievalo Whitovo neustále obohacovanie teoretického arzenálu pri zdôvodňovaní svojich názorov. Vzhľadom na fakt, že sa White nezameral na systematické rozvíjanie svojho systému predstaveného v 70. rokoch minulého storočia, kritický recipient jeho diela oprávnene môže nastoliť otázku, do akej miery boli jeho názorové posuny a teoretické obohacovanie „vynútené“ tlakom kritiky a konfrontáciou s praxou historikov. V súboroch statí pod názvami *Tropiky diskurzu* (1978), *Obsah formy* (1987) a *Figurálny realizmus* (1998) je možné identifikovať zásadnejšie Whitove názorové posuny. Osobitou črtou Whitových prác bol spôsob predstavovania jeho vlastného pohľadu na povahu histórie, ktorý bol viazaný na aktuálne diskutované problémy dotýkajúce sa reflexie povahy historických narácií a teórie histórie. V súvislosti s recepciou Whitových názorov nadobúda preto osobitú relevantnosť otázka nastolená Richardom Vannom: „Ktorý White?“ (Vann 1998, s. 161).

Východiskom Whitovho chápania povahy histórie (historických narácií) v minulom storočí bol predpoklad existencie „amorfnnej a chaotickej historickej reality“, ku ktorej sa rôznym spôsobom vzťahovali známe dáta z dostupných fragmentárnych prameňov. Samotná minulosť sa podľa Whita historikovi priamo nezjavovala (ako na to upozorňoval už Arthur Danto v *Analytickej filozofii dejín*), ale bola približovaná prostredníctvom určitého opisu. Historik na základe historického výskumu a svojej predstavivosti mal podľa neho sujetovať jednotlivé údaje do príbehu určitého druhu. V tomto procese dochádza k vytváraniu súvislostí medzi jednotlivými údajmi a k určovaniu významov jednotlivých udalostí (White 1978, s. 109 – 114). White pripisoval významnú úlohu pri určovaní významov udalostí v príbehu naratívny formám, ktoré boli viazané na historikovu literárnu tradíciu (White 1978, s. 140). I keď osobitú úlohu pri tvorbe historickej narácie prisudzoval „hlbinnej“ figuratívnej úrovni a trópom vo viacerých prácach zo 70. rokov, tak za touto úrovňou sa podľa kritikov skrývalo množstvo nejasností (Šuch 2010, s. 58 – 62).

Nespochybniteľným dôsledkom Whitových úvah o historikovej predstavivosti, ako aj jeho skúmania konštituujuúcich štruktúr historickej narácie bolo poukázanie na nevyhnutnosť uvedomovania si možného „voľnejšieho“ vzťahu medzi formami a obsahmi historických narácií. Tieto úvahy implikovali legitimitu širšieho spektra naratívnych zobrazení, a tým plurality reprezentácií historickej reality. Základným diferencujúcim zdrojom uvedenej plurality boli naratívne formy, ktoré rôznym spôsobom zvýznamňovali („fiktionalizovali“) prezentované dáta (udalosti). Whitovo zdôvodňovanie prítomnosti a vplyvu rôznych (tradične skôr marginalizovaných) fiktívnych faktorov (prvkov) pri tvorbe celkov historických narácií intenzívnejšie generovalo úvahy o nevyhnutnej relativite jednotlivých naratívnych zobrazení minulosti. Z nášho pohľadu problematika posúdenia „miery relativity“ a typu pluralizmu vo Whitovom chápaní histórie (v prácach publikovaných v 70. a 80. rokoch minulého storočia) súvisí najmä s jeho detailnejším domýšľaním a interpretáciou postavenia a funkcií týchto fiktívnych prvkov. Pri hodnotení Whitových prác sa spomínajú rôzne typy historického relativizmu, ktoré by mohli byť zoradené od pólu tzv. radikálneho (krajného) relativizmu viazaného na tzv. *radikálny pluralizmus* až k „medzihraničnému“ pásnu oddeľujúcemu relativistický pól od objektivistického pólu. V prípade „medzihraničného pásma“ sa zdôrazňuje Whitov tzv. *limitujúci pluralizmus*.⁷ Whitov relativizujúci pohľad na chápanie histórie sa nakoniec stretol nielen s radikálnym odmietaním jeho tzv. „nihilistického a deštruktívneho relativizmu“, ale aj s pozitívnym ocenením.⁸

Stúpencom „tradičného pohľadu“ na históriu sa javilo neprijateľným nazerať na ich prácu cez optiku Whitovej tropológie. Jedna z hlavných príčin ostrej kritiky najmä zo strany historikov spočívala v odmietaní Whitovho redukovania úlohy významov „odhaľovaných“ na základe údajov z prameňov v porovnaní s ostatnými prvkami jeho systému (sujetu, ideológie a trópop), ktoré sa podieľajú na tvorbe historických nará-

7 Tento názor prezentuje Herman Paul a Eugen Zeleňák (Paul 2011, s. 97), (Zeleňák 2012, s. 414).

8 S kritickým postojom k Whitových názorom sa stretávame napríklad u E. Goloba, C. Ginsburga a G. Himmelfarbovej (Golob 1998, s. 68), (Ginsburg 1992, s. 87 – 94), (Himmelfarb 1994, s. 139 – 155). S oceňovaním pozitívneho prínosu Whitových prác sa stretávame napríklad v publikáciách E. Domaňskej alebo K. Jenkinsa (Domaňska 2012, s. 25 – 46), (Jenkins 1995, s. 173 – 179).

cií. Údaje získavané z prameňov sa z ich (pozitivistického) pohľadu vo Whitovom chápaní stávajú „voľne kombinovateľnými“ a skresľovanými prvkami mýtizujúcich naratívnych (literárnych) operácií. Z „tradičného pohľadu“ na proces konštrukcie historických narácií sú údaje (dáta a fakty) získané z prameňov pevným základom, ktorý determinuje historikovu voľbu naratívnej formy pri opisoch dejov. Oslabením významu stabilizujúcej a formotvornej „pravdy“ historikmi odhalených faktov z prameňov sa podľa Whitových kritikov nastoľovala otázka, čo a ako by malo nahradiť ich priestor a „funkciu“. Zároveň sa s „vytrácaním“ významu dovtedajšej „pravdy faktov“ viazal problém legitimizovania a spôsobu výberu určitých narácií ako „historických“, „dôveryhodných“, prípadne „pravdivých“. Pravdepodobne každodenná prax historikov viedla k intuitívnej nedôvere k Whitovmu systému modov a trópov, ktorý sa im mohol zdať príliš formálny (abstraktný), a tým nezabezpečujúci dostatočnú ochranu pred „nebezpečným otváraním dverí“ problematizujúcej pluralite zobrazení minulosti. Nepochybne Whitovo upozorňovanie na funkčný význam rôznych „fikčných“ (operácií) prvkov pri spracovávaní „pravdy prameňov a ich dát“ vysvetľovalo existenciu „pestrofarebného“ zobrazovania minulosti historikmi. Vzhľadom na skutočnosť Whitovho legitimizovania funkcie fikčných prvkov a procesov pri konštrukcii historických narácií sa ich pluralita nakoniec zreteľne podieľala na sproblematizovaní presnejšieho vymedzovania kontúr historickej reality, a tým aj hraníc medzi históriou a fikciou (literatúrou). Absencia presvedčivejšieho vymedzenia hraníc vplyvu jednotlivých fikčných faktorov (prvkov) pri formovaní celku historickej narácie, ako aj presnejších mechanizmov umožňujúcich „prekladať“ medzi možnými predstavami historických procesov mohli zohrávať rozhodujúcu úlohu pri spochybňovaní významu Whitových prác pre historikov.

V pozadí jedného zo štyroch základných typov sujetovania historického deja, ktoré mali vychádzať zo západnej literárnej tradície, je možné si predstaviť viacero rôznych naratívnych interpretácií prameňov, a tým aj predstáv minulosti. V pluralite naratívnych interpretácií by sa v rôznej miere prejavovali vplyvy fikčných operácií, s ktorými sa nevyhnutne viaže aj relatívna platnosť jednotlivých historických narácií. Legitímna pluralita predstáv minulosti (v rôznej miere domýšľajúcich priebeh udalostí) nadobúda konkrétnejšiu podobu v historických

naráciách, pričom s historikovou voľbou rôznych naratívnych foriem sa budú viazať aj odlišujúce sa obsahy (predstavy) o historickej realite. Pri akceptácii funkčnosti „fiktívnych“ prvkov a operácií sa objavuje zložitý riešenie problému výberu medzi nimi, ktoré by sa následne premietlo do formulovania uspokojivého kritéria odlišujúceho historické („pravdivé“) narácie od nehistorických (fikčných). Z pohľadu „tradične“ uvažujúcich historikov neponúkal Whitov systém presvedčivé riešenie tohto problému, ale skôr mohol implikovať „deštruktívny relativizmus a radikálny pluralizmus“. „Prirodzenou“ a „jednoduchšou“ reakciou na problém výberu medzi rôznymi historickými naráciami a ich legitimitou sa stáva dôvodom na odmietnutie problematického Whitovho systému. Toto odmietnutie je sprevádzané návratom k zdôrazneniu „jednoznačnejšieho“ kľúčového významu kritéria „profesionálneho“ poznania prameňov, ktoré malo vyúsťovať do jedného správneho spôsobu zosúladzovania faktov odhaľujúceho „správnu“ naratívnu formu. S odvolávaním sa na „výlučnú“ relevantnosť tohto nespochybniteľného kritéria spojeného s uvádzaním faktov získaných profesionálnym výskumom z prameňov by sa viazal predpoklad jasného určovania pevných významov a kontúr historických udalostí. Na základe tohto „profesionálneho“ prístupu sa očakávalo, že údaje budú naratívne formované jedným spôsobom, a tým by sa nielen „vyriešil“ problém plurality naratívnych zobrazení minulosti, ale zároveň by sa redukoval aj znepokojujúci význam úvah o relativite historického poznania. Problematizujúcim aspektom tohto „riešenia“ je absencia presvedčivého zdôvodnenia čoraz viac prehlbujúcej sa plurality zobrazení minulosti v súčasnom historiografickom diskurze. Daná pluralita znejasňuje sledovanie hraníc medzi domýšľaným („vymýšľaným“) a „reálnym“ v zobrazovaní minulosti. Zdôvodňovanie čoraz pestrejšieho spektra plurality historických narácií nemôže byť uspokojivo vysvetlené len generalizujúcim odkazovaním na historikovu subjektivitu pri jeho skúmaní a približovaní minulosti. Rovnako tak sa zdá byť nezdôvodnené odvolávanie sa na vzdialenú budúcnosť, v ktorej sa predpokladá „kongvencia“ rôznych interpretácií do jedného obrazu minulosti.

V porovnaní s recepciou a interpretáciami Whitových názorov, podľa ktorých mali otvárať bránu k „nekontrolovateľnej“ pluralite historických narácií, sa objavili aj ich interpretácie upozorňujúce na predstavu

redukovanej („limitovanej“) relativity a plurality historických narácií, ktorú mal zabezpečovať Whitov systém modov a trópov. Východiská uvedených interpretácií Whitových názorov, ktoré zdôrazňovali jeho „limitovaný pluralizmus“, spočívali na zdôrazňovaní možnosti „preloženia“ jednotlivých naratívnych zobrazení minulosti na základe Whitovho systému explanačných (sujetových, argumentačných a ideologických) štvoric a trópov.⁹ V stati *Historizmus, história a figuratívna imaginácia* (1975) sa stretávame s Whitovou predstavou, podľa ktorej existuje možnosť prekonávania absolútneho relativizmu teóriou lingvistického determinizmu. Aplikáciou teórie lingvistického determinizmu by sa mala dať predstaviť možnosť prekladania „vnímania historika, ktorý svoj diskurz viedol v mode metafory, do vnímania historika, ktorý volil mod synekdochy; rovnako by sme dokázali preložiť ironický pohľad na svet do modu metonymie“ (White 1978, s. 150). S Whitovou predstavou prekladania vnímania historikov v modoch (formovaných trópmi) sa viaže nielen vážny problém možnosti správnej identifikácie trópov v textoch historikov, ale aj otázka, či by nám prípadné identifikovanie trópov napomohlo presnejšie určovať fiktívne voči skutočnému.¹⁰ Vzhľadom na

-
- 9 Viacerí teoretici (napr. H. Kellner a F. Ankersmit) v analýzach *Metahistórie* upozorňovali na obmedzujúci aspekt funkcie modov a trópov, ktoré problematizujú Whitove vnútorné liberalizujúce (existencialistické) dimenzie v jeho chápaní histórie. Vo Whitových prácach z 80. rokov minulého storočia je zrejme opúšťanie predstavy histórie, ktorá by bola pevne zviazaná schémou explanačných štvoric modov, ako aj trópov (Kellner 1980, s. 1 – 30), (Ankersmit 2001, s. 224 – 225).
- 10 Zatiaľ čo Donaldovi Ostrowskému sa podarilo ilustrovať Whitove „povrchové“ mody vo vybraných historických naráciách, tak identifikácia a význam hlbinných trópov je neriešiteľným problémom (Ostrowski 1990, s. 227). V prácach Horvátha *Rétorika histórie* (Horváth 2002, s. 189 – 235) a Hudymača sa stretávame s pokusmi o identifikáciu určitého hlbinného trópu v textoch literárnych historikov (Hudymač 2003, s. 68 – 95). V súvislosti so zmenšeným záujmom recenzentov zo strany historikov o publikáciu *Tropiky diskurzu* (1978) v porovnaní s predchádzajúcou knihou Haydena Whita (*Metahistória*) konštatoval vo svojej eseji Martin Vašš, že „[p]ríliš veľa interdisciplinarity je zrejme viac na škodu ako na úžitok, no s mierou môže byť veľmi prospešná (akurát nájsť tú mieru je najväčší problém), resp. historik by nikdy nemal stratiť primárny kontakt s vlastnou disciplínou“ (Vašš 2010, s. 170). Milan Řepa sa inšpiroval Whitovou tropológiou pri analýzach vybraných textov historikov podobne ako Kamil Činátl v knihe *Dějiny a vyprávění* (Řepa 2006), (Činátl 2011). Kniha Milana Řepu

problematickosť jednoznačnej identifikácie hlbinej úrovne určujúcich tróпов sa domnievame, že by sa pre väčšiu časť historikov javilo účelnejšie uvažovať o možnosti „prekladu“ na úrovni sujetu.¹¹

Na prvý pohľad sa na teoretickej rovine neobjavuje problém vzájomného preloženia tragického príbehu do komického alebo romantického. Podľa Whita by sa mala zmeniť len forma historickej narácie a s ňou zväčšovanie určitých udalostí (White 1978, s. 109 – 118). V prípade konkrétneho realizovania takejto zmeny by sa museli meniť nielen pohľady na udalosti, ale aj opisy, a tým „charakter“ ich dejinných kontextov. Pri „prekladaní“ z jednej formy do druhej by prirodzene vznikali rozdiely (posuny) v opisoch udalostí a ich aktérov, ktoré by boli základom ich odlišností. „Preklad“ jedného tragického príbehu by mohol vyústiť do viac alebo menej romantického príbehu z pohľadu toho istého recipienta. Pod jedným typom naratívnej formy by sa mohlo skrývať množstvo odlišujúcich sa naratívnych opisov, resp. jeden typ naratívnej formy by „pokrýval“ viacero naratívnych opisov tej istej udalosti. Každé jedno naratívne predstavenie minulosti by si v porovnaní s ostatnými prirodzene robilo nárok na verné, „pravdivé“ („zrkadliace“) priblíženie historickej reality.

V prípade pripísania „transformačnej funkcie“ naratívnej forme (alebo formálnemu funkčnému systému štyroch modov a tróпов) sa vymedzenie kontúr historickej reality jednoznačne neupresňuje, ale skôr len naznačuje (základné) možnosti naratívneho predstavenia známych dát (faktov). Problém „limitovania“ historikovej tvorivosti a toho, čo všetko je historikom možné na základe dát „vytvárať“, je pri Whitových názoroch predstavených v prácach zo 70. a 80. rokov zreteľnejší ako pri redukujúcej a zjednodušenej predstave „tradične uvažujúcich“ historikov odvolávajúcich sa na potrebu neutrálneho a objektívneho predstavovania faktov v historických naráciách. V tejto súvislosti sa objavuje vážna otázka, či Whitova typológia nie je skôr len abstrahujú-

Poetika českého dějepisceví (2006) vzbudila svojím prístupom nielen ocenenie a pozitívne ohlasy, ale vyvolala kritickú odozvu z naratologického pohľadu Milana Orálka (Orálek 2007, s. 120 – 123).

11 S poukázaním na problematickosť nezávislého a jednoznačného identifikovania dominantných tróпов v historických prácach, ako aj s ilustráciou rôzneho spôsobu sujetovania udalostí v minulosti sa stretávame v statiach Donalda Ostrowského a Kevina Platta (Ostrowski 1990, s. 217 – 220), (Platt 1999, s. 260 – 263).

cou (formálnou) typológiou, ktorá zovšeobecňuje základné formujúce postoje a prístupy historikov. Ak by bola táto typológia len formálnou typológiou, tak hranice možného naratívneho stvárnenia minulosti „neohraničuje“, ale len typologicky charakterizuje. V pozadí Whitovej typológie by bolo možné odhaľovať čoraz viac prehlbujúcu sa pluralitu zobrazení minulosti, ktorá zároveň zrkadlí postupne čoraz diferencovanejšie predstavy o historických udalostiach. Z pohľadu historikov, ktorých profesionálna erudícia vedie k voľbe a stotožneniu sa s jednou konkrétnou predstavou minulosti, a tým väčšej senzitivite k jemným posunom (odlišnostiam) v jednotlivých naratívnych interpretáciách minulosti, pravdepodobne nemá typológia spomínaná v *Metahistórii* na prvý pohľad viditeľnejší praktický prínos.

Pokus o presnejšie určovanie „umiestnenia“ Whitovej názorovej pozície súvisí nielen s detailnejším domýšľaním jeho koncepcie, ale zároveň aj s otázkou, do akej miery by mohla byť jeho „koncepcia“ zovšeobecňovaná a aplikovateľná v rôznych oblastiach histórie. V spojitosti s touto úvahou sa objavuje problém relativity samotného historického poznania, resp. určenia miery jeho relativity v jednotlivých jeho oblastiach. V porovnaní s prírodnými vedami sa už v dobe konštituovania histórie ako vedeckej disciplíny objavila vážna otázka o možnostiach a spôsoboch prekonania neustále sa vynárajúcej relativity historického poznania. Problematika relativity historického poznania je viazaná nielen na vyrovnávanie sa s jeho epistemologickými problémami, ale zároveň aj s problémami interpretácie a prezentácie dostupných informácií. Samotný proces spracovania pramenného materiálu, ktorý vyúsťuje do naratívneho priblíženia (reprezentácie), otvára značný priestor pre jeho rôzne interpretácie. Nepochybne sa v súvislosti s rôznymi prístupmi a oblasťami historického výskumu môžu náhľady teoretikov na mieru relativity samotného historického poznania odlišovať.

Charakter prác historikov, ktoré by boli dávané do súvislosti s historickým poznaním, nebude homogénny, ale bude zahrňovať rôzne spracovania informácií spájajúcich sa s historickou realitou. Môžeme sa stretnúť s prácami historikov, ktoré prezentujú získané fakty (informácie) zo spracovania pramenných materiálov bez výraznejšej snahy o ponúknuť komplexnejšieho (detaily a kontextuálne významy jednotlivých dát domýšľajúceho) opisu alebo naratívneho priblíženia.

V druhej skupine prác historikov by boli získané informácie „plastickejšie“ predstavené prostredníctvom jednoznačnejšieho uplatnenia určitej naratívnej formy. V prípade historických prác, ktoré prezentujú len sumarizujúce dáta (napríklad demografické a ekonomické údaje) sa problém uznania ich všeobecnej platnosti („pravdivosti“) nebude objavovať na prvý pohľad tak „viditeľne“ alebo „znepokojujúco“ pre rôzne komunity. Zároveň je zrejmé, že význam (dôveryhodnosť) predstavených dát v tomto type historických prác závisí od posúdenia a interpretácie ich dejinného kontextu. Práce historikov, ktoré sa zameriavajú len na predstavovanie dát (informácií), môžu čeliť kritike a prípadnej strate svojej legitimity pri historikovom nesprávnom identifikovaní, určovaní postavenia a zhodnocovaní ním vybraných a následne podávaných dát.¹² Vzhľadom na obsah historických prác, v ktorých sa nenachádzajú znaky príbehu a orientujú sa najmä na uvádzanie overiteľných dát (faktov), možno očakávať od komunit historikov väčšiu mieru ich akceptovania.¹³ Zároveň s rastúcou „zhodou“ historikov na obsahu týchto prác sa „oslabuje“ význam Whitových názorov. Historické práce, ktoré sa využitím rôznych naratívnych foriem pokúšajú „plastickejšie“ zobrazit' dejinné súvislosti, sa zvyčajne automaticky stretávajú s ostrejšou kritikou oponentov. Z pohľadu týchto oponentov sa dáta

12 Relevantnosť historikom získaných a predstavovaných informácií (údajov) sa môže meniť s odlišnými predstavami o rôznych aspektoch a procesoch v spoločnosti. Tieto meniace sa významy údajov môžu súvisieť nielen s odhaľovaním nových faktov, ktoré by mohli posúvať dovedy známe významy dát, ale aj s použitím rôznych výskumných prístupov a ich ideovo-teoretickým podfarbením. Príkladom toho, ako exaktný a štatistický prístup vyústil do polemických záverov, bola diskusia ohľadne knihy R. Fogela a S. Engermanna *Čas na križovatke* (Iggers 2002, s. 49 – 50). Polemickú reakciu medzi slovenskými historikmi vyvolala v 90. rokoch minulého storočia kniha M. S. Ďuricu s názvom *Dejiny Slovenska a Slovákov* (1996), ktorá približovala dejiny prostredníctvom prezentácie tak známych, ako aj „menej známych“ faktov. Historici sa pri predstavovaní života osobnosti vo svojej práci môžu obmedziť len na uvádzanie faktov. V takýchto prípadoch sa obsah týchto prác stáva skôr všeobecne akceptovaným východiskom alebo „kronikou“ na formovanie konkrétnejšieho obrazu historickej reality, ktorého tvorba spočíva najmä na recipientovi.

13 V spojitosti s rôznymi oblasťami historického bádania upozorňuje na polemický význam tzv. narativistických kritik dejepisectva Jan Horský vo svojej práci *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním* (Horský 2009, s. 79, s. 319).

v „konkurujúcich“ historických naráciách ocitajú v „skresľujúcom“ obraze minulosti. Predovšetkým pri tomto type historických prác narastá význam Whitovej kritickej reflexie povahy historických narácií. Konštrukčný proces a samotný obsah historických narácií pri tomto type historických prác sa viditeľnejšie „nasycuje“ identifikovateľnými a formotvornými prvkami, na ktorých význam pri predstavovaní historickej reality mnohokrát White vo svojich prácach upozorňoval.

Potreba konkrétnejšieho a ucelenejšieho predstavenia minulosti v historickej narácii núti historika k uplatneniu zložitých konštrukčných procesov, prostredníctvom ktorých sa syntetizuje množstvo dát a aspektov historickej reality. Vzhľadom na zložitú povahu a legitimitu rôznych interpretácií (vstupných) dát dotýkajúcich sa sociálnych procesov sa objavuje tendencia akceptovať význam Whitovho predpokladu „nesformovanej“ („chaotickej“ alebo „nedourčenej“) reality, ktorá je konkrétnejšie „diformovaná“ naratívnyimi predstavami historikov. S preukazovaním vplyvu viacerých formotvorných („fikčných“ alebo povahou viac „literárnych“) procesov alebo prvkov pri pokusoch o rekonštrukciu minulosti sa prirodzenejšie vysvetľuje, prečo snaženie historikov vyúsťuje do tvorby odlišných naratívnych zobrazení minulosti. Rôzne spôsoby zobrazovania minulosti a predstavy o minulosti spojené s ideovým a sociálnym kontextom ich nositeľov sú trvalým zdrojom podnecujúcim heterogénnosť a pluralitu historického diskurzu. Zdá sa, že samotný proces vymedzovania presnej miery vplyvu „fikčných“ formotvorných prvkov a ich prítomnosti v jednotlivých historických naráciách bude závisieť od viacerých faktorov (napríklad viazaných na predstavy o minulosti u konkrétneho recipienta). Význam a miera prítomnosti identifikovateľných formotvorných fikčných prvkov v štruktúre historických narácií a v nimi naznačovaných predstavách minulosti nebude trvalo a presne definovateľná a „stabilná“. Predovšetkým pre množstvo prakticky identifikovateľných a vzájomne sa prelínajúcich interaktívnych faktorov formujúcich konkrétne predstavy minulosti bude miera ich vplyvu nejasne sa meniaci („plávajúca“).¹⁴ Vzhľadom

14 Domnievame sa, že by bolo problematické určiť nejaké „prekladové mechanizmy“, z ktorých by bolo možné presne vymedziť zreteľné hranice vplyvu nejakého formotvorného (fikčného) prvku v celku historickej narácie. Skôr by bolo reálnejšie indikovať ich väčšiu alebo menšiu úlohu z perspektívy určitého

na spomínanú viacfaktorovú sociálnu ukotvenosť posudzovania miery fiktívneho v historických naráčiach je možné očakávať vo vymedzovaní kontúr historickej reality prostredníctvom „pravdivých“ (referujúcich) historických naráčií určité diferencie. Vzájomné porovnávanie jednotlivých historických naráčií nakoniec vyúsťuje do formovania značne „širokých“, resp. „meniacich“ sa kontúr podôb minulosti. Jednotlivé udalosti (fakty) v týchto historických naráčiach budú nadobúdať rôzne postavenia a významy, pričom tým budú viesť recipienta k domýšľaniu odlišujúcich dobových kontextov (obrazov) historickej reality. Samotná minulosť bude do určitej miery (v rámci hraníc vymedzovaných odlišujúcimi sa obsahmi naráčií) nadobúdať nielen rôzne farby, ale aj tvar (podobu). Nielen v spojitosti s odlišným podfarbovaním pri naratívnom predstavovaní historických udalostí (faktov), ale najmä so spodobovaním (tvarovaním) minulosti, ktoré determinuje úvahy o relativite historického poznania, sa objavuje podnetnosť Whitových analýz povahy historických naráčií.

I keď by bolo možné diskutovať, do akej miery niektoré z Whitových tvrdení priamo vystihujú aspekty praxe historikov, ktorí pracujú v rôznych oblastiach, je zrejmé, že vážne zaoberanie sa nimi vedie historikov k reflexívnejšiemu a kritickému uvedomovaniu si zložitého vzťahu medzi predstavami ponúkanými historickými naráčiami a skúmanou historickou realitou (resp. jej zachovanými zvyškami). Podnety k reflexívnemu poodhaľovaniu tohto vzťahu nespočívajú len v úvahách o miere „aplikovateľnosti“ Whitovho systému modov a trópop pri jednotlivých predstavovaniach minulosti, ale najmä v nevyhnutnosti zamýšľania sa nad významom „fikčných“ operácií, ktoré implikujú problém meniaceho sa pomeru „skutočného“ a „fikčného“. Možno jedna z výrazných osobitostí Whitovho relativizujúceho chápania historického poznania, ktoré vychádzalo z uvedomovania si kultúrneho a politického kontextu tvorby historikov, spočívala práve vo fakte, že z perspektívy rôznych názorových postojov a oblastí historického výskumu sa jej nedarilo určiť všeobecne akceptovateľnú „fixnú pozíciu“.¹⁵ Dôvody tohto špecificky neurčitého („plávajúceho“) postavenia

postavenia recipienta (posudzovateľa) v dobovom ideovom a teoretickom spektre.

15 V spojitosti s úvahami o Whitovom relativizme, ktorý bol rôzne „onálepkovaný“ (napr. rétorický, estetický alebo kultúrny), Ewa Domańska zdôrazňuje jeho

Whitovho chápania histórie na strane kritikov tradičného ponímania histórie môžu súvisieť nielen s rozmanitým charakterom a spektrom skúmania minulosti, ale aj s jeho rôznorodými približeniami.

Whitova koncepcia a názory podané v jeho prácach otvárali do veľkej miery priestory na ich hlbšie domýšľanie a odlišujúce sa interpretácie. V rámci rôznych spôsobov domýšľania Whitových názorov (zväčšia orientovaných len k problémom určitej oblasti historického bádania) sa zrkadlia odlišné („alternatívne“) predstavy o spôsobe formovania obsahov historických narácií. K hlavným črtám týchto odlišujúcich sa predstáv (chápaní) tvorby historických narácií patrí rozdielne kladenie významu na jednotlivé fázy tvorby, ako aj na určujúce (vedecké) faktory tohto zložitého a multifaktorového procesu. Objavujúce sa diferencie v súvislosti s kladením významov na jednotlivé faktory (aspekty) tvorby historických narácií (spojené s odlišujúcimi metodologickými prístupmi) by zároveň mohli naznačovať podoby plurality historických reprezentácií minulosti. Akékoľvek zamýšľanie sa nad pluralitou historických narácií (reprezentácií) viaže so sebou problematiku vzťahu fikcie a historickej reality. Nepochybne Whitovo chápanie histórie prinášalo originálny prístup, ktorý ponúkal netradičný náhľad na hľadanie odpovedí na otázky dotýkajúce sa tak plurality a relativity historických narácií, ako aj ich väzieb na problémovú prítomnosť a úlohu fikcie. V prípade rôznych oblastí historického výskumu by historici pripustili odlišnú mieru prítomnosti a úlohy „problémovej“ fikcie, ktorá problematizuje vedecký (legitimizujúci) status určitých narácií.¹⁶ Pravdepodobne heterogénnosť a koncepcná odlišnosť jednotlivých prvkov fikčnej súčasti foriem, a tým aj do určitej miery obsahov historických narácií je jedným z relevantných determinantov pre vytváranie plurality historických narácií. Nejednoznačne určovaný, ale identifikovateľný vplyv fikcie a jej súčastí na formy a obsahy historických narácií stavia do problematickej pozície akúkoľvek koncepciu, ktorá

kladenie dôrazu na kultúrne a politické kontexty vzniku historických interpretácií (Domaňska 2012, s. 39).

16 Ako sme spomínali, pri predstavovaní určitého (dostatočne verifikovateľného) aspektu v oblasti demografického vývoja by bolo pripustenie významu historikového domýšľania („fikcie“) spojeného s koncipovaním jeho výsledkov podstatne menšie ako pri pokuse historika o rekonštruovanie významu jednotlivých faktorov pri určitom kultúrnom vývoji.

by sa pokúšala o jej „fixné“ vymedzenie. Vzhľadom na problematickú úlohu a prítomnosť fikcie, ako aj rôznorodú povahu historického poznania sa stáva Whitova tropologická koncepcia s formalistickým prístupom k analýze historických narácií v *Metahistórii* pochopiteľným východiskom na riešenie ich povahy. Whitova koncepcia a názory sa, prirodzene, ocitajú v zložitej pozícii, ktorá so sebou viaže nedostatočne zodpovedané otázky, a tým aj kritické výhrady z množstva rôznych perspektív. Tieto kritické výhrady spojené s domýšľaním jeho názorov vytvárajú predpoklad „posúvania“ Whitovej názorovej pozície na póle „netradičného“ a relativizujúceho chápania povahy histórie. Možno práve spôsoby „nevyhnutného“ posúvania Whitových názorov v spojitosti s problematikou relativity a plurality historických narácií sa v budúcnosti stanú novou témou diskusií, v ktorých sa opätovne potvrdí ich podnetnosť a trvalá aktuálnosť.

Literatúra

- Ankersmit, F. (2001) Obrat k jazyku: literárna teória a teória histórie. In: Koziak, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.): *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 2009, s. 182 – 228.
- Carroll, N. (1990) Interpretation, History and Narrative. *Monist* 73, č. 2, s. 134 – 166.
- Clive, J. (1975) Books Reviews. *Journal of Modern History* 47, č. 3, s. 542 – 543.
- Činátl, K. (2011) *Dějiny a vyprávění*. Praha: Argo.
- Domaňská, E. (1998) Hayden White: Beyond Irony. *History and Theory* 37, č. 2, s. 173 – 181.
- Domaňská, E. (2012) *Historia Egzystencjalna*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe.
- Golob, E. O. (1980) The Irony of Nihilism. *History and Theory* 19, č. 4, s. 55 – 65.
- Himmelfarb, G. (1994) *On Looking into the Abyss*. New York: Alfred A. Knopf.
- Horský, J. (2009) *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*. Praha: Argo.
- Horváth, T. (2002) *Rétorika histórie*. Bratislava: Veda.
- Hudymač, M. (2003) Ako „sa píše“ o dejinách literatúry. In: Suvák, V. (ed): *K diferencii teoretického a praktického II*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 68 – 95.

- Iggers, G. G. (1976) *Style in History: History as an Art and as a Science. Reviews in European History* 2, č. 2, s. 171 – 181.
- Iggers, G. G. (2002) *Dějepisectví ve 20. století*. Praha: Lidové noviny.
- Jančovič, I. (2011) Fikcia a historický naratív. In: Šuch, J. (ed.): *K otázkám metodologie vied (spoločenských a prírodných)*. Banská Bystrica: FHV UMB, s. 59 – 76.
- Jenkins, K. (1995) *On „What is History?“. From Carr and Elton to Rorty and White*. London: Routledge.
- Kellner, H. (1980) A Bedrock of Order: Hayden White's Linguistic Humanism. *History and Theory* 19, č. 4, s. 1 – 29.
- Momigliano, A. (1981) The Rhetoric of History and the History of Rhetoric: On Hayden White's Tropes. *Comparative Criticism*, č. 3, s. 259 – 268.
- Moses, A. D. (2005) Hayden White, Traumatic Nationalism, and The Public Role of History. *History and Theory* 44, č. 3, s. 311 – 332.
- Orálek, M. (2007) Banalýza českého dějepisectví. *Aluze*, č. 1, s. 120 – 123.
- Ostrowski, D. (1990) A Metatheoretical Analysis: Hayden White and Four Narratives of „Russian“ History. *Clio* 19, č. 3, s. 215 – 235.
- Paul, H. (2011) *Hayden White: The Historical Imagination*. Cambridge: Polity Press.
- Pierson, S. (1978) Reviews. *Comparative Literature* 30, č. 2, s. 178 – 181.
- Platt, K. (1999) History and Despotism, or: Hayden White vs. Ivan the Terrible and Peter the Great. *Rethinking History* 3, č. 3, s. 247 – 269.
- Řepa, M. (2006) *Poetika českého dějepisectví*. Brno: Host.
- Šuch, J. (2010) *Naratívny konštruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravskej univerzity v Ostrave.
- Vann, R. T. (1998) The Reception of Hayden White. *History and Theory* 37, č. 2, s. 143 – 161.
- Vašš, M. (2010) V zajatí štruktúry trópov (Nad knihou *Tropika diskurzu Haydena Whita*). *Historia nova* I, č. 2, s. 164 – 170. Dostupné na: http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoI-2010-2k.pdf
- White, H. (1973) *Metahistorie*. Brno: Host, 2011.
- White, H. (1974) Historický text ako literárny artefakt. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zelenák, E. (eds.): *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 2009, s. 134 – 153.
- White, H. (1978) *Tropika diskursu: Kultúrne kritické eseje*. Praha: Karolinum, 2010.
- Zelenák, E. (2012) O českom vydaní knihy Haydena Whita *Metahistória*. *Filozofia* 67, č. 5, s. 409 – 416.

Hayden White – relativista, ale aký?

Ján Haluška

Abstract: In the paper I argue that there is a certain kind of relativism present in the narrativism of Hayden White. Nevertheless, I reject both the view that White is guilty of radical relativism and that his theory implies that historians may write “whatever they like”. My aim is to specify the type of relativism one may attribute to White. I argue that it is a moderate version of conceptual relativism. White is not skeptical about the existence of the past reality, he merely claims one may approach it in various ways depending on a conceptual apparatus employed. I try to locate the roots of this relativism in the gap between the reality “out there” and its interpretation, which makes it meaningful. The meaning of the (past) reality is not to be found in the world “out there” but it is rather the result of representation.

Keywords: Hayden White, representation of the past, relativism, conceptual apparatus, moderate version of conceptual relativism

Úvod

Hayden White v jednej zo svojich esejí píše:

Požiadali ma, aby som hovoril o historickom sujete a probléme „pravdy“. Predpokladám, že ma vyzvali, aby som sa vyjadril k tomuto problému preto, lebo som považovaný za stúpenca relativistického pohľadu na historické poznanie. Naozaj zastávam názor, že v každej reprezentácii historických fenoménov existuje neodstrániteľná relativita (White 1998, s. 154).

Vďaka takýmto vyjadreniam¹ je White medzi filozofmi histórie často spájaný s relativizmom. Kritici ho obviňujú z toho, že podkopáva

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0172/11 *Naratívny realizmus a konštruktivizmus*.

1 Pozri tiež Whitovu esej *Historicizmus, história a figuratívna imaginácia*, kde hovorí o tom, že napriek snahe importovať do historickej analýzy vedecké teórie, neexistuje nič také ako „ne-relativistická reprezentácia historickej skutočnosti“ (White 1975, s. 149; pozri aj s. 150), alebo rozhovor s Whitom, kde o sebe hovorí

dôveryhodnosť historického poznania. Nazdávam sa však, že označenie „relativista“ je v jeho prípade veľmi neurčité a môže dezinterpretovať jeho narativizmus. Jedným zo spôsobov vyjasnenia je opätovné prehodnotenie jeho pozície. Mojm cieľom pritom nie je odmietnuť tézu, že White je relativista, ale upresniť, o akom type relativizmu môžeme v jeho prípade hovoriť. Ved' relativizmus poznáme globálny, lokálny, radikálny, umiernený, epistemologický, konceptuálny, morálny a mnohé ďalšie. Nebolo by správne Whitovi pripísať súčasne všetky druhy relativizmu. Kritik by ho následne mohol obviniť z toho, že vyzýva historikov k tomu, aby o minulosti písali, „čo chcú“. Lenže White k tomu historikov v skutočnosti nikdy nenavádzal.

Pri skúmaní špecifických typov relativizmu vo Whitovom narativizme budem postupovať nasledovne. Na začiatku predstavím základnú charakteristiku relativizmu, s ktorou budem pracovať. Ďalej sa zameriam na špecifický druh relativizmu, ktorým je konceptuálny relativizmus. Práve charakteristika tohto typu relativizmu bude pri analýze Whita zásadná. Prostredníctvom neho sa zdôrazňuje, že svet k nám neprichádza „hotový“ (*ready-made*) a s fixným významom.² Naopak, význam je svetu vtlačaný. Ved' význam sa nachádza len vo vytváraných interpretáciách sveta, no nie vo svete samotnom. Trhlina medzi svetom a jeho reprezentáciou tak bude jednou z príčin relativizovania poznania o realite. Následne sa vrátim späť k Whitovi a ukážem, ako sa takto chápaný relativizmus prejavuje v jeho narativistickej filozofii histórie. White je totiž proponentom myšlienky, že minulosť nadobúda význam až v jej naratívnom spracovaní. Lenže ak chceme Whita spájať s relativizmom, tak určite nie s hocijakým. White síce hovorí, že historici majú možnosť uchopiť pramenný materiál z rôznych perspektív alebo pomocou rôznych konceptov, pričom každý má určitý nárok na platnosť. Už v knihe *Metahistória* však navrhuje limitovaný počet možností zobrazenia minulosti. Domnievam sa preto, že Whitove myšlienky sú kompatibilné s konceptuálnym a umierneným relativizmom.

ako o relativistovi (Hudymač 2006, s. 102).

2 Slová „svet“ a „realita“ používam v práci synonyme a označujem nimi to, čo skutočne existuje alebo existovalo (v prípade minulej reality), nezávisle od ľudského vedomia.

Vymedzenie relativizmu

Relativizmus je jedna z najstarších filozofických pozícií.³ Definícií preto existuje niekoľko a nie všetky sú kompatibilné, čo môže byť predmetom sporov. Relativizmus má takisto i mnoho kritikov. Za najsilnejšiu sa považuje námietka, že relativizmus sám seba podkopáva (Prichard 2006, s. 158). Ak je totiž záverom relativizmu, že nič nie je absolútne a všetko poznanie je relatívne vzhľadom na nejaký parameter, tak aj samotné závery relativizmu musia byť relatívne. Nie je však mojím cieľom skúmať, či sa relativizmus dokáže proti tejto námietke brániť.⁴ Mojím zámerom je predložiť definíciu relativizmu, s ktorou budem ďalej v texte pracovať. Základom relativizmu je predpoklad, že svet neprijímame ako vopred nakonfigurovaný, čoho dôsledkom je, že o svete môže každý človek hovoriť rôzne. Jeho význam nie je apodikticky daný, je utváraný, a preto sa môže poznanie o realite destabilizovať.

Napriek tomu, že existuje viacero definícií relativizmu, pre všetky je spoločné, že charakterizujú pozíciu, ktorá reaguje na tradičné chápanie sveta. To znamená na také chápanie, ktoré vychádza z predpokladu, že svet je nezávislý od poznávajúceho subjektu a je možné o ňom získať objektívne poznanie. Lenže práve druhý predpoklad je nesprávny. Podľa relativistov neexistuje jedno ultimatívne poznanie o svete. Ukazuje sa to na jednoduchom príklade. I keď sa možno zhodneme na tom, že vonku fúka vietor, nemusíme sa zhodnúť na tom, či je vietor studený alebo teplý. Niekomu sa môže zdať studený, inému zase teplý. No nedá sa objektívne vyhlásiť, že práve jeden z nich má skutočne pravdu. Všetko, čo môžeme urobiť, je vyhlásiť, že vietor je studený vzhľadom na kritériá jedného človeka a teplý vzhľadom na kritériá druhého človeka. Iný príklad hovorí, že nie je možné objektívne vyhlásiť nejakú osobu za bohatú alebo chudobnú. Pre Petra, ktorý má niekoľkonásobne vyšší majetok než Jozef, je Jozef chudobný. Naopak, pre Juraja, ktorý má niekoľkonásobne nižší majetok než

3 Za pôvodcu relativizmu sa považuje Protagoras, ktorý výrokom „Mierou všetkých vecí je človek“ zdôraznil závislosť sveta od toho, ako k nemu človek pristupuje (Hales 2011, s. 1).

4 Riešenie tohto problému a odpovede na spomenutú námietku čiastočne ponúkajú (Kölbel 2011, s. 11 – 30; Siegel 2011, s. 201 – 218).

Jozef, je Jozef bohatý. Rozhodujúce sú tu opäť odlišné kritériá alebo parametre, vzhľadom na ktoré je Jozef vnímaný raz ako bohatý a raz ako chudobný. Jeho majetok sa pritom nezmenil. Lenže fakty hovoria len o tom, že fúka vietor alebo že Jozef má majetok vo výške jedného milióna eur.⁵ Okrem tejto informácie však v sebe fakt nič viac neobsahuje. Z tohto dôvodu význam faktov nemôže existovať nezávisle od človeka. Význam je faktom prepožičiavaný v procese ich interpretácie, ktorá je vždy tvorená vzhľadom na zvolené parametre alebo kritériá poznávajúceho subjektu (Hales 2011, s. 1 – 4). Povedať objektívnu pravdu o tom, či je vietor studený alebo teplý, resp. či je Jozef bohatý alebo chudobný, by bolo možné len z perspektívy odnikiaľ (*view from nowhere*). Je však prinajmenšom problematické dokázať, či takáto perspektíva bez perspektívy existuje.

Uvedené myšlienky sú vhodným podložením na vymedzenie relativizmu. Všeobecná definícia znie, že relativizmus je teória, podľa ktorej poznanie, pravdu alebo zdôvodnenie vzťahujeme vždy k určitému parametru. Napríklad krása je hodnotená vždy vzhľadom na estetické štandardy toho ktorého človeka (Kölbel 2011, s. 14 – 17). Inými slovami, relativistické videnie sveta spočíva v tom, že poznávajúci nevidia svet ako jeden v zmysle existencie neutrálneho, resp. univerzálneho uhla pohľadu. Naopak, poznávajúci využívajú subjektívne uhly pohľadu produkujúce poznanie, ktoré nemusí byť prijateľné pre iných a poznanie iných nemusí byť prijateľné pre nich. Každé poznanie si pritom môže podľa D. Pricharda v rovnakom čase nárokovať na svoju platnosť (Prichard 2006, s. 158).

Hlavný argument v prospech relativizmu je podľa mnohých autorov spojený s neexistenciou pohľadu odnikiaľ (Rovane 2011, s. 39; Siegel 2011, s. 206). Podľa tohto argumentu nie je možné: 1) Utietať z perspektívy a mať neutrálny pohľad na poznávané objekty či udalosti. Všetky kognitívne aktivity poznávajúceho subjektu sú nevyhnutne vedené z nejakej perspektívy. 2) Je nemožné rozhodnúť neutrálne a absolútne, ktorá z perspektív je adekvátnejšia oproti druhej. Svet nám predsa nezjavuje spôsob, ako chce byť videný, resp. ako má byť interpretovaný.

5 Pod faktom rozumiem nejakú jestvujúcu entitu v realite, ktorá je nezávislá od poznávajúceho subjektu.

Nevyjasnenou ostala ešte otázka, čo vlastne predstavujú parametre, kritériá alebo perspektívy, vzhľadom na ktoré sa vytvára poznanie. Podľa M. Krausz ide o rámce, ktoré môžu zahŕňať situácie, kontexty, konceptuálne schémy, systémy symbolov, ďalej kultúry, krajiny, spoločnosti, tradície, historické epochy, rasy a podobne (Krausz 2011, s. 72). Je ich mnoho, niektoré z nich sa môžu dokonca prekryvať. Svet pritom neodpovedá na otázku, ktorý rámec má subjekt rešpektovať, no zároveň sa nedá nevychádzať zo žiadneho. Definícia relativizmu, s ktorou budem pracovať, je tak nasledovná. *Relativizmus je teória, podľa ktorej existuje niekoľko kritérií alebo schém, prostredníctvom ktorých poznávajúci subjekt interpretuje svet a neexistuje absolútny spôsob privilegovania jednotlivých interpretácií.* Veď ako píše Krausz, ak nemáme prístup k svetu tak, ako je, nemôžeme porovnať našu reprezentáciu sveta so svetom samotným. Keďže prístup k svetu máme len cez jeho reprezentáciu, všetko, čo môžeme urobiť, je porovnať reprezentácie sveta navzájom (Krausz 2011, s. 75). Rozhodnúť neutrálne v zmysle objektívne a bez predsudkov, ktorá z nich je adekvátnejšia, je pritom nemožné.⁶

Doposiaľ som predstavil všeobecné vymedzenie relativizmu, cez optiku ktorého bude možné skúmať Whitove myšlienky. Pristúpim teraz ku krátkemu predstaveniu špecifického typu relativizmu, ktorý, ako sa domnievam, sa najviac prejavuje vo Whitovom uvažovaní. Ide o konceptuálny relativizmus.

Konceptuálny relativizmus

Začnem najprv s definíciou epistemologického relativizmu. H. Siegel epistemologický relativizmus definuje ako pozíciu, podľa ktorej je všetko poznanie relatívne k miestu, času, konceptuálnym schémam atď. Odlišné kultúry alebo konceptuálne schémy predstavujú odlišné kritériá či štandardy vzhľadom na ktoré vytvárame poznanie (Siegel

6 Uvedomujem si, že téma relativizmu súvisí aj s inými otázkami, napríklad s problematikou pravdy. Ak chápeme pravdu v zmysle korešpondencie s realitou a ak reprezentáciu reality nemôžeme porovnať s realitou, tak nemôžeme hovoriť o korešpondencii reprezentácie a reality. Dôsledkom je nemožnosť prideliť reprezentácii reality pravdivostnú hodnotu. V tejto práci sa však problematike pravdy nebudem bližšie venovať.

2011, s. 201). Vzhľadom na to, že medzi kritériá posudzovania poznania patria aj konceptuálne schémy, domnievam sa, že epistemologický relativizmus je možné ďalej zúžiť na konceptuálny relativizmus. Podľa konceptuálneho relativizmu je poznanie relatívne ku schémam, ktoré determinujú to, čo sa dá o poznávaných veciach povedať. Expresívne povedané, v každom momente sú poznávajúci „väzňami“ konceptuálnych schém, ktorým sa jednoducho nedokážu vyhnúť. Základ tohto relativizmu podľa K. A. Taylora pritom spočíva v tom, že „dve nesúmerateľné konceptuálne schémy môžu byť rovnako adekvátne v ich funkcii ako kognitívne nástroje“ (Taylor 2011, s. 159).

Hlavný argument v prospech tejto pozície spočíva podľa Taylora v tom, že svet neprijímame ako vopred nakonfigurovaný. To znamená, že svet, ako ho prijímame, je skôr produktom organizovaného konceptuálneho aparátu, ktorý je prítomný v našej mysli za účelom jeho recepcie (Taylor 2011, s. 160). V tejto súvislosti je podstatná otázka, prečo by sme potom nemali byť slobodní v tom, ako svet vidíme a aký význam mu pripíšeme? Ved' už v dôsledku odlišnosti jazykov alebo slovníkov môžu jednotliví ľudia uvažovať o svete v rôznych významoch. Zatiaľ čo Európania majú napríklad oveľa menej výrazov na označenie snehu a môžu o ňom uvažovať v obmedzenejšom množstve významov, Eskimáci majú vo svojom jazyku viac ako pätnásť označení viacerých druhov snehu, no nemajú jeden všeobecný. O tom istom fenoméne „tam vonku“ tak môžu uvažovať slobodne vo väčšej pluralite významov. Ani jeden z poznávajúcich subjektov pritom neodmieta existenciu snehu. No všetko, čo môžu urobiť, je poskytnúť mu význam z takej perspektívy alebo s použitím takého konceptuálneho aparátu, ktorý sa im javí ako najvhodnejší.

Najvlastnejšou črtou tohto relativizmu je dualizmus schémy a obsahu. Na jednej strane sa zdôrazňuje existencia externého sveta, ktorý je však nenakonfigurovaný. Na druhej strane sa zdôrazňuje konceptuálny aparát, cez ktorý vtláčame svetu organizáciu a význam. Každé videnie sveta z inej perspektívy alebo z inej teoretickej základne môže viesť k iným poznatkom. No získané poznanie nemusí byť fixné. V moci poznávajúceho subjektu je rekonfigurácia významu sveta. Stačí zmeniť uhol pohľadu. Vždy je však nevyhnutné predpokladať obsah (svet), primárne existujúci ako nenakonfigurovaný, na ktorý aplikujeme rôzne

schémy s cieľom porozumieť mu. Význam sveta bude následne relatívny vzhľadom na využitie jednej alebo druhej schémy.

Domnievam sa, že určitá verzia konceptuálneho relativizmu by mohla byť prijateľná aj pre niektorých realistov. Naznačuje to napríklad J. R. Searle. V knihe *The Construction of Social Reality* tvrdí, že podľa realistov je svet úplne nezávislý od jeho reprezentácie. Lenže každý systém klasifikácie, každý súbor kategórií využívaný na opis sveta a každý systém reprezentácie je konceptuálny a viacmenej ľubovoľný. Searle preto konceptuálny relativizmus charakterizuje ako pozíciu, podľa ktorej sú všetky reprezentácie reality tvorené človekom relatívne ku svojvoľne zvolenému súboru konceptov (Searle 1995, s. 160 – 161). To znamená, každá reprezentácia reality je vždy tvorená v rámci určitej pojmovej schémy. Tým sa však nekladú medze, koľkými spôsobmi sa dá o realite hovoriť. Je výsadou poznávajúceho subjektu zvoliť si súbor konceptov, slovníkov a foriem, prostredníctvom ktorých budeme reprezentovať to, čo existuje, a tak konštruovať zmysluplný pohľad na svet.

Zvážme nasledovný príklad H. Putnama. Na stole sú položené predmety A, B a C. Ak sa pýtame, koľko objektov je na stole, môžeme dostať rôzne odpovede. Podľa bežného spôsobu počítania by sme mohli tvrdiť, že na stole sú tri objekty. A to objekty A, B a C. No podľa poľského logika Lesniewského by sme mohli povedať, že na stole je sedem objektov. Sú to objekty A, B, C, A+B, A+C, B+C a A+B+C (Searle 1995, s. 162). Koľko objektov je teda skutočne na stole? Tri alebo sedem? Zdá sa, že neexistuje absolútna odpoveď. Sú tu len odpovede, ktoré sú relatívne vzhľadom na zvolenú konceptuálnu schému alebo vzhľadom na použitý pojmový aparát, participujúci na reprezentácii kvantitatívnych pomerov na stole. Realita neuvádza návod, ako máme objektom na stole rozumieť, preto vytvárame systémy počítania s cieľom spoznať pomery v realite. Searle sa domnieva, že svet existuje taký, aký je, a nestará sa o to, ako ho opíšeme. Naopak, dovoľuje nám pluralitu opisov a reprezentácií rovnakej reality (Searle 1995, s. 165). Ontologický status sveta sa nepodkopáva, z tohto dôvodu si preto myslím, že uvedený typ relativizmu by mohol byť prijateľný aj pre niektorých realistov.

Uvedené charakteristiky relativizmu sú vhodným kontextom na výklad Whitových myšlienok. Doterajšie závery sú spojené s tým, že svet

neprijímame ako vopred „hotový“ a že nám svet neposkytuje návod na to, ako ho interpretovať. Jednotlivé interpretácie sú vytvárané vždy poznávajúcim subjektom. Z tohto dôvodu môžeme hovoriť o relativite interpretácií vzhľadom na kritériá poznávajúceho. Priepasť medzi svetom a jeho reprezentáciou je tak hlavnou príčinou relativizovania poznania o realite, vrátane tej minulej. V nasledujúcich riadkoch využijem uvedené závery pri výklade Whitových myšlienok. Zaujímať ma bude predovšetkým to, či je White skutočne relativistom, a ak áno, tak o akých typoch relativizmu môžeme v jeho prípade vlastne hovoriť.

Hayden White a relativizmus historického poznania

Whitovo uvažovanie sa opiera o postulát, že minulosť inherentne neobsahuje žiadnu príbehovú štruktúru a predstavuje len chaotickú masu diania. Úlohou historika je následne zo sumy dát o tomto dianií skonštruovať zmysluplný príbeh vysvetľujúci to, čo sa v minulosti odohralo. Odpoveď na otázku, čo môže byť relatívne v procese tvorby príbehu o dianií v minulosti, je následne jednoduchá. White síce nespochybnil ontologický status minulosti, no spochybnil, že samotná minulosť diktuje historikom, ako má byť prerozprávána. Minulosť sa jednoducho odohrala a ak ju chce historik prerozprávať, musí využiť rôzne interpretačné postupy, pomocou ktorých dodáva historickému materiálu organizačný poriadok a význam. White pritom poukazuje na principiálnu rovnocennosť medzi množstvom využitých naratívnych organizácií toho istého historického materiálu. To znamená, jednu historickú udalosť môžeme zaradiť do rôznych príbehov v závislosti od využitého naratívneho vzorca. Minulosť „tam vonku“ ostane nezmeneaná, no jej odlišné reprezentácie budú historici neustále vytvárať a obmieňať. White preto v tejto súvislosti hovorí, že historické zobrazenia sú len dočasné a náchylné k nekonečným revíziám vo svetle nových dôkazov alebo konceptualizácií (White 1974, s. 135). Historický diskurz tak podľa Whitovho modelu produkuje len interpretácie minulosti, ktorými disponujú historici, ale nie minulosť.

Relativizovanie historického poznania je u Whita spojené s procesom tvorby interpretácie diania v minulosti. White tento proces ozrejmuje vo svojom základnom diele *Metahistória*. Argumentuje tu, že historický text nie je priamočiarym záznamom faktov. Tvrdí, že historický text

je skôr konštruktom pozostávajúcim z viacerých úrovní, pretože historik pri jeho tvorbe prepája dáta s troma interpretačnými stratégiami, v pozadí ktorých stojí historikom volený metahistorický základ, tvorený jedným z tróпов (White 1973, s. ix). Podľa Whita následne „[k]aždá história predpokladá istú metahistóriu, ktorá však nie je ničím iným než pavučinou záväzkov a rozhodnutí, ktoré v priebehu interpretácie daný historik urobí na estetickej, kognitívnej a etickej úrovni“ (White 1972 – 1973, s. 98).

Whitove interpretačné stratégie predstavujú alternatívne pohľady historikov na konštrukciu vysvetľujúceho príbehu o dianí v minulosti. Prvá stratégia zápletkovej štruktúry (*explanation by emplotment*) spočíva na estetickom rozhodnutí historika, v akom žánri chce historické udalosti interpretovať, čím sa vytvára príbeh určitého druhu. V rámci nej White uvažuje o štyroch modoch – romanci, tragédii, komédii a satire, pričom nevyklučuje, že v jednom texte môžu byť žánre i zmiešané (White 1973, s. 7 – 11). Druhá je stratégia vysvetľujúca cez formálny argument (*explanation by formal argument*). Odohráva sa na kognitívnej úrovni a má dopomôcť k vysvetleniu, prečo sa veci stali tak, ako sa stali, a nie inak. V rámci nej White hovorí o formistickom, mechanistickom, organistickom a kontextualistickom mode (White 1973, s. 11 – 12). Posledná, stratégia ideologickej implikácie (*explanation by ideological implication*), sa odohráva na etickej úrovni. V rámci nej White reflektuje na etický a politický element v historikovom uchopení minulých udalostí. White tu rozlišuje anarchizmus, konzervativizmus, radikalizmus a liberalizmus (White 1973, s. 22 – 29).

Okrem spomenutých troch stratégií, ktoré sú viditeľné na povrchu historického textu, White hovorí aj o hlbšej úrovni, a to o metahistorickom základe historických textov. Výber modov jednotlivých stratégií totiž podľa Whita neprebíha „len tak“. Naopak, každé rozhodnutie historika ohľadom spôsobu interpretácie historických udalostí v texte musí byť určitým spôsobom konštituované ešte predtým, než sú využité stratégie vysvetlenia. Podľa Whita tak metahistorický základ predstavuje kľúčový prvok pri tvorbe historickej práce. Spája ho s hlbinnou úrovňou vedomia historika, kde je proces konštitúcie historického deja spojený s aktom predzobrazenia. Podľa Whita je tento akt „poetický“ vzhľadom na to, že je predkognitívny a predkritický v usporiadaní

historikovo vlastného vedomia“ (White 1973, s. 31). V rámci tohto základu White rozlišuje štyri trópy: metaforu, metonymiu, synekdochu a iróniu.

Celý systém tvorby historickej práce u Whita tak môžeme zhrnúť do nasledovnej podoby. Historik si v procese tvorby historickej narrácie vyberá jeden z modov stratégie zápletkovej štruktúry a po jednom z modov formálnej a ideologickej stratégie. Ich výber je pritom determinovaný vždy dominantným trópom, ktorý historik využíva v procese predzobrazenia historického diania. Vytvorí sa tým príbeh konkrétneho druhu, pričom kombinácie medzi modmi jednotlivých stratégií White nazýva historiografickým štýlom historika (White 1973, s. x). V stručnosti môžeme Whitov konštruktivizmus predstavený v *Metahistórii* zhrnúť nasledovne:

Minulá realita má podobu zmysluprázdného chaosu – realita teda nemá vopred danú podobu príbehu ani vnútorný význam. V kronike sa preto najskôr zachytia udalosti v ich časovej následnosti (ešte stále nejde o príbeh). Z takéhoto chronologického podania udalostí sa ďalej vytvorí príbeh. Ten rešpektuje chronológiu, ale novinkou je skutočnosť, že v príbehu sa objaví začiatok, jadro a koniec. Z príbehu nakoniec historik vytvorí *príbeh konkrétneho druhu* (žánru): romancu, tragédiu, komédiu alebo satiru. [...] Až tu príbeh nadobúda význam, až tu sa z neho stáva príbeh konkrétneho druhu (Zeľeňák 2012, s. 412).

Prečo je teda Whitovo uvažovanie nasiaknuté relativizmom? Podľa neho je totiž možné na dáta vyextrahované z prameňov aplikovať alternatívne predstavy, kde výber závisí od špecifických rozhodnutí historika. Ak je realita, a teda aj tá minulá, nezávislá od človeka, nemôže mu byť sprostredkovaná informácia o spôsobe jej interpretácie. Poznávajúci subjekt je následne do značnej miery „slobodný“ pri interpretácii minulosti, pričom žiadna interpretácia nemôže vzniknúť mimo subjektívnych vplyvov jej autora. Whitovými slovami „[h]istorici a filozofi histórie potom budú slobodní pri konceptualizovaní minulosti, pri vnímaní jej obsahu a pri konštruovaní jej naratívneho vysvetlenia v takej modalite vedomia, ktorá je najviac konzistentná s ich morálnymi a estetickými nárokmi“ (White, 1973, s. 434). Z tohto dôvodu môžu historici minulosť vnímať rôzne, a White preto ochotne priznáva existenciu plurality

historických narácií. No zároveň hovorí o tom, že rôzne historické narácie o rovnakom výseku minulosti môžu byť rovnako prijateľné a zmysluplné (White 1986, s. 484; pozri tiež White 1973, s. 434). Dôsledkom jeho uvažovania je neexistencia jednej absolútnej narácie, ale existencia viac relatívnych narácií vzhľadom na estetické, kognitívne a ideologické preferencie historika.

Z Whitových myšlienok vyplýva, že poznanie o minulosti nemôže byť nikdy vymedzené definitívnym významom. Veď nositeľom významu sú vždy len vety, resp. reprezentácie a tie sa vo svete nenachádzajú. Podľa Whita „žiadny súbor udalostí netvaruje dopredu a apodikticky druh významu, ktorý im poskytujú príbehy“ (White 1975, s. 142). Vkladanie významu do minulosti je tak ľudskou záležitosťou, spojenou s procesom interpretácie diania v minulosti. Podľa Jenkinsa ide pri vkladaní významu do minulosti dokonca o „akt násilia“ alebo o záležitosť „násilného písania“ (Jenkins 2009, s. 108). Minulosť nám poskytuje materiál, no nezjavuje pravidlá výkladu tohto materiálu. V interpretácii tak môže nadobudnúť komediálnu, tragickú alebo inú formu. Podľa Whita „[v]šetko, čo historik potrebuje na pretvorenie tragickej situácie na komickú, je posunúť svoju perspektívu alebo zmeniť svoje zorné pole“ (White 1974, s. 138). O dianí v minulosti následne nemôžeme disponovať objektívnym poznaním, pretože reprezentácia minulosti bude vždy závisieť od interpretačných rámcov.

Whitov narativizmus sa spája so snahou o sproblematizovanie tradičného pohľadu na minulosť. Priaznivci tradičného pohľadu jednoducho vychádzajú z pevne zakorenenej viery, že význam minulosti môže byť priamo odvodený z historických prameňov a že pramene nám vlastne ponúkajú objektívny obraz o uplynulom dianí (Munslow 1996, s. 22). Inými slovami, podľa tradičnej predstavy historikov sú fakty stabilné entity s jedným významom, ktoré „samé“ dokážu prerozprávať minulé dianie.⁷ White, či už v *Metahistórii*, alebo v iných svojich knihách a esejách postupne reaguje na túto naivnú domnienku. Podľa neho fakty poskytujú historikovi len vstupné dáta bez vzájomných súvislostí. Tvrdí, že „fakty stanovujú hranice pre druh príbehu, ktorý môže byť

7 Stačí, ak historik zozbiera fakty, ktoré mu ponúkajú historické pramene. Ich chronologický zápis následne sám vytvorí príbeh o dianí v minulosti, ktorý bude nezaujatý a objektívny.

vhodne (v zmysle pravdivo a primerane) o nich vyrozprávaný, len keď uveríme, že udalosti samotné obsahujú „príbehový“ druh formy a „zápletkový“ druh významu“ (White 1998, s. 156 – 157). Lenže White túto premisu, a tým aj predstavu tradičných historikov odmieta. Tvrdí, že „[h]istorické situácie nie sú *skutočne* (*inherently*) tragické, komické, alebo romantické“ (White 1974, s. 138). V takejto podobe môžu byť vykreslené až perspektívou historika, pričom ich význam stále nebude absolútny ale historik ho môže kedykoľvek zmeniť. White tým nechce povedať, že historik môže písať o minulosti, „čo chce“, no búra predstavu o stabilnom význame historických faktov.

Myslím si, že White je oprávnené kritizovaný za infiltráciu historického poznania relativizmom.⁸ Rovnako ako relativisti poukazuje na to, že nie je možné dosiahnuť objektívne poznanie o svete. White v súlade s Kölbelovým alebo Halesovým vymedzením relativizmu inklinuje k záveru, že poznanie, v jeho prípade o minulosti, je vytvárané vzhľadom na určité parametre alebo konceptuálne schémy. Presnejšie vzhľadom na estetické, kognitívne a morálne rozhodnutia historika. White odmieta uznať existenciu niečoho takého ako pohľad z „božieho oka“ alebo „nevinného oka“ na minulosť (White 1972 – 1973, s. 72). Odmietnutie existencie pohľadu na svet z pozície „nevinného oka“ je pritom základným argumentom v prospech relativizmu.

Dôležité je ale zdôrazniť, že Whita nemôžeme obviňovať len tak z „hocijakého“ relativizmu. Nie je správne spájať ho napríklad s radikálnym relativizmom. White totiž nikdy nevyzýval historikov, aby o minulosti písali, „čo chcú“. Hovorí len, že historici majú možnosť uchopiť pramenný materiál z rôznych perspektív, pričom každá vytvorená reprezentácia má určitý nárok na platnosť, a to bez akýchkoľvek násilností na historických faktoch (White 1998, s. 155). Už v knihe *Metahistória* však White navrhuje limitovaný počet možností zobrazenia minulosti vzhľadom na obmedzené množstvo stratégií vysvetľovania a ich modov. Je potrebné upresniť, o akých typoch relativizmu môžeme v jeho prípade hovoriť.

8 Pozri aj (Mandelbaum 1980, s. 42, s. 45). Mandelbaum obvinil Whita aj z toho, že sa snaží rozbiť status histórie ako vedy dosahujúcej objektívne a pravdivé poznatky. Vinu mu kládol predovšetkým za to, že „jeho“ historici štruktúrujú historické pole prostredníctvom trópov.

Hayden White, konceptuálny a umiernený relativizmus

Nazdávam sa, že Whitovu analýzu štrukturálnych komponentov historického textu je možné spojiť s konceptuálnym a umierneným relativizmom. Práve schémy, cez optiku ktorých vnímame realitu, sú vo Whitovom prípade rozhodujúce.⁹ Podľa neho sa totiž konštrukcia historickej narácie, predstavujúca reprezentáciu minulosti, spája s kombináciou modov jednotlivých interpretačných stratégií, ktorú by sme inými slovami mohli nazvať aj konceptuálnou schémou.

V prípade Whita ide o to, že každý historik môže využiť jemu vlastný historiografický štýl v zmysle zvolenej konceptuálnej schémy. Pod konceptuálnou schémou mám na mysli kombináciu modov jednotlivých troch interpretačných stratégií, ktoré „Whitov“ historik využíva na vysvetlenie minulého diania. Podľa Whita historik tieto konceptuálne schémy uplatňuje vždy pri tvorbe reprezentácie historického poľa. „Predtým, než historik uplatní na dáta historického poľa konceptuálny aparát (*conceptual apparatus*), ktorý používa na jeho reprezentáciu a vysvetlenie, musí si najprv historické pole *predzobraziť* – to znamená ustanoviť ho objektom mentálnej percepcie“ (White 1973, s. 30). White teda vždy predpokladá špecifické schémy, cez ktoré historik vtlačá minulosti organizáciu a význam. Z toho následne vyplýva, že vytvorený obraz o diani v minulosti nebude absolútne platný bez možnosti revízie zo strany historikov. Naopak, obraz o minulom diani bude relatívny vzhľadom na zvolený konceptuálny aparát, ktorý by White nazval historiografickým štýlom historika.

Dôležité je všimnúť si, že konceptuálny relativizmus v zásade nehovorí o tom, koľko modifikácií hovorenia o realite je možné vytvoriť. Je na rozhodnutí poznávajúceho subjektu, akú konceptuálnu schému si zvolí za účelom konštrukcie zmysluplného pohľadu na svet. Lenže platí to aj pre Whita? Nazdávam sa, že nie. White síce tvrdí, že rovnaký výsek minulosti je možné interpretovať v niekoľkých alternatívnych príbehoch, no neznamená to, že je možné vytvoriť nekonečné množstvo rôznych príbehov. Whita nemôžeme obviňovať z toho, že „jeho“ historik má na výber z neobmedzeného množstva možností zobrazenia minulosti a že je radikálnym relativistom, ako to urobili niektorí kritici

9 V práci niekedy namiesto výrazu „konceptuálna schéma“ používam výraz „konceptuálny aparát“. V zásade ich však používam synonymmne.

(pozri Golob 1980, s. 58, s. 65; Mandelbaum 1980, s. 51; Šuch 2010, s. 92, s. 94).¹⁰ Už v *Metahistórii* White hovorí o obmedzenom počte možností zobrazenia minulosti, ktoré sú limitované štyrmi trópmi metahistorického základu a štyrmi modmi v každej z troch interpretačných stratégií. Len ich vzájomnou kombináciou môžu vznikáť rôzne predstavy o uplynulom dani. Počet možností zobrazenia minulosti je tak u Whita obmedzený.¹¹ Z tohto dôvodu sa domnievam, že ďalším špecifickým typom relativizmu, ktorý je prítomný vo Whitovom uvažovaní, je to, čo by sme mohli nazvať umierneným relativizmom.

Pod umierneným relativizmom mám na mysli stanovisko, podľa ktorého tvorbu poznania určuje obmedzené množstvo kritérií. Vo Whitovom prípade ide o to, že historik môže vytvárať historické narácie len s využitím kombinácie modov vyššie spomenutých troch interpretačných stratégií (konceptuálny aparát), ktorých výber určuje jeden zo štyroch trófov. V tejto súvislosti je ešte kľúčové, že podľa Whita by sa nemali mody jednotlivých stratégií kombinovať „len tak“. Tvrdí, že „[n]apríklad komická zápletková štruktúra nie je kompatibilná s mechanistickým argumentom, tak ako radikálna ideológia nie je kompatibilná so satirickou zápletkovou štruktúrou“ (White 1973, s. 29). Kombinovať by sa podľa neho mali len mody, ktoré sú v určitom vzťahu príbuznosti (*elective affinities*). Inak historická narácia nedosiahne vysvetľujúci efekt. Zároveň však dodáva, že tieto príbuznosti by sa nemali brať ako predpísané kombinácie pre jednotlivých historikov. I keď spôsob výberu modov do spoločnej kombinácie nie je u Whita podľa kritikov veľmi jasný (Pomper 1980,

10 E. O. Golob hovorí o bezhraničnom, M. Mandelbaum o úplnom a J. Šuch o absolútnom relativizme.

Zaujímavá je aj skutočnosť, že dokonca i sám White, zrejme pod vplyvom kritiky, vyhlásil, že je „pripravený nosiť nálepku radikálny relativista, čo sa týka historického poznania“ (White 1986, s. 486).

11 Kritik by mohol argumentovať, že aj v rámci ohraničenej existencie štyroch druhov zápletkovej štruktúry, ako je komédia, tragédia a ďalšie, môžu existovať rôzne typy komédií či tragédií. To znamená, že keď bude desať historikov písať o tej istej minulosti vo forme komédie, stále to môžu byť rôzne komédie, a teda rôzne príbehy, čím možnosti zobrazenia minulosti narastajú. Stále však pôjde o určitú limitáciu žánrami, pretože podľa Whita neexistuje ich neobmedzený počet. Hovorí iba o štyroch, len v rámci ktorých môže historik konštruovať reprezentáciu minulosti.

s. 31), je zrejme, že White odmieta hovoriť o neobmedzenom počte alternatívnych možností zobrazenia minulosti. Odmieta myšlienku, že historik môže o minulosti písať hocijakým spôsobom. Naopak, „jeho“ historik je pri tvorbe historického textu ohrozený interpretačnými stratégiami. Whitovými slovami: „Ale množstvo možných interpretačných stratégií nie je nekonečné. V skutočnosti sú tu štyri principiálne typy, ktoré korešpondujú so štyrmi principiálnymi trópami poetického jazyka“ (White 1973, s. 31).

Z tohto dôvodu nie je správne uvažovať o Whitovi ako o absolútnom alebo radikálnom relativistovi. Podľa H. Paula celou pointou Whitovej „štvoritej tetrády“¹² je odmietnuť možnosť, že historici môžu o minulosti hovoriť, čo chcú. Naopak, „[h]istorická reprezentácia je limitovaná štyrmi archetypálnymi modmi prefigurácie, žánrovej zápletky, argumentu a ideologickej implikácie“ (Paul 2011, s. 97). Dôsledkom podľa Paula je, že White vlastne vytvoril v dichotómii objektivismu a relativizmu tretiu stredovú pozíciu. Na jednej strane White súhlasil s objektivistami, že nemôže existovať nekonečné množstvo interpretácií minulosti, no na druhej strane súhlasil s relativistami, že neexistuje jeden absolútny príbeh o dianí v minulosti. Takže napríklad udalosť dobytia Bastily môže byť historikom interpretovaná v príbehu rovnako adekvátne aj ako tragédia, aj ako romanca (Paul 2011, s. 97 – 98). No o udalosti dobytia Bastily nie je možné vytvoriť neobmedzené množstvo príbehov. Vo Whitovom prípade preto nemôžeme hovoriť o absolútnom relativizme, ale o umiernenom. Paul síce upresňuje, že v prípade Whita by bolo vhodnejšie hovoriť o limitovanom pluralizme a strániť sa používania výrazu „relativista“, pretože to, čo tvrdí, „je viac, ako akceptujú objektivisti, ale menej, ako prijímajú relativisti“ (Paul 2011, s. 98), no v zásade sú „limitovaný pluralizmus“ a „umiernený relativizmus“ len rôzne nálepky pre to isté. To znamená pre takú pozíciu, podľa ktorej sú pre konštrukciu historickej narácie nastavené určité limity.

White sa snažil svoj teoretický model analýzy štruktúrálnych komponentov historických prác v *Metahistórii* ilustrovať na prácach historikov a filozofov histórie 19. storočia. Kritik by následne mohol na-

12 Výraz „štvoritá tetráda“ (*quadruple tetrad*) zaviedol Hans Kellner. Označoval ním Whitovu schému zápletkovej štruktúry, argumentu, ideológie a hlbinej štruktúry, kde každá z nich obsahuje 4 elementy (Kellner 1980, s. 8).

mietat', že White „štvoritú tetrádu“ využil len ako teoretický model s cieľom analýzy prác vybraných historikov a filozofov histórie, pričom sa snažil poukázať na spoločný metahistorický základ prác oboch skupín autorov. Nemusel však trvať na tom, že ide o konečný zoznam stratégií vysvetľovania, resp. ich modov. V závere *Metahistórie* píše:

Neviem, či štyri interpretačné stratégie, ktoré som identifikoval, vyčerpávajú všetky možnosti obsiahnuté v jazyku pre reprezentáciu historických fenoménov. Ale tvrdím, že moja typológia interpretačných stratégií mi umožňuje vysvetliť prestíž, ktorej sa tešili historici a filozofi histórie počas odlišných období myslenia v devätnástom storočí a ktorej sa tešilo myslenie verejnosti uvedeného obdobia (White 1973, s. 429).

White týmto vyhlásením akoby pripúšťal možnosť rozšírenia možnosti reprezentácie minulosti, pričom nie je jasné, či sú tieto možnosti vôbec vyčerpatel'né. Z tohto dôvodu by kritik mohol namietat', že Whitove stratégie vysvetľovania sa dajú rozširovať a umiernený relativizmus sa tak na neho nevzťahuje.

Domnievam sa, že námietka kritika by neobstála. Aj keby bolo možné rozšíriť Whitove stratégie vysvetľovania, možnosti zobrazenia minulosti budú stále hraničiť s množstvom typov príbehov prístupných v kultúre historika. White totiž v jednej zo svojich esejí tvrdí, že „[h]istorik zdieľa so svojím publikom *všeobecné predstavy foriem*, ktoré významné ľudské situácie *musia* nadobudnúť na základe jeho participácie na špecifických procesoch udeľovania zmyslu identifikujúcich ho ako člena skôr jednej kultúry ako druhej“ (White 1974, s. 139). V uvedenom citáte White vlastne tvrdí, že pokiaľ kultúra historika nebude poznať určitú špecifickú naratívnu formu pre reprezentáciu minulosti, historik len s ťažkosťou vytvorí príbeh prostredníctvom niečoho, čo mu nie je známe. Voľba formy príbehu o dianí v minulosti sa tak musí prispôbiť tomu, čo je známe v kultúre historika. Inými slovami, historik sa musí prispôbiť literárnemu kódovaniu danej kultúry. Preto White v jednom zo svojich článkov píše, že „množstvo stratégií prístupných historikovi k obdarovaniu udalostí významom bude hraničiť s množstvom spoločných typov príbehov (*generic story types*) dostupných vo vlastnej kultúre historika“. A ďalej pokračuje, „v kultúre, kde

bude absentovať predstava o tragickom príbehu, nebude žiadna „tragická“ interpretácia historických udalostí“ (White 1986, s. 488). Pokiaľ kultúra jedného historika bude poznať tragickú zápletkovú štruktúru, daný historik môže použiť tragickú naratívnu formu vysvetlenia historickej udalosti. Pokiaľ kultúra druhého historika tragickú zápletkovú štruktúru nepozná, historik nemôže využiť tragickú naratívnu formu vysvetlenia úplne rovnakej historickej udalosti. Historik môže využívať len také naratívne formy zobrazenia minulosti, ktoré sú definované literárnou bohatosťou jeho kultúry. Dôvodom je, že podľa Whita sú naratívne formy jednoducho „kultúrou poskytované pravidlá pre rozprávanie príbehov“ (White 1972, s. 17). Z tohto dôvodu sa nazdávam, že „Whitov“ historik je pri tvorbe historického textu usmerňovaný práve kultúrou, ktorá určuje a obmedzuje výber konceptuálnej schémy.

Tento záver potvrdzujú aj ďalšie Whitove tvrdenia.

[č]itateľ si v procese sledovania historikového výkladu týchto udalostí postupne uvedomuje, že príbeh, ktorý číta, je jedným z druhov: romancou, tragédiou, komédiou, druhom satiry, epiky alebo ďalšími. A keď si uvedomí, do ktorej triedy alebo typu príbehu, ktorý číta, patrí, sú mu udalosti v príbehu vysvetlené. V tomto okamihu nielen úspešne *sledoval* (*followed*) príbeh; ale tiež uchopil jeho podstatu, *pochopil ho* (White 1974, s. 139; pozri aj White 1975, s. 141; White 1984, s. 43).

Z Whitovho vyjadrenia vyplýva, že vysvetľujúcim faktorom je pre neho predovšetkým identifikácia príbehu čitateľom. Bez toho, aby boli naratívne formy zdieľané medzi čitateľom a historikom, nemôže historik vysvetliť dianie v minulosti. Slovanmi Whita, „historik musí čerpať zo studnice kultúrnych *mythoi* a na ich základe konštituovať fakty, ktoré by tvorili príbeh určitého druhu, a zároveň sa musí odvolávať na rovnakú studnicu *mythoi* v mysliach svojich čitateľov, aby svoje výklady minulosti obdaril významom alebo zmyslom“ (White 1972 – 1973, s. 83).

Na základe predstavených argumentov si myslím, že kritik sa mylí, keď nechce uznať umiernenú podobu Whitovho relativizmu. Aj napriek možnej námietke o možnosti rozširovania Whitových stratégií vysvetľovania jeho uvažovanie bude stále spojené s obmedzeným

množstvom alternatívnych možností zobrazenia diania v minulosti. White síce pripúšťa slobodu pri voľbe druhu historickej reprezentácie, no tých nie je nekonečne veľa. Historik môže slobodne využívať len existujúce možnosti pre tvorbu historickej reprezentácie, ktoré mu ponúka jeho kultúra.

Záver

Cieľom práce bolo preskúmať, aké typy relativizmu sú prítomné v narativistickej filozofii histórie Haydena Whita. Začiatok práce bol preto venovaný definovaniu relativizmu. Ide o filozofickú pozíciu, podľa ktorej je všetko poznanie vytvárané vždy vzhľadom na nejaké parametre alebo na nejakú perspektívu. Svet k nám totiž neprichádza vopred nakonfigurovaný. Naopak, poznávajúcemu subjektu sa vytvára priestor na množstvo interpretácií sveta vzhľadom na spomínaný uhol pohľadu. V práci som argumentoval, že práve takáto pozícia je zlučiteľná s uvažovaním Haydena Whita. Podľa neho neplatia tézy stúpenčov tradičného chápania histórie, podľa ktorých minulosť sama vytvára príbeh o tom, čo sa v nej odohralo. Naopak, tvorba príbehu je prácou historika, ktorý ho konštruuje z vlastného uhla pohľadu. Veď minulosť je podľa Whita zmysluprázdna. Historikovi sa preto otvára možnosť viacerých rovnocenných alternatívnych interpretácií minulosti. Z tohto dôvodu môžeme o Whitovi vyhlásiť, že je relativista. No nie je správne obviniť Whita len tak z „hocijakého“ relativizmu. Argumentoval som v prospech záveru, že jeho uvažovanie je zlučiteľné s konceptuálnym a s umierneným relativizmom. White totiž vždy predpokladá špecifický konceptuálny aparát, cez ktorý historik vtlačá minulosti organizáciu a význam. No odmieta predpoklad, že historik má k dispozícii neobmedzené množstvo alternatívnych spôsobov reprezentácie minulosti. Sú limitované, ak nie štvoritou tetrádou, tak literárnou bohatosťou kultúry historika.

Literatúra

Golob, E. O. (1980) The Irony of Nihilism. *History and Theory* 19, č. 4, s. 55 – 65.

Hales, S. D. (2011) Introduction. In: Hales, S. D. (ed.): *A Companion to Relativism*. Oxford: Blackwell, s. 1 – 8.

- Hudymač, M. (2006) Dějiny literatury by měly obsahovat teorii dějin jazyka (rozhovor s Haydenom Whitom). *Česká literatura* 54, č. 6, s. 95 – 106.
- Jenkins, K. (2009) „Nobody Does It Better“: Radical History and Hayden White. In: Ankersmit, F., Domanska, E., Kellner, H. (eds.): *Re-figuring Hayden White*. Stanford: Stanford University Press, s. 105 – 123.
- Kellner, H. (1980) A Bedrock of Order: Hayden White's Linguistic Humanism. *History and Theory* 19, č. 4, s. 1 – 29.
- Kölbel, M. (2011) Global Relativism and Self-Refutation. In: Hales, S. D. (ed.): *A Companion to Relativism*. Oxford: Blackwell, s. 11 – 30.
- Krausz, M. (2011) Varieties of Relativism and the Reach of Reasons. In: Hales, S. D. (ed.): *A Companion to Relativism*. Oxford: Blackwell, s. 70 – 84.
- Mandelbaum, M. (1980) The Presuppositions of Metahistory. *History and Theory* 19, č. 4, s. 39 – 54.
- Munslow, A. (2006) *Deconstructing History*. 2nd ed. London: Routledge.
- Paul, H. (2011) *Hayden White: The Historical Imagination*. Cambridge: Polity Press.
- Pomper, P. (1980) Typologies and Cycles in Intellectual History. *History and Theory* 19, č. 4, s. 30 – 38.
- Prichard, D. (2006) *What is This Thing Called Knowledge?* New York: Routledge.
- Rovane, C. (2011) Relativism Requires Alternatives, Not Disagreement or Relative Truth. In: Hales, S. D. (ed.): *A Companion to Relativism*. Oxford: Blackwell, s. 31 – 52.
- Searle, J. R. (1995) *The Construction of Social Reality*. New York: Free Press.
- Siegel, H. (2011) Epistemological Relativism: Arguments Pro and Con. In: Hales, S. D. (ed.): *A Companion to Relativism*. Oxford: Blackwell, s. 201 – 218.
- Šuch, J. (2010) *Naratívny konstruktivismus Haydena White a Franka Ankersmita*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Taylor, K. A. (2011) Conceptual Relativism. In: Hales, S. D. (ed.): *A Companion to Relativism*. Oxford: Blackwell, s. 159 – 178.
- White, H. (1972) The Structure of Historical Narrative. *Clio* 1, č. 3, s. 5 – 19.
- White, H. (1972 – 1973) Interpretace v historii. In: White, H.: *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*. Praha: Karolinum, 2010, s. 69 – 103.
- White, H. (1973) *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

- White, H. (1974) Historický text ako literárny artefakt. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.): *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 2009, s. 134 – 153.
- White, H. (1975) Historismus, historie a figuratívni imaginace. In: White, H.: *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*. Praha: Karolinum, 2010, s. 129 – 151.
- White, H. (1984) The Question of Narrative in Contemporary Historical Theory. In: White, H.: *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1987, s. 26 – 57.
- White, H. (1986) Historical Pluralism. *Critical Inquiry* 12, č. 3, s. 480 – 493.
- White, H. (1998) Historický sujet a problém pravdy v historickej reprezentácii. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.): *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 2009, s. 154 – 170.
- Zeleňák, E. (2012) O českom vydaní knihy Haydena Whita *Metahistória*. *Filozofia* 67, č. 5, s. 409 – 416.

K Whitovým trópom

Jana Kováčová

Abstract: The aim of this paper is to present the views of Hayden White on the process of prefiguration as the process that precedes the construction of historical narrative. In his works, however, White does not formulate a comprehensive tropological conception and, moreover, he often reconsiders his views in response to objections from critics. Our goal is to uncover some of the inspirations on White's account. We try to show the similarity between White's tropes and Immanuel Kant's a priori form of time. Furthermore, drawing on the views of Jean Piaget, White considers the tropes to be a structural part of the human consciousness. We believe that if one interprets White's account in this way, there is no space for epistemological relativism.

Keywords: Hayden White, tropes, prefiguration, metaphor, structure of consciousness, a priori form of time

Cieľom nášho príspevku je predstaviť Whitove názory na proces prefigurácie, ktorý predchádza samotnému rozpovedaniu historického príbehu. Keďže White svoju tropologickú koncepciu jasne nesformuloval a viackrát jej časti revidoval, nie je našim zámerom, z tohto dôvodu aj iných, zrekonštruovať ucelenú predstavu o trópoch a samotnom akte prefigurácie, ale naznačiť základné problémové okruhy späté s touto problematikou. Východiskom nám budú Whitove názory publikované v *Metahistórii* (1973) a *Tropikách diskurzu* (1978), v ktorých vychádza z viacerých inšpiračných zdrojov.¹ Skĺbenie týchto inšpiračných zdro-

1 Hans Kellner vo svojom texte *Hayden White and the Kantian Discourse. Tropology, Narrative and Freedom* (1992) naznačuje Whitovu inšpiráciu myšlienkami Immanuela Kanta, štrukturalizmom (možnou inšpiráciou, myšlienkami Kanta a Piageta, sa budeme stručne zaoberať v texte) a existencializmom. Niektorí kritici sa domnievajú, že spojenie medzi myšlienkami Jeana-Paula Sartra a koncepciou Haydena Whita vyznieva príliš paradoxne (bližšie pozri Kellner 1980, s. 17). Ak sa však zamyslíme nad niektorými myšlienkami existencializmu, inšpirujúcimi Whita pri tvorbe jeho koncepcie, zistíme, že oporné body pre svoje názory mohol nájsť v Sartrovej myšlienke človeka ako ontologickej slobody. Dagmar Smreková uvádza, že v prípade ontologickej slobody ide o „[p]ojem slobody definovanej

jov, vzhľadom na ich určité odlišnosti,² a na ich základe formulovať ucelenú koncepciu, je značne problematické. Kritika Whitovej pozície je silná a doposiaľ, Whitom ani inými obhájcami, neumlčaná. Avšak pokúsime sa predstaviť trópy a proces prefigurácie, naznačiť, v čom tkvie podľa nás podstata obvinenia z relativizmu, a tiež domyslieť jednu z možností, ako ho odstrániť.

Whitovu tropologickú koncepciu považujeme za reakciu na stav, v ktorom sa nachádzala historická veda do polovice dvadsiateho storočia. Historici neuvažovali nad potrebou prehodnocovať svoj výklad dejín v presvedčení, že zvoleným faktom minulosti prideliť jedínú možnú výpovednú hodnotu. Práve z tohto dôvodu je podľa Whita potrebné opustiť zaužívaný spôsob rekonštrukcie minulosti a pokúsiť sa o nový prístup k historickým faktom.³ Mnohí historici sa pravdepodobne zhodnú v tom, že všetky historické rozprávania obsahujú neredukovateľný a nezmazateľný prvok interpretácie. V tejto súvislosti White tvrdí, že „[h]istorik musí svoje materiály nejako interpretovať, ak chce dospieť k pohyblivému sledu obrazov, v ktorých sa bude zrkadliť historický proces“ (White 1972 – 1973, s. 69). Práve tu však nastáva podľa neho zásadný rozpor medzi historikmi, pretože neexistuje všeobecná zhoda ohľadom toho, akým spôsobom by sa mala historická interpretácia utvárať (White 1972 – 1973). White prichádza s názorom,

v ontologickom zmysle (teda nie ako atribútu prináležiaceho duši človeka, ale ako fundamentálnej voľby seba)“ (Smreková 2007, s. 457). Sloboda sa tak stáva trvalou štruktúrou ľudského bytia. Nahliadanie hodnôt, a teda aj interpretácia (historických) javov, čerpá svoju hodnotu z bytia človeka. „Z toho vyplýva, že moja sloboda je jediným základom hodnôt a že nič, absolútne nič ma neopravňuje prijať tú, či onú stupnicu hodnôt“ (Sartre 1943, s. 77 – 78). Druhou myšlienkou, ktorá mohla ovplyvniť Whita v jeho práci, je Sartrova myšlienka nevyhnutnosti ľudskej voľby.

- 2 Práve niektoré rozdiely (napr. rozdielne vnímanie vedomia v štrukturalizme a existencializme) by mohli ešte viac sproblematizovať Whitovu koncepciu.
- 3 Hayden White, podobne ako Frank Ankersmit, odmieta názor, že historická narácia podáva zrkadlový obraz toho, čo sa udialo v minulosti. Historický príbeh je len návrhom toho, ako sa minulosť mohla odohrať. Whitova koncepcia, na rozdiel od teoretikov, tvrdiacich, že minulosť možno rekonštruovať, predstavuje postup historikovej tvorivej práce pri vytváraní jedného z mnohých príbehov minulosti.

ktorý predpokladá pluralitu príbehov o minulosti. Z čoho však tento predpoklad plurality pramení?

White v snahe poskytnúť odpoveď na vyššie položenú otázku konštruje svoju koncepciu tvorby historickej narácie, ktorá je dvojúrovňová a tvorená štyrmi centrálnymi prvkami, tzv. „štvoritou tetrádou“.⁴ Tá v sebe zahŕňa tropologickú prefiguráciu, modus naratívnej štruktúrácie, modus formálneho argumentu a modus ideologickej implikácie. To znamená šesťnásť prvkov, ktoré je možné medzi sebou kombinovať. Prvá úroveň je tvorená trópami, pomocou ktorých si historik predpripravuje historické pole na tvorbu určitého príbehu. Druhá úroveň v sebe zahŕňa už spomínaný modus konštrukcie zápletky, modus formálneho argumentu a modus ideologickej implikácie. Tieto spolu vytvárajú historiografický štýl a historik pomocou nich konštruje príbeh určitého druhu. White predpokladá, že jednotlivé mody nie je možné kombinovať bez obmedzenia, a domnieva sa, že medzi jednotlivými modmi existuje určitá afinita (White 1973). Tento vzájomný vzťah medzi jednotlivými modmi, ktoré vytvárajú historický príbeh, determinuje dominantný tróp.⁵

4 Tento termín zaviedol Hans Kellner v texte *A Bedrock of Order: Hayden White's Linguistic Humanism* (1980).

5 V *Metahistórii* White na základe predstavených prístupov k tvorbe historických príbehov tvrdí, že „daný historik sa bude prikláňať k výberu jedného z možných spôsobov vysvetlenia na úrovni argumentu, konštrukcie zápletky alebo ideologickej implikácie, a to v reakcii na príkaz trópu, ktorý prestupuje jazykovým zápisom použitým pri prefigurácii poľa historického výskytu, ktorý si vybral k svojmu skúmaniu“ (White 1973, s. 548). Ako vzorovú udalosť, na ktorej je možné si povšimnúť tento rozdiel, uvádza viacero teoretikov, ale aj samotných historikov Francúzska revolúciu. Výnimkou nie je ani White, ktorý v eseji *Interpretácia v histórii* (1972 – 1973) prezentuje tento rozdiel na príklade diel dvoch významných historikov, Julesa Micheleta a Alexisa de Tocquevilla. White sa domnieva, že „[k]onflikt medzi týmito dvoma interpretáciami francúzskej histórie sa neodohráva na úrovni ‚faktov‘, ktoré vytvárajú kroniku analyzovaného procesu, ale na tej úrovni, na ktorej je rozprávaný príbeh konštituovaný ako príbeh určitého druhu“ (White 1972 – 1973, s. 81). To znamená, že celú konštrukciu príbehu riadi tróp, a práve túto problematiku máme v záujme objasniť v nasledujúcom texte. Avšak ani samotná povaha trópu nie je zrejmä. Stretávame sa s viacerými interpretáciami daného pojmu (bližšie pozri Kellner 1992, Paul 2004).

Pre potreby nášho príspevku upriamime pozornosť na úroveň prefigurácie a vzťahu medzi trópmi. Podnetom k tomu nám je Kellnerova interpretácia Whitovho presvedčenia, že „základom historického myslenia je tropológia, pretože tropológia je základom celého myslenia“ (Kellner 1992, s. 251). Ak je chronologický sled udalostí obsiahnutý v kronike prístupný pre všetkých historikov, čo potom spôsobuje rozdielne interpretované príbehy *tej istej*⁶ udalosti? Ako sa teda konštituuje jednoduchý príbeh kroniky do podoby príbehu určitého druhu? White tvrdí, že „štýl vybraného historiografa je možné popísať na základe jazykového zápisu, ktorý používa pri prefigurácii historického poľa predtým, než na ňom uplatní rozmanité ‚vysvetľovacie‘ postupy“ (White 1973, s. 547). Na objasnenie toho, čo však je tento štýl a samotný proces prefigurácie, White uvádza, že ešte predtým, ako historik na svoj referenčný rámec tvorený údajmi historického poľa aplikuje pojmový aparát s cieľom „reprezentácie a vysvetlenia, musí najskôr toto pole *prefigurovať* – vytvoriť z neho teda predmet rozumového vnímania. Tento poetický akt nie je možné odlíšiť od jazykového aktu, ktorým je pole pripravované k interpretácii ako oblasť určitého druhu. To znamená, že skôr ako je možné nejakú oblasť interpretovať, najskôr je nutné vyložiť ju ako územie zaplnené rozpoznateľnými figúrami“ (White 1973, s. 51). Ako zdôvodnenie, prečo považuje proces prefigurácie za poetický akt, uvádza, že „je v ekonómii historikovo vlastného vedomia predkognitívny a predkritický. Je poetický tiež preto, že konštituuje štruktúru, ktorá bude následne vyobrazená v jazykovom modeli, ktorý historik ponúkne ako reprezentáciu a vysvetlenie toho, ‚čo sa *skutočne* stalo‘ v minulosti“ (White 1973, s. 52). Problematické však je, že White jasne nevymedzuje proces prefigurácie voči jazykovému aktu. Tvrdí, že prefiguráciu nie je možné odlíšiť od jazykového aktu, avšak nie je zjavné, či ide o priamu súčasť jazyka,⁷ alebo je len v jazyku formulovaná a tvorí samostatnú súčasť vedomia⁸ historika.

6 Sme si vedomí problematikosti pojmu *tej istej* udalosti v súvislosti s Whitovou koncepciou (bližšie pozri Zelenák 2011, s. 46 – 50).

7 Akt prefigurácie by plnil svoju funkciu len pri písaní príbehu o minulosti. Samotný historik by ho vedome využíval ako nástroj pri tvorbe vlastného „modelu“ minulosti.

8 Sme si vedomí toho, že Hayden White explicitne neuvažoval o akte prefigurácie ako o samostatnej súčasti vedomia. Avšak White vo svojom texte *Tropológia*,

White je presvedčený, že existujú „najmenej štyri možné interpretačné postupy“ (White 1973, s. 550). Pritom vychádza z tradičnej poetiky, ako aj z modernej jazykovednej teórie a rozoznáva pri analýze „poetickeho či obrazného jazyka“ (White 1973, s. 52) štyri základné trópy. Vo všeobecnosti trópy chápeme ako „rečnícke figúry zavedené rétormi v starovekom Grécku, znovu objavované počas renesancie, aplikované Giambattistom Vicom pri štúdiu kultúr, kategorizované Kennethom Burkom v *A Grammar of Motives* a použité Romanom Jakobsonom a Claudom Lévi-Straussom v ich štrukturalistickej lingvistike“ (Paul 2004, s. 6). White si volí štyri trópy, a to metaforu, metonymiu, synekdochu a iróniu. Tvrdí, že tieto trópy sú „vhodné pre pochopenie operácií, ktorými môžu byť obsahy skúsenosti, odolávajúce popisu jednoznačnými prozaickými reprezentáciami, prefiguratívne uchopené a pripravené pre vedomé spracovanie“ (White 1973, s. 53).

Základ každého historického príbehu vytvára tróp, ktorý práve na základe vyššie spomenutej determinácie viaže na seba ďalšie konštrukčné zložky príbehu. White o metonymii, synekdoche a irónii uvažuje ako o druhoch metafory, ktoré sa navzájom odlišujú svojimi vlastnosťami. Základné rozdiely medzi nimi vidí v spôsobe redukcie a integrácie na doslovnej úrovni ich významov a tiež v spôsobe, akým ovplyvňujú spôsoby objasnenia na figuratívnej úrovni. „Metafora je v zásade *reprezentatívna*, metonymia *reduktívna*, synekdocha *integratívna* a irónia *negujúca*“ (White 1973, s. 56). V *Metahistórii* nám White prezentuje niekoľko ilustrujúcich príkladov, na základe ktorých vykresľuje vlastnosti jednotlivých trópov.⁹ „Metaforický výraz ‚moja milovaná, ruža‘ potvrdzuje napríklad adekvátnosť ruže ako reprezentácie milovanej osoby“ (White 1973, s. 56). To znamená, že tróp metafory bežne využívame pri charakterizácii javov na základe ich vzájom-

diskurz a spôsoby ľudského vedomia (1978) vychádza z myšlienok Jeana Piageta, a preto si kladieme polemickú otázku, či je možné uvažovať o akte prefigurácie ako o „schopnosti“ historikového vedomia spracovávať prvky historického príbehu, ktoré sú neskôr artikulované vo forme príbehu. Teda, je prefigurácia priamo od jazyka závislá alebo, aj keď je neodlíšiteľná od jazykového aktu, je úplne samostatná?

9 Práve „špekulatívny“ prístup k vymedzeniu jednotlivých trópov je viacerými kritikmi označovaný za jeden zo zdrojov nejasností vo Whitovej koncepcii (pozri napr. Šuch 2010).

nej podobnosti alebo odlišnosti. „Pomocou metonymie [...] môžeme zároveň rozlišovať medzi dvoma javmi a jeden z nich redukovat' na prostý prejav druhého javu“ (White 1973, s. 57). Ako príklad uvádza „dunenie hromu“, v ktorom hrom je v kauzálnom vzťahu k duneniu. „Synekdocha [...] popisuje jav tým, že používa časť k symbolizovaniu *vlastnosti*, o ktorej sa predpokladá, že je celku vlastná“ (White 1973, s. 55). Synekdocha je teda prepojením dvoch predmetov na základe vnútorného vzťahu a ich integrovaním do nového celku kvalitatívne odlišného od jeho súčastí. Príkladom synekdochy je slovný obrat „on je srdiečko“, pričom White upozorňuje, že nejde o pomenovanie časti ľudského tela, ale o symbolizáciu vlastnosti (White 1973, s. 58).

Metaforu, metonymiu a synekdochu White chápe ako „paradigmy, ktoré nám ponúka samotný jazyk, paradigmy operácií, ktorými môže vedomie prefigurovať kognitívne problematické oblasti skúsenosti za účelom podrobiť ich následnej analýze a vysvetleniu“ (White 1973, s. 58 – 59). Tieto tri trópy označuje ako „naivné“ práve v nadväznosti na ich ukotvenie v jazyku a „vieru v schopnosť jazyka obrazne uchopovať povahu vecí“ (White 1973, s. 59). V protiklade k metafore, metonymii a synekdoche stojí dialektický tróp irónie. Cieľom použitia irónie je „mlčky potvrdiť opak toho, čo sa na doslovnej úrovni tvrdí otvorene, alebo naopak“ (White 1973, s. 59). Na rozdiel od predchádzajúcich tróпов nám iróniu neponúka jazyk samotný. White o nej v istom zmysle uvažuje ako o metatrópe. Dôvodom na túto úvahu je skutočnosť, že „jej miesto sa nachádza v uvedomovanej možnosti chybného použitia obrazného jazyka“ (White 1973, s. 60). Využívanie irónie podľa Whita vyžaduje vyšší stupeň vedomia, ktorý nepokladá povahu jazyka za neproblematickú, ale rozpoznáva úskalía v jeho povahe.

White v *Metahistórii* na základe tropologickej teórie prezentuje jednotlivé fázy dejinného vedomia v devätnástom storočí. Je presvedčený, že „[t]eória tróпов ponúka možnosť, ako charakterizovať dominantné spôsoby historického myslenia, ktoré sa formovali v Európe devätnásteho storočia. A ako základ všeobecnej teórie poetického jazyka mi dovoľuje vylíčiť hlbinnú štruktúru historickej imaginácie tohto obdobia ako vývoj v uzavretom cykle. Každý z modov je totiž možné chápať ako fázu či okamih diskurzívnej tradície, ktorá sa rozvíja od metaforického cez metonymické a synekdochické pochopenie historického

sveta až po ironické nahliadnutie nespochybniteľného relativizmu celého poznania“ (White 1973, s. 61). Samozrejme, že White si je vedomý neprijateľnosti niektorých historických príbehov. Túto skutočnosť zdôvodňuje tým, že „[k]aždá teória, opierajúca sa o daný modus, je tak vopred odsúdená k neúspechu u publika, ktoré predkriticky verí v prefiguráciu historického poľa v inom prefiguračnom mode“ (White 1973, s. 552). White je presvedčený, že jednotlivé trópy vytvárajú určitý cyklus danej diskurzívnej tradície. Domnieva sa, že trópy fungujú ako určité predkritické záväzky, pomocou ktorých je možná komunikácia medzi historikom a percipientom historickej narácie.¹⁰ Práve týmito „predkritickými záväzkami“ zdôvodňuje generačné rozdiely medzi jednotlivými interpretáciami histórie (White 1973, s. 553).

Opis procesu prefigurácie a celá koncepcia tróпов je v *Metahistórii* prezentovaná veľmi metaforicky. Ako sme už vyššie naznačili, práve táto nejednoznačnosť vyvoláva niektoré kritické postoje k Whitovej koncepcii ako celku. Teória tróпов na jednej strane približuje historické práce k literárnym textom, avšak vo Whitovom ponímaní trópy ako rečnícke figúry neplnia svoju klasickú funkciu ako v literatúre. Tropológia, ako o nej uvažuje White, sa netýka textovej stránky historických príbehov. V snahe prekonať výčitku absolútneho relativizmu uvažuje White v esejach publikovaných v *Tropikách diskurzu* o tróпов ako o priamej súčasťi vedomia historikov.¹¹ Wulf Kansteiner sa vo svojom texte *Hayden White's Critique of the Writing of History* (1993) pýta, či White svoje trópy považuje práve „za predkonceptuálne figúry myslenia, ktoré určujú počiatkové spracovanie materiálu“ (Kansteiner 1993, s. 281). White sa v tejto súvislosti odvoláva na názory Kennetha Burka a tvrdí, že „štyri ‚hlavné trópy‘ sa zaoberajú vzťahmi, ktoré sú zakúšané ako vzťahy medzi fenoménmi alebo vnútri nich, ale ktoré sú v skutočnosti vzťahmi existujúcimi medzi vedomím a svetom skúsenosti dovoľávajúcim sa dodania významu“ (White 1972 – 1973, s. 99).

10 Tvrdí, „že spojenie medzi historikom a jeho potenciálnym čitateľom sa nadväzuje na predteoretickej, konkrétne potom jazykovej úrovni vedomia“ (White 1973, s. 551).

11 Uvažovanie o tróпов ako o priamej súčasťi vedomia historikov nastoľuje otázku o možnom prístupe k tvorbe historickej narácie, ktorý by neponechával priestor na protichodné interpretácie. Samozrejme, ide o špekulatívny spôsob uvažovania a sám White ho jasne neformuloval.

Ponúka sa tak možnosť poukázať na podobnosť medzi trópmi a apriórnyimi názorovými formami Immanuela Kanta.

Dôvodom je práve zjavná podobnosť medzi trópmi, teda funkciou, ktorú im chcel White pripísať, a Kantovou myšlienkou o vplyve apriórnych názorových foriem na naše poznanie. Kant tvrdí, že „[e]xistuje iba jeden celok, v ktorom sú všetky naše reprezentácie obsiahnuté, a síce vnútorný zmysel a jeho apriori forma, čas“.¹² Zdá sa, že Whitove trópy plnia podobnú funkciu, pretože sa domnieva, že „[h]istórie potom nie sú len o udalostiach, ale tiež o možných súboroch vzťahov, ktoré tieto predvádzané udalosti môžu predstavovať. Tieto súbory vzťahov však nie sú samotným udalostiam imanentné, ony existujú v myslí historika, ktorá o nich uvažuje“ (White 1974, s. 147). Podľa Kanta „[č]as nie je ničím iným než formou vnútorného zmyslu, t. j. formou nazerania nás samých a nášho vnútorného stavu. Čas totiž nemôže byť určením vonkajších javov, nepatrí ani k tvaru, ani k polohe atď., naproti tomu ale určuje vzťah predstáv v našom vnútornom stave“ (Kant 1781, s. 64).¹³ Ak teda pristúpime na podobnosť medzi Kantovou apriórnu názorovou formou času a Whitovými trópmi, dospejeme k záveru, že podobne ako čas, aj trópy určujú vzťahy medzi jednotlivými predstavami o historickom procese priamo v historikovom vedomí. To znamená, že trópy, a teda príbehy vytvorené historikmi, nie sú priamou súčasťou

12 Citované podľa (Kellner 1981, s. 27).

13 Eugen Zeleňák vo svojej publikácii *Konštruktivizmus a pluralita v histórii* (2011) demonštruje situáciu ohľadom funkcie Whitových tróпов nasledovne: „Situáciu si možno predstaviť s odvolaním sa na Immanuela Kanta. Kant hovorí o apriórnych formách času a priestoru, ktoré štruktúrujú naše poznanie jednotlivých predmetov [...] Podobne fungujú aj Whitove trópy. Sú to akési apriórne hlbinné štruktúry, cez ktoré historik vníma predmet svojho záujmu“ (Zeleňák 2011, s. 44). Domnievame sa, že Whitove trópy je možné prirovnať len k apriórnej forme času. Dôvod je zrejmy. V Kantovom ponímaní je priestor „k niečomu vonkajšiemu vzťahnutá predstava“ (Kant 1781, s. 61), a teda „nie je možné nazeráť priestor ako niečo v nás“ (Kant 1781, s. 56). Keďže sa White vo svojom texte *Tropológia, diskurz a spôsoby ľudského vedomia* (1978) odvoláva na názory švajčiarskeho štrukturálneho psychológa Jeana Piageta, nepredpokladáme, že by trópy sám prirovnal k apriórnej názorovej forme priestoru, skôr predpokladáme, že naznačená podobnosť medzi apriórnu názorovou formou času lepšie vystihuje funkciu Whitových tróпов.

opisovaných udalostí, ale príbeh ako celok vzniká v mysli historika na základe ním zvolených faktov.¹⁴

Ako už bolo vyššie spomenuté, White revidoval viaceré svoje tvrdenia o povahe trópov a samotnom procese prefigurácie. Kansteiner tvrdí, že White v reakcii na kritiku svojich názorov „zdôraznil stabilitu hlbinných štruktúr ľudského vedomia, ktoré naznačujú možnosť rozvoja konzistentných a spoľahlivých reprezentácií nie reality samotnej, ale pohľadu ľudskej mysle na realitu“ (Kansteiner 1993, s. 278). To, ako historik „vidí“¹⁵ historické pole, ako ho uchopuje v procese prefigurácie, nie je ovplyvnené samotnými zobrazovanými historickými faktami. Historik na fakty nazerá ako na *vec pre nás*, a teda obraz o minulej realite si vytvára vo svojom vedomí.

Podľa Kansteinera sa White „hrá s myšlienkou povýšenia teórie trópov až na úroveň ontogenetickej kategórie, ktorá sa odráža v štruktúre jazyka“ (Kansteiner 1993, s. 279). Práve pre túto, Kansteinerom nazývanú „hru“ sa White inšpiruje myšlienkami švajčiarskeho štruktúrálného psychológa Jeana Piageta. Domnieva sa, že prechody z jed-

14 Modus naratívnej štruktúrácie, modus formálneho argumentu a modus ideologickej implikácie predstavujú estetický, kognitívny a ideologický rozmer každého historického diela. Aj pri tomto rozlíšení White priznáva zjavnú inšpiráciu Immanuelom Kantom. Tvrdí, že ide o „problém vzťahu medzi popisom, analýzou a etikou [...] Bude okamžite zrejmé, že toto rozdelenie [...] je kantovského pôvodu“ (White 1978, s. 36). Ide o „Kantovo rozlíšenie na emócie, vôľu a rozum“ (White 1978, s. 37).

15 Herman Paul vo svojom texte *Metahistorické prefigurácie: nová interpretácia tropológie Haydena Whita* (2004) tvrdí, že „Whitova ‚štvoritá tetráda‘ sa týkala metahistorických presvedčení, ktoré sú základom ‚naratívnych prozaických diskurzov‘, čiže metafyzických pohľadov, ktoré si historici musia osvojiť skôr, ako môžu písať históriu“ (Paul 2004, s. 13). Paul je presvedčený, že jednotlivé trópy sú špecifickými spôsobmi, „akými daní historici premýšľali o povahe dejinnej reality a o priebehu dejinného procesu. Preto sa domnievam, že Whitove trópy odkazujú na ontologické presvedčenia stojace v pozadí písania o dejinách, teda na regulatívne idey hovoriace o ‚skutočnej‘ povahe dejinnej reality a ‚konečných‘ cieľoch dejinného procesu“ (Paul 2004, s. 8). Ontologické presvedčenia chápeme ako rozdielne „uhly pohľadu“, ktorými historici na jednotlivé udalosti nazerajú, a teda vytvárajú svoju víziu danej historickej udalosti. Zdá sa, že uvažovanie o trópoch ako o ontologických presvedčeniach ponúka možné východisko z tejto problematiky, pretože toto presvedčenie by sa nemuselo jednoznačne dokazovať, ako existuje.

ného trópu do druhého korešpondujú „s [...] ‚reštrukturalizáciou‘ poľa vnímania, ktoré Piaget rozpoznal vo vývoji kognitívnych schopností dieťaťa“ (White 1978, s. 16).¹⁶ Ako sme už vyššie uviedli, trópy, podobne ako Kantova apriórna názorová forma času, určitým spôsobom štruktúrujú¹⁷ vedomie historikov a vytvárajú „schémy, vlastne akési šablóny, spôsobov konštrukcie vzťahov [...] Piagetove teórie naznačujú, že trópy figurácie, metafory, metonymie, synekdochy a irónie, ktoré sú používané vo vedomých procesoch poiesis a utvárania diskurzu, sú istým spôsobom ukotvené v psychogenetickej výbave dieťaťa“ (White 1978, s. 23).¹⁸ Umiestnením trópov do psychogenetickej výbavy každého človeka sa snaží White zabezpečiť komunikateľnosť historického príbehu. Na základe Piagetových myšlienok sa pokúša dokázať, že historický príbeh nie je vo svojej podstate úplne subjektívnym výtvorom historika.

White si je v tejto súvislosti vedomý problému prekladu jednotlivých pojmov, ktoré sa objavujú v historických príbehoch formulovaných na základe rozdielnych trópov. „Práve preto, že [v prípade tropologickej koncepcie] ide o teóriu *lingvistického determinizmu*, môžeme si predstaviť spôsob prekladu z jedného modu diskurzu do iného, rovnako ako prekladáme z jedného jazyka do jazyka druhého“ (White 1975, s. 150).

16 White sa snaží nájsť zdôvodnenie pre svoju „vieru“ v existenciu tropologického systému priamo vo vedomí historikov. Na základe Piagetových vývojových štádií dieťaťa a jeho interakcií s prostredím White tvrdí: „Ak je Piagetova teória pravdivá, potom objavil genetický základ trópu synekdochy, onú figúru rétoriky a poetiky, ktorá konštituuje predmety ako súčasť celkov alebo dáva dohromady entity ako prvky totality zdieľajúce rovnaký podstatný charakter. Táto operácia, ktorá prebieha u detí vo veku siedmich až dvanástich rokov, je v prísnom zmysle slova stále pred-logická“ (White 1978, s. 19).

17 White na objasnenie svojej teórie trópov na jednej strane využíva Piagetove názory a trópy chápe ako štruktúry vedomia. Na druhej strane sa v oblasti nevedomia inšpiruje myšlienkami Sigmunda Freuda. Freud vo svojom diele *Výklad snov* „poskytuje dôvody pre domnienku, že tropologické schémy figurácie existujú už na úrovni nevedomia; a jeho dielo je dnes možné vnímať ako komplementárne k Piagetovmu, ktorého primárnym cieľom bolo analyzovať proces, ktorým je dosiahnuté vedomé a seba-vedomé tvorenie trópov“ (White 1978, s. 25).

18 Podobne ako White uvádza štyri základné trópy, Piagetova koncepcia pozostáva zo štyroch vývojových fáz, a to senzomotorickej, reprezentačnej, operačnej a logickej (White 1978, s. 23).

White vidí výhodu tropologickej koncepcie v tom, že nekladie dôraz na ideologickú náklonnosť konkrétnych historických epoch, pretože „medzi týmito aspektmi si preklad predstaviť nedokážeme, zatiaľ čo medzi rôznymi jazykovými kódmi preklad predstaviteľný je“ (White 1975, s. 150).¹⁹

S myšlienkami Haydena Whita sa spája viacero kritických názorov.²⁰ Pokúsili sme sa načrtnúť Whitovu tropologickú koncepciu na základe jeho myšlienok v dielach *Metahistória* a *Tropiky diskurzu*. Samozrejme, že nemôžeme očakávať umlčanie kritických hlasov. Avšak jedným z možných cieľov, ktoré chcel White dosiahnuť pomocou svojej tropologickej koncepcie, bolo vytvorenie „mapy“ možných vysvetľujúcich kombinácií, a teda určitú tropologickú príručku každého historika (bližšie pozri Kansteiner 1993, s. 278). V prípade, že o trópopoch uvažujeme ako o apriórnych názorových formách podobných Kantovmu času, ktoré sú štrukturálnou súčasťou vedomia každého človeka, domnievame sa, že táto konštrukcia nenecháva priestor pre relativizmus. Vzhľadom na to by trópy tvorili univerzálnu súčasť ľudského vedomia formujúcu nielen historickú realitu do určitých príbehov. To znamená, že historici by realitu neusporadúvali na základe svojej „ľubovôle“, v zmysle Sartrovského prázdneho-slobodného vedomia, ale štruktúracia reality by bola determinovaná naplnenosťou vedomia práve už spomínanou univerzálnou tropologickou bázou. A teda aspoň túto jednu kritickú námietku považujeme za neopodstatnenú. Avšak vyvstávajú ďalšie, a to otázky ohľadom samotnej funkcie trópopov a ich umiestnenia vo vedomí. Sú trópy pevnou štruktúrou vedomia alebo len vágnymi presvedčeniami, ktorým historici veria a pridávajú sa ich pri písaní svojich príbehov?

19 Whitova snaha umlčať kritiku v otázke možnosti prekladu z jedného trópu do iného trópu nebola úspešná. V tejto súvislosti stále pretrváva polemika ohľadom možnosti súmerateľnosti jednotlivých diskurzov (bližšie pozri Šuch 2010, s. 89 – 90).

20 Medzi kritickými pripomienkami možno uviesť už vyššie spomenutý problém prekladu pojmov z diskurzu do diskurzu, problémy jazykového determinizmu, súmerateľnosti jednotlivých teórií, selektívnych kritérií, ktorým podlieha tvorba historického príbehu a tiež problém plauzibility rôznych príbehov o *tej iste* udalosti (bližšie pozri Šuch 2010, s. 86 – 94).

Aj z nášho textu je zrejmé, že White nepredstavil ucelenú tropologickú koncepciu a viackrát jej časti pod tlakom kritiky prehodnocoval. Avšak domýšľajúc možnosti Whitovho využitia priznaných inšpiračných zdrojov, je možnosť vznesenia námietky pre radikálny epistemologický relativizmus, pre ktorý býva White kritizovaný, minimalizovaná. Naopak, sme presvedčení, že uvažovanie o trópoch ako o štrukturálnych súčastiach vedomia by vytvorilo určitý deterministický²¹ prvok vo Whitovej koncepcii. Práve trópy, ktoré sú podľa vyššie uvedeného súčasťou vedomia každého človeka, by mali tvoriť základ pre všetko uvažovanie, a nie len to o dejinách. Preto sa domnievame, že Whitova koncepcia by v takom prípade stála na pevných a určitým spôsobom „objektívnych“ základoch, ktoré však sám White jasne neformuloval.

Literatúra

- Kansteiner, W. (1993) Hayden White's Critique of the Writing of History. *History and Theory* 32, č. 3, s. 273 – 295.
- Kant, I. (1781) *Kritika čistého rozumu*. Praha: OIKOYMENH, 2001.
- Kellner, H. (1980) A Bedrock of Order: Hayden White's Linguistic Humanism. *History and Theory* 19, č. 4, s. 1 – 29.
- Kellner, H. (1981) The Inflatable Trope as Narrative Theory: Structure or Allegory? *Diacritics* 11, č. 1, s. 14 – 28.
- Kellner, H. (1992) Hayden White and the Kantian Discourse: Tropology, Narrative and Freedom. In: Sills, C., Jensen, G. H. (eds.): *The Philosophy of Discourse* 1. Portsmouth, NH: Boynton/Cook Publishers, s. 246 – 267.
- Paul, H. (2004) Metahistorické prefigurácie: nová interpretácia tropológie Haydena Whita. *Forum Historiae* 3, 2009, č. 2. Dostupné na: http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2009/texty_2_2009/paul.pdf
- Sartre, J.-P. (1943) *Bytí a nicota: pokus o fenomenologickú ontológiu*. Praha: OIKOYMENH, 2006.
- Smreková, D. (2007) Sartrov pojem intencionality optikou aktuálnych skúmaní. *Filozofia* 62, č. 5, s. 457 – 467.
- Šuch, J. (2010) *Naratívny konštruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.

21 Problémom, ktorého sme si v tejto súvislosti vedomí, je samotná forma determinizmu, ako aj forma jeho dôkazu.

- White, H. (1972 – 1973) Interpretace v historii. In: White, H.: *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010, s. 69 – 103.
- White, H. (1973) *Metahistorie: Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno: Host, 2011.
- White, H. (1974) Historický text ako literárny artefakt. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.): *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 2009, s. 134 – 153.
- White, H. (1975) Historismus, historie a figurativní imaginace. In: White, H.: *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010, s. 129 – 151.
- White, H. (1978) Tropologie, diskurs a způsoby lidského vědomí. In: White, H.: *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010, s. 9 – 37.
- Zeleňák, E. (2011) *Konstruktivismus a pluralita v histórii*. Ružomberok: Verbum.

Fabula a sujet. Vplyv ruského formalizmu na Whitovu teóriu z pohľadu literárnovednej naratológie

Juraj Dvorský

Abstract: In his *Metahistory* (1973) Hayden White draws, among others, on the views of the Russian Formalists. Surprisingly, he does not make use of their notions of *fabula* and *sjuzet* but he employs the notions of *story*, *plot* and *emplotment*. The aim of this paper is to point to the fact that these notions are understood in various ways in the field of literary theory called narratology and to consider how this fact influences White's theory. In the end, I propose an alternative characterization of White's notions of *story*, *plot* and *emplotment* for further discussion.

Keywords: B. Tomashevsky, V. Shklovsky, H. White, fabula, sjuzet, plot, story, emplotment

Hayden White sa vo svojej známej knihe *Metahistória* (1973) opiera o množstvo prác a podnetov z oblasti literárnej vedy, filozofie či histórie. Napríklad pri otázke vzťahu literatúry a reality vychádza z Reného Welleka (*Koncepty literárnej vedy*, 1963), Ericha Auerbacha (*Mimesis*, 1946) alebo Ernsta Gombricha (*Umenie a ilúzia*, 1959). White si pritom kladie často otázku, ktoré „umelecké“ alebo „fiktívne“ prvky môžeme nájsť v „realistickej“ historiografii. Pri tejto oblasti výskumu sa opiera predovšetkým o Northropa Fryea (*Anatómia kritiky*, 1957) a Kennetha Burka (*Gramatika motívov*, 1945). Netajú sa ani tým, do akej miery ho ovplyvnila recepcia francúzskych štrukturalistov, či už Luciena Goldmanna, Rolanda Barthesa, Michela Foucaulta alebo Jacquesa Derridu. Naopak, z filozofov dejín, ktorí sa zamýšľali nad fiktívnou povahou historických narácií, ho zaujali príspevky Waltera B. Gallieho (*Filozofia a historické chápanie*, 1968), Arthura C. Danta (*Analytická filozofia dejín*, 1965) či štúdie Louisa O. Minka. Na jednom mieste sa White zmieňuje aj o vplyve prác ruských formalistov na jeho

Metahistóriu – konkrétne ide o eseje V. Šklovského, B. Ejchenbauma a V. Tomaševského, v ktorých sa autori venujú aj často citovaným naratologickým termínom *fabula* a *sujet*. Mojmím prvým zámerom bude preto najprv porovnať významy týchto dvoch termínov v reprezentatívnych prácach ruských formalistov a následne ich systematizovať z pozície dnešného naratologického uvažovania. Hoci sa White odvoláva na ruských formalistov, využíva pritom naratologické termíny ako *plot*, *story* alebo dokonca *emplotment*. V druhom kroku sa preto pokúsim poukázať na to, aký konkrétny vplyv mal ruský formalizmus, resp. iné literárne školy na Whitovu terminológiu. Na záver by som chcel do diskusie alternatívne ponúknuť definície Whitových termínov: *story*, *plot* a *emplotment*.

Ruský formalizmus, resp. Ruská formálna škola čerpala, ako je známe, z dvoch vedeckých centier: v roku 1915 bol založený Moskovský lingvistický krúžok a o rok neskôr, roku 1916 sa v Petrohrade konštitovala Spoločnosť pre výskum poetického jazyka (*Opojaz*), ku ktorej patrili aj literárni teoretici Viktor Šklovskij, Boris Ejchenbaum alebo Jurij N. Tyňanov. Ak by sme celkovú činnosť ruských formalistov (cca 1915 – 1930) rozdelili na tri etapy (Barsch 2006, s. 687), môžeme v jej druhej fáze (1921 – 1925) konštatovať prvé formulácie v súvislosti s problematikou vzťahu *fabule* a *sujetu*. Základným logickým operátorom, podľa ktorého mechanistický formalizmus organizoval svoje kľúčové pojmy, bola, ako píše Peter Steiner, „disjunkcia“ (Steiner 1984, s. 52). Takýmto spôsobom sa umenie dalo oddeliť od ne-umenia prostredníctvom súboru niekoľkých antinómií. Spomedzi niekoľkých disjunktívnych pojmových párov, ako napríklad ozvláštnenie – automatizácia, teleológia – kauzalita, postup – materiál, nás bude zaujímať disjunkcia *sujet* – *fabula*.

V súvislosti s otázkou „Ako sa text robí?“ odlišil Viktor Šklovskij vo svojej práci *Teória literatúry* (1925) *fabulu* v zmysle jazykového materiálu od *sujetu* ako literárnej štrukturácie. Pod pojmom *sujet* rozumie konkrétne „tému, v ktorej sa snujú rôzne situácie – motívy“, pričom motív predstavuje „najjednoduchšiu *jednotku* rozprávania“ (Šklovskij 1925, s. 28). Motívom môže byť napríklad „únos dievčaťa“, ktorý spolu s inými motívmi môže vytvoriť celý *rozprávkový sujet* – rozprávku o únose. *Fabula* je pre Šklovského opisom udalostí alebo „materiálom

pre sujetové spracovanie“ (Šklovskij 1925, s. 207). Ako príklad uvádza Puškinovho *Eugena Onegina*, v ktorom románik hrdinu s Tatianou nie je *sujetom*, ale *fabulou*, ktorá je sujetovo spracovaná prostredníctvom rôznych prerušujúcich odbočení. Udalosti sú teda v Šklovského chápaní iba materiálom, až ich „postup“ formuje literárny naratív. Ak Šklovského *sujet* naznačuje istú podobu s dejom v zmysle konkrétneho usporiadania udalostí, tak ako ich recipujeme v literárnom naratíve („prerušujúce odbočenia“ vo forme anticipácií budúceho deja, resp. retrospektívne rozprávanie), je jeho chápanie pojmu *fabula* príliš vágne. Amorfné ekvivalenty *fabule*, či už ako „udalosť“, alebo „materiál“¹, nechávajú vyniknúť pojmu *sujet* na úkor mimoliterárneho materiálu alebo „života ako takého“.² Z naratologického hľadiska je otázka „Čo je zobrazené?“ úplne podriadená otázke „Ako je to zobrazené?“ Na úrovni diskurzu je u Šklovského relevantná konkrétne oblasť deja: deja v zmysle takého usporiadania udalostí, ako sú zobrazené a recipované v konkrétnom naratíve.

Boris Tomaševskij: *Poetika. Teória literatúry* (1925)

Tomaševského práca *Teória literatúry* (1925) predstavuje dichotómiu pojmov *fabula* – *sujet*, ktorá bola v západnej aj slovenskej literárnej vede diskutovaná najčastejšie. Tzvetan Todorov ju v porovnaní so Šklovského pozíciou charakterizuje ako „podstatne koherentnejšiu“ (Todorov 1971, s. 15). V podkapitole „sujetová stavba“ sa Tomaševskij

1 Iný ruský formalista, Michail Petrovskij, v práci *Morfológia novely* (1927) definuje obidva pojmy nasledovne: „Prikláňam sa k tomu, aby sme termínom *sujet* označovali *látku* umeleckého diela. Sujet je určitý systém udalostí a dejov (alebo jedna udalosť, ktorej skladba je jednoduchá alebo zložitá), s ktorým sa básnik stretáva v tej či onej podobe, ktorý však ešte nie je výsledkom jeho vlastného tvorivého básnického úsilia. *Básnický* spracovaný sujet by sa mal označovať ako *fabula*“ (citované podľa Schmid 2004, s. 9). Na prvý pohľad je zreteľné, že Petrovskij označuje *sujetom* to, čo Šklovskij definuje ako *fabulu* a naopak. Celá záležitosť by sa teda dala vybaviť jednoduchou zámenou pojmov, ale Petrovskij sa na rozdiel od Šklovského nedomnieval, že materiálom prozaického textu je život ako taký. Petrovského *sujet* je už „preorganizovaný život“, už je to „výber“ (por. aj Steiner 1984, s. 88).

2 To len potvrdzuje postoj mladých ruských formalistov, ktorí sa v tom čase búrili proti biografickým alebo socio-historickým prístupom k literatúre a alternatívne postulovali „formálnu metódu“.

venuje najprv pojmu *fabula*, ktorú definuje ako „súhrn udalostí v ich vzájomnej vnútornej spätosti“ (Tomaševskij 1925, s. 193). Vnútorne previazanie udalostí je vytvorené nielen na základe temporálnej, ale aj príčinnej následnosti. Práve kauzálna zložka je u Tomaševského nevyhnutnou podmienkou na definovanie *diel s fabulou*, napríklad románov, noviel alebo eposov. Vývin a napredovanie *fabuly* prebieha na pozadí istých situácií, ktoré sa menia; jedna situácia prechádza do druhej. Situáciu pritom predstavuje napríklad „kolízia“ ako protiklad záujmov medzi postavami, ďalej „rozuzlenie“ vo forme zmierenia protikladov alebo „zápletká“, ktorá obvykle určuje priebeh celej *fabuly*. Ak je *fabula* oslabená (t. z. príčinná spätosť udalostí absentuje, resp. je oslabená), Tomaševskij hovorí o prechode *románu s fabulou* ku „kronike“; ide o *diela bez fabuly*, diela opisné.

Zhrňujúcim alebo zjednocujúcim pojmom sa u Tomaševského stáva pojem „téma“ alebo „slovný materiál diela“ (Tomaševskij 1925, s. 196). Téma sa ďalej delí na menšie témy a tie ďalej na motívy, ktoré sú už „nerozložiteľné“. Ich prítomnosť nie je ohraničená iba jedným dielom, rovnaké motívy sa môžu objaviť aj v sujetových stavbách iných naratívov. *Fabula* je z tohto pohľadu súhrnom motívov „v ich logickej príčinnno-časovej súvislosti, sujetom je súhrn tých istých motívov a v tej následnosti, v akej sa vyskytujú v diele“ (Tomaševskij 1925, s. 197). Udalosti vo *fabule* sú teda na sujetovej úrovni rozvrhnuté podľa istého poriadku, sú kombináciou fabulového materiálu, ktorý musí čitateľ rekonštruovať.³

V ďalšej časti sa Tomaševskij venuje klasifikácii motívov. Pri reprodukcii *fabuly* môžeme zo sujetového usporiadania niektoré motívy vypustiť bez toho, aby sa narušila celistvosť príčinnno-časového chodu medzi udalosťami; takéto motívy nazýva „voľné“. Naopak, motívy

3 Tematiku diela tvorí podľa autora systém motívov v istej jednote. Systém prostriedkov, ktoré zdôvodňujú uvedenie jednotlivých motívov a ich komplexnosť, nazýva motivácia. Rozlišuje pritom:

- 1) Kompozičnú motiváciu: napríklad uvedenie motívu zbrane je kompozične motivované. Existuje aj falošná motivácia na odpútanie pozornosti, napr. v detektívnych románoch;
- 2) Realistická motivácia: ktorá si od diela vyžaduje istú ilúziu, motívy musia byť pravdepodobné alebo primerané, napr. v rozprávke alebo realistickom románe;
- 3) Umelecká motivácia: *ozvláštnenie* (Tomaševskij 1925, s. 208 – 219).

nevyučiteľné definuje ako „viazané“. V súvislosti s časovou štruktúrou Tomaševskij rozlišuje „čas fabuly“ a „čas rozprávania“. Prvý druh času je čas, v ktorom sa predpokladá uskutočňovanie zobrazovaných udalostí; čas rozprávania predstavuje dobu potrebnú na prečítanie diela. Prvý druh sa dnešnou terminológiou dá označiť ako „čas príbehu“ (*erzählte Zeit*), druhý však vyjadruje čas recepcie, ktorý sa nemusí zhodovať s časom rozprávania (*Erzählzeit*). Ponechajme však bokom problematiku temporálnej výstavby a vráťme sa k *fabule* a *sujetu*. Aj u Tomaševského zohrávajú motívy alebo udalosti funkciu základných jednotiek rozprávania a ich vzájomné konfigurácie profilujú výslednú podobu pojmov *fabula*, *sujet* a *kronika*. Vidíme, že Tomaševského pojem *fabula* je na rozdiel od Šklovského konkrétnejší, „slovný materiál diela“ už predstavuje podobne ako u Petrovského konkrétny výber alebo tému. Dôležitú úlohu ďalej zohrávajú temporálne a kauzálne vzťahy; ak absentujú posledné, ide o *kroniku*. Ak si pomôžeme dnešnou naratologickou terminológiou, tak by sme Tomaševského termín *sujet* mohli čiastočne nahradiť termínom *dej* (podobne ako u Šklovského), *fabule* by ďalej mohol zodpovedať príbeh (vytvorenie chronologicko-kauzálneho radu udalostí vyabstrahovaného z dejovej štruktúry diela) a *kronike* dianie (iba chronologický rad udalostí). *Fabula* a *kronika* budú potom patriť do oblasti diegézy, *sujet* bude súčasťou diskurzu.

Diskurz a diegéza

Smerom k dnešnému chápaniu naratologického dualistického modelu diskurz a diegéza zohráva dôležitú úlohu aj príspevok ďalšieho formalistu – Jurija N. Tyňanova. Ak bol u mnohých formalistov *sujet* prezentovaný ako prerozdelenie (kompozícia) sledu udalostí, tak Tyňanov ho vníma v širších súvislostiach s celkovou štruktúrou diela: „Sujet potom bude chápaný ako dynamika diela, vznikajúca zo vzájomného pôsobenia všetkých súvislostí materiálu [...], súvislostí slohu, fabule a podobne“ (Tyňanov 1927, s. 76). *Fabula* je vnímaná ako čiastočné usporiadanie, ktoré dostáva definitívnu podobu prostredníctvom sujetového formovania. Vidíme teda, že *sujet* sa nevzťahuje iba na dej a usporiadanie udalostí, ale že anticipuje aj iné zložky diela, ktoré spoločne tvoria jeho štruktúru; *fabula* zastupuje zobrazovaný svet. Nejde tu už o pojmovú „opozíciu, ale o inklúziu: fabula sa stáva súčasťou

sujetu“ (Schmid 2004, s. 8). O rozšírenie významu termínov *fabula* – *sujet* sa neskôr v 60. rokoch 20. storočia v prostredí francúzskeho štrukturalizmu postaral Tzvetan Todorov, ktorý obidva pojmy nahradil párom *histoire* vs. *discours*. V Todorovovej definícii z roku 1966 evokuje *histoire*:

určitú skutočnosť, udalosti, ktoré sa údajne stali, postavy, ktoré z tohto dôvodu splývajú s postavami zo skutočného života. Ten istý príbeh nám mohol byť podaný iným spôsobom; napríklad prostredníctvom filmu; mohli by sme sa o ňom dozvedieť prostredníctvom rozprávania nejakého svedka bez toho, aby bol príbeh prevedený do písomnej podoby (Todorov 1966, s. 143).

Úroveň *discours* určuje Todorov nasledovne:

Existuje rozprávač, ktorý rozpráva príbeh; a oproti nemu existuje čitateľ, ktorý tento príbeh prijíma. Na tejto úrovni nezohrávajú úlohu zobrazované udalosti, ale spôsob, akým sa rozprávač stará o to, aby sme ich rozpoznali (Todorov 1966, s. 143).

Todorov už teda konzekventne oddeľuje úroveň sprostredkovania naratívneho textu (otázku Ako?) od samotného obsahu sprostredkovania alebo otázky Čo je sprostredkované? U ruských formalistov boli obidve úrovne zastúpené termínmi *fabula* a *sujet*, avšak v rozličných významoch. Všeobecne sa dá ďalej konštatovať, že ruskí formalisti venovali viac priestoru pojmu *sujet*. *Fabula* bola skôr podriadeným pojmom, ktorý *sujetu* ponúkal materiálový podklad na spracovanie. Diegetická úroveň bola podstatná iba do tej miery, pokiaľ slúžila ako materiál, prostredníctvom ktorého sa manifestovali sujetové postupy. Po ich identifikovaní sa význam *fabuly* stratil a dominantnou zostala úroveň „formy“ alebo *sujetu*. V dnešnej diskusii by sa obidva pojmy dali zaradiť na jednej strane k oblasti diskurzu (*sujet*), na druhej strane k diegéze (*fabula*) s tým, že ich významy u jednotlivých teoretikov kolíšu, resp. sú úplne opačné. S touto premisou vystupujeme z oblasti literárnych narácií a spolu s H. Whitom vchádzame do sveta historického textu.

Hayden White

Pozrime sa teraz na to, ako sa literárnovedné uvažovanie o *fabule* a *sujete* odrazilo vo využití a chápaní uvedených termínov v prostredí Whitovej koncepcie. Autor sa o vplyve ruského formalizmu zmieňuje v úvode svojej *Metahistórie* (1973) v poznámke pod čiarou č. 5 nasledovným spôsobom:

Na rozdiel od románopisca čelí historik skutočnému chaosu *už utvorených udalostí*, z ktorých musí vybrať súčasti príbehu, ktorý sa chystá rozprávať. Svoj príbeh vytvára tak, že niektoré udalosti začlení do príbehu a iné z neho vylúči, niektoré zdôrazní a ďalšie odsunie na vedľajšiu koľaj. Tento proces vylučovania, zdôrazňovania a odsúvania má za cieľ vytvoriť *príbeh konkrétneho druhu*. To znamená, že historik „konštruuje zápletku či vytvára sujet“ príbehu. O rozdieli medzi príbehom (story) [fabulou] a zápletkou (plot) [sujetom] pozri eseje predstaviteľov ruského formalizmu Viktora B. Šklovského, Borisa M. Ejchenbauma [...] (White 1973a, s. 20).

Základnou jednotkou historického rozprávania je podľa Whita, podobne ako v oblasti fikcionálnej literatúry, udalosť, s tým rozdielom, že historik operuje so skutočnými udalosťami. Prostredníctvom konfigurácie udalostí smeruje historická narácia k vytvoreniu príbehu. Z tohto pohľadu je podľa Whita každá historická narácia automaticky konštruktom príbehu, ktorý je v aristotelovskom duchu rozčlenený na začiatok, stred a koniec. Treba však podotknúť, že ak príbeh chápeme v zmysle temporálno-kausálneho usporiadania udalostí a udalosť zároveň ako zmenu stavu, nenadobúda každý historický text automaticky podobu príbehu. Môže mať aj opisnú alebo argumentačnú podobu. Pri uvedenom citáte som sa opieral o český preklad Whitovej *Metahistórie* z roku 2011. Porovnajme teraz posledné dve vety citátu s Whitovým originálom:

That is to say, he “emplots” his story. On the distinction between story and plot, see the essays by Shklovsky, Eichenbaum [...] (White 1973b, s. 6).

Hoci sa White odvoláva na ruských formalistov, Šklovského a Ejchenbauma⁴, nepoužíva termíny *fabula* a *sujet*, ale dvojicu *story* a *plot*. Obidva termíny pochádzajú opäť z oblasti literárnej vedy, resp. naratológie. O ich uvedenie sa zaslúžil E. M. Forster vo svojej teoretickej práci *Aspekty románu* (1927), čím vytvoril predpoklady na ich pomerne silnú recepciu predovšetkým v anglosaskej literárnej vede. White však Forstera necituje, ale mnohokrát sa odvoláva na Fryeovu *Anatómiu kritiky* (1957), ktorú dobre poznal, a preto je možné, že práve prostredníctvom tejto práce sa dostal k Forsterovým termínom (por. Frye 1957, s. 195). Rozdiel medzi *story* a *plot* vysvetľuje Forster v dnes už slávnej pasáži na príklade smrti kráľovského páru:

We have defined a story as a narrative of events arranged in their time-sequence. A plot is also a narrative of events, the emphasis falling on causality. «The king died and then queen died», is a story. «The king died, and then the queen died of grief», is a plot. The time-sequence is preserved, but the sense of causality overshadows it. [...] If it is in a story we say «and then?» If it is in a plot we ask «why?» (Forster 1927a, s. 93).⁵

Z uvedeného citátu vyplýva, že Forster posudzuje obidva pojmy *story* a *plot* (do slovenčiny preložené ako *príbeh* a *zápleтка*) prostredníctvom relácií medzi jednotlivými udalosťami v rozprávaní. *Story* si vystačí s časovou následnosťou udalostí; *plot* si vyžaduje aj kauzálnu súvislosť. Keď porovnáme Forsterov návrh s predchádzajúcimi definíciami *fabule* a *sujetu*, môžeme povedať, že Forsterov *plot* vykazuje

-
- 4 O Ejchenbauma, konkrétne jeho štúdiu *Teória „formálnej metódy“*, sa White opiera aj v eseji *Interpretácia v histórii* (1972 – 1973) v knihe *Tropics of Discourse* (White 1978b, s. 77). Ejchenbaum tu neprichádza s novým riešením; pri chápaní *sujetu* a *fabule* sa odvoláva na Šklovského a v tomto zmysle rezumuje: „určený bol rozdiel medzi pojmom *sujetu* ako konštrukcie a pojmom *fabuly* ako materiálu [...]“ (Ejchenbaum 1925, s. 37).
- 5 Do slovenčiny bola uvedená pasáž preložená nasledovne: „Príbeh sme definovali ako rozprávanie udalostí v časovej následnosti. Zápleтка je tiež rozprávanie udalostí, ale dôraz je tu na príčinnej súvislosti. «Kráľ umrel a potom umrela kráľovná», to je príbeh. «Kráľ umrel a potom umrela od žiaľu kráľovná», to je zápleтка. [...] Časová následnosť je zachovaná, ale zatieňuje ju príčinná súvislosť. [...] Ak k nej dôjde v príbehu, pýtame sa »a potom?«, ak k nej dôjde v záplečke, pýtame sa »prečo?« (Forster 1927b, s. 81 – 82).

istú afinitu k Tomaševského pojmu *fabula*. Predstavuje podobne súhrn udalostí, ktoré sú previazané temporálne aj kauzálne. Napríklad román je „dielom s fabulou“; ak absentuje príčinná spätosť, vtedy hovorí Tomaševskij o *kronike* (zodpovedá Forsterovmu termínu *story*). Ekvivalent k Tomaševského termínu *sujet* však Forster neponúka: o spôsobe, ako, v akom poradí sú znázornené udalosti alebo motívy v konkrétnom diele, sa nezmieňuje. Hayden White tak zmiešava dve koncepcie, ktoré využívajú rozličnú terminológiu. Na jednej strane využíva Forsterove termíny *plot* a *story*, ktoré vzápätí neadekvátne spája s prácami ruských formalistov, pracujúcich s dvojicou *fabula* a *sujet*. Obsahy uvedených pojmov sa však prekrývajú iba čiastočne, resp. sa vzťahujú na úplne inú oblasť literárneho naratívu. O tom, že White zmiešava heterogénne teórie, svedčí aj vyššie citovaný preklad, v ktorom prekladateľ k Whitovmu termínu *story* pridal ako synonymum *fabula* a k pojmu *plot* priradil termín *sujet*. Nikde však neuvádza, ktoré konkrétne koncepcie mal na mysli, pretože Tomaševského a Forsterove koncepcie kompatibilné nie sú.

V oblasti teórie historického diela White rozlišuje niekoľko úrovní jeho konceptualizácie: 1) kroniku (*chronicle*); 2) príbeh (*story*); 3) konštrukciu zápletky (*mode of emplotment*); 4) spôsob argumentu a 5) ideologickú implikáciu (por. White 1973a, s. 18). Z povahy zvolenej témy sa zameriame na prvé tri. Kronika a príbeh predstavujú proces výberu a usporiadanie „nespracovaných historických záznamov“, ktoré historik spracuje zrozumiteľným spôsobom a ponúkne ich publiku. Historikova práca má teda sprostredkovateľskú úlohu, nachádza sa medzi „historickým poľom“ a publikom. Historik si z množstva skutočných udalostí vyberá podľa vlastnej potreby určité udalosti a zostaví z nich *kroniku* v podobe niekoľkých za sebou nasledujúcich udalostí. Romancier má na rozdiel od historika možnosť využívať aj fiktívne udalosti; z „literárneho poľa“ čerpá prostriedky na vytvorenie základnej kostry príbehu, ktorú nazveme dianie. Kronika sa podľa White ďalej premieňa na príbeh, dochádza k ďalšiemu preskupeniu udalostí, ktoré vykazujú istú štruktúru so začiatkom, stredom a koncom. Dôležité je to, aby udalosti v príbehu boli zobrazené motivicky, t. z., aby sme si mohli položiť aj otázku „Prečo sa to stalo práve tak?“

Vidíme, že aj White, podobne ako Forsterov termín *plot*, podmieňuje vytvorenie príbehu prostredníctvom temporálno-kauzálnych relácií.

Azda najproblematickejším Whitovým termínom je *emplotment*, ktorý je viditeľne vytvorený zo slova *plot*.⁶ Príbehy podľa Whita majú svoje „významy“, a preto si tu White kladie otázku iného typu: „Aký to má všetko zmysel (*meaning*)?“ White ponúka tri typy historických vysvetlení: vysvetlenie prostredníctvom *emplotment*, vysvetlenie prostredníctvom argumentu, resp. argumentácie a posledným tretím typom je explanácia na úrovni ideologickej implikácie. Bude nás zaujímať prvý typ, pretože sa špecificky vzťahuje na odkrytie naratívneho zmyslu:

Providing the “meaning” of a story by identifying the *kind of story* that has been told is called explanation by emplotment. If, in the course of narrating his story, the historian provides it with the plot structure of a Tragedy, he has “explained” it in one way; if he has structured it as a Comedy, he has “explained” it in another way (White 1973b, s. 7).

Čitateľ v procese recepcie rekonštruje najprv teda istý neurčitý príbeh (*story*), ktorý postupne dostáva kontúry určitého druhu príbehu (*kind of story*). Nositeľom významu sa stáva *emplotment*, ktorého štruktúra (*plot structure*) má buď podobu tragédie, alebo komédie.⁷ Vidíme, že prechod od *story* k štruktúre *plot* White vysvetľuje veľmi komplikovane a nejasne. Príbeh sa stáva istým druhom príbehu, ktorý je potom súčasťou *plot*-štruktúry, resp. *emplotment*-u. Aký je rozdiel medzi tragédiou a komédiou? Obidva typy predstavujú určité obmedzenie romantického pohľadu na svet. Komédia vedie k vízii konečného uzmierenia protichodných síl, medzi ľuďmi navzájom, medzi

6 Do češtiny bol termín *emplotment* preložený ako „konštrukcia zápletky“ (*Metahistória*) a tiež aj ako spôsob „fabulácie“ (*Tropiky diskurzu*). V slovenskej filozoficko-historickej komunite nájdeme alternatívne aj ďalšie návrhy ako „naratívna štrukturácia“ (Zeľaňák 2011, s. 40), ktorý používa aj Juraj Šuch s tým rozdielom, že o pár riadkov ďalej ho v nadväznosti na Tomáša Horvátha nahrádza termínom „sujet“ (Šuch 2010, s. 44). Vplyv formalistickej dichotómie *fabula* – *sujet* je stále hmatateľný aj v našom kultúrnom priestore.

7 K nim White, ako je známe, pridáva v nadväznosti na Fryeove archetypálne formy ďalej satiru, romancu, prípadne epos.

svetom a spoločnosťou. Aj v tragédii môžeme konštatovať uzmiernenie, má však omnoho rezignovanejšiu povahu; vyriešenie a pochopenie konfliktov je možné iba za cenu zničenia hrdinu. Romanca predstavuje príbeh spásy, v ktorom sa hrdina po prekonaní všetkých prekážok oslobodzuje od vplyvu tohto sveta; v boji poráža zlo, ako napríklad Parsifal v legende o sv. gráli. Opačným typom je satira, ktorá na svet nazerá s vedomím, že na tomto svete sa nedá žiť šťastne a že ho zároveň nie je možné pochopiť. Francúzsku revolúciu môžeme v tomto zmysle čítať a „pochopiť“ ako romancu (ako proces oslobodenia a sebaurčenia), satiru (ako istý druh bezmocnosti voči dejinným procesom), tragédiu (v zmysle zničenia šťastného a pokojného života) alebo aj ako komédiu (proces vedúci k pozitívnemu stavu). Z pohľadu literárnovednej naratológie pripomínajú všetky štyri druhy tzv. schematickú literatúru, ktorú môžeme konštatovať napríklad v triviálnej literatúre, barokovom dvorskom historickom románe, rytierskych románoch či rozprávkach.

V prostredí ruského formalizmu sa analýzou rozprávok zaoberal Vladimír Propp vo svojej práci *Morfológia rozprávky* (1928). Analyzoval v nej sto ruských zázračných rozprávok a došiel k záveru, že všetky rozprávky sa dajú zredukovať do jednej spoločnej abstraktnej dejovej schémy, ktorú profiluje poradie udalostí a akcií v zobrazovanom svete rozprávok. Propp porovnal pasáže jednotlivých rozprávok, ako napríklad:

1. Cár dá odvážlivcovi orla. Orol odnáša odvážlivca do druhého cárstva.
2. Dedo dáva Sučenkovi koňa. Kôň odnáša Sučenka do druhého cárstva.
3. Strigôň dáva Ivanovi loďku. Loďka odnáša Ivana do druhého cárstva.
4. Princezná dáva Ivanovi prsteň. Šuhaji z prsteňa odnášajú Ivana do iného cárstva (Propp 1928, s. 29).

V týchto príkladoch Propp spoznal konštantné a variabilné veličiny. Mená konajúcich postáv sa síce menia (mládenec, Sučenko, Ivan),

konštantné však zostávajú ich akcie alebo funkcie. Pri hľadaní konštant v bohatom materiáli sa Propp teda postupne dopracoval k termínu *funkcia*, ktorý definoval nasledovne: „Pod funkciou rozumieme čin účinkujúcej osoby, ktorý sa určuje z hľadiska jeho dôležitosti pre priebeh deja“ (Propp 1929, s. 31). Z uvedených štyroch príkladov môžeme vyabstrahovať nasledovnú funkciu: Hrdina je prostredníctvom nejakého pomocníka premiestnený do iného priestoru. V tretej kapitole Proppovej knihy nájdeme inventár všetkých funkcií; Propp ich rozpoznal spolu tridsaťjeden. Uvediem aspoň niekoľko príkladov: Jeden z členov rodiny odchádza z domu; Hrdinovi niečo zakazujú; Zákaz sa porušuje; Hrdina získa čarodejný prostriedok. Všetkých sto rozprávok sa teda viac či menej dá zredukovať na jednu dejovú schému, ktorá sa skladá z istého počtu funkcií. Nie v každej rozprávke sa nachádza všetkých tridsaťjeden funkcií a zároveň sa niektoré aj opakujú. Podstatné však je to, že ich poradie zostáva nezmenené; hrdina sa napríklad na trón nedostane na začiatku rozprávky, ale na konci. Hoci sa White na Proppovu koncepciu neodvoláva, môžeme v obidvoch prácach nájsť isté korešpondencie. Ak sa napríklad sto historikov rozhodne spracovať jednu rovnakú historickú udalosť a dá jej podobu romane, bude, samozrejme, každý z týchto sto príbehov rozdielny, podobne ako sú rozdielne aj Proppom analyzované rozprávky. Zo všetkých udalostí jednotlivých príbehov môžeme vyabstrahovať globálnu schému s archetypálnou štruktúrou (s istým začiatkom, stredom a koncom), kde sa hrdina po mnohých útrapách oslobodzuje od vplyvu tohto sveta, poráža zlo. Z tohto dôvodu sa mi zdá preto vhodnejšie chápať a preložiť Whitov termín *plot* (resp. *emplotment*) prostredníctvom termínu *dejová schéma*.⁸ Navrhnuté preklady „fabulácia“, „sujet“ alebo „zápletka“ sa mi nezdarujú ako vhodné termíny, pretože na jednej strane využívajú rozdielne chápaný opozičný pár *fabula* – *sujet*, na druhej strane nevystihujú podstatu termínu. Ani „naratívna štruktúracia“ nevyjadruje

8 Whitom sa inšpiroval aj literárny vedec Tomáš Horváth, ktorý pojem *emplotment* vysvetľuje formalistickou terminológiou: „diferencia medzi prostou časovou následnosťou udalostí a historickou naráciou je diferenciu medzi fabulou a sujetom tejto narácie“ (Horváth 2002, s. 90 – 91). V tomto duchu navrhuje pre *emplotment* vyhradiť pomenovanie „sujetová paradigma“, v ktorom podstate veci podľa môjho názoru zodpovedá práve slovo „paradigma“.

rozdiel medzi príbehom (*story*) a dejovou schémou (*plot*), hoci toto chápanie je podľa môjho názoru presnejšie ako predchádzajúce. Ide o to, že udalosti sú naratívne štrukturované v oboch prípadoch, aj príbeh, aj dejová schéma vykazujú istú štruktúru. V príbehu je však dôležité „motivické“ alebo kauzálne usporiadanie udalostí a zároveň sa jeho štruktúra posudzuje prostredníctvom celého súboru udalostí. Dejová schéma vyjadruje abstrakciu rozličných príbehov, ktorých výsledná štruktúra je charakteristická pre istú skupinu textov. White takým spôsobom vytvára univerzalistickú poetiku historických textov, ktorá má ahistorickú, synchronnu, textovo orientovanú povahu. Toto smerovanie plne korešponduje s cieľmi štrukturalistickej literárnovednej naratológie, ktorá sa pokúšala vytvoriť nadčasové modely na klasifikáciu literárnych naratívov, prevažne románov. Spomenúť tu možno napríklad Stanzelove tri typické formy románu, do ktorých sa autor snažil vtesnať „všetky“ romány.

Záver

Fabula a sujet sa v 20. storočí stali, ak si vypožičiame termín Mieke Balovej, „putujúcimi pojmami“. Vyšli z literárnej vedy, z dielne ruských formalistov, kde v ich chápaní došlo k prvým rozdielom. Tie boli neskôr prehĺbené pod vplyvom anglosaskej literárnej vedy (prostredníctvom Forsterových pojmov *plot* a *story*) a v 70. rokoch 20. storočia v štrukturalistickej naratológii (Todorove pojmy *histoire* a *discours*). V takejto podobe sa roku 1973 dostali do Whitovej *Metahistórie*. Sám autor ich prevzal do svojej koncepcie nekriticky, pretože zmiešava viaceré pojmy a situáciu navyše komplikuje tým, že uvádza veľmi vágny pojem *emplotment*, ktorý nevlastní nijakú substanciu, má čisto procesuálny charakter. To potvrdzujú aj príklady prekladateľov, používajúcich termíny ako „sujetovanie“ či „fabulácia“. Na pozadí literárnovedného naratologického inštrumentária, konkrétne pojmov dianie – príbeh – dejová schéma, sa mi ako alternatívy k Whitovým pojmom *chronicle* – *story* – *plot* zdá vhodnejšie používať pojmy *chronika* – príbeh – dejová schéma. Tým, že White identifikuje príbeh ako určitú dejovú schému – komédiu, romancu, tragédiu alebo satiru –, výraznou mierou potláča individuálnu povahu historického textu v tom zmysle, že medzi príbehom a schémou zásadne nerozlišuje.

Od kroniky sa takpovediac priamo dostáva k dejovej schéme. Pojem *emplotment* sa tak stáva súčasťou štrukturalisticko-formalistického redukcionizmu, ktorý mal vplyv na chápanie literárnych aj historických textov.

Z pohľadu literárnovednej naratológie sa White vo svojej koncepcii venuje oblasti diegézy alebo otázke Čo je zobrazené? Konkrétne ide o konfiguráciu udalostí v podobe kroniky, príbehu alebo dejovej schémy. Oblasť diskurzu alebo problematika spôsobu zobrazenia udalostí u Whita absentuje. Nezaujímá ho napríklad vzťah autora a rozprávača, rôzne druhy perspektivizácie príbehu alebo časová štruktúra historiografického naratívu, resp. Genettom navrhnuté kategórie *čas*, *modus* a *hlas*. Záujem o túto oblasť naratívu môžeme sledovať o niekoľko rokov neskôr, napríklad v naratologických analýzach prác z dielne školy *Annales* (por. Rühth 2005).

Literatúra

- Barsch, A. (2006) Ruský formalismus. In: Nünning, A. (ed.): *Lexikon theorie literatury a kultury*. Brno: Host, s. 686 – 688.
- Ejchenbaum, B. (1925) Teória „formálnej metódy“. In: Bakoš, M. (ed.): *Teória literatúry. Výber z „formálnej metódy“*. Bratislava: Pravda, 1971, s. 19 – 53.
- Forster, E. M. (1927a) *Aspects of the Novel*. London, 1974.
- Forster, E. M. (1927b) *Aspekty románu*, prel. Eva Šimečková. Bratislava: Tatran, 1971.
- Frye, N. (1957) *Anatomie kritiky*, prel. Sylva Ficová. Brno: Host, 2003.
- Horváth, T. (2002) *Rétorika histórie*. Bratislava: VEDA.
- Martínez, M., Scheffel, M. (2012) *Einführung in die Erzähltheorie*. München: Beck Verlag.
- Propp, V. (1928) *Morfológia rozprávky*. Bratislava: Tatran, 1969.
- Rühth, A. (2005) *Erzählte Geschichte. Narrative Strukturen in der französischen Annales-Geschichtsschreibung*. Berlin: De Gruyter.
- Schmid, W. (2005) *Elemente der Narratologie*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Schmid, W. (2004) *Naratívni transformace: dění – příběh – vyprávění – prezentace vyprávění*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR.
- Steiner, P. (1984) *Ruský formalismus. Metapoetika*. Brno: Host, 2011.
- Šklovskij, V. (1925) *Teória prózy*. Bratislava: Tatran, 1971.
- Šuch, J. (2010) *Naratívny konštruktivismus Haydena Whita a Franka Ankersmita*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.

- Tomaševskij, B. (1925) *Poetika. Teória literatúry*. Bratislava: Smena, 1971.
- Todorov, T. (1966) Kategorie literárního vyprávění. In: Kyloušek, P. (ed.): *Znak, struktura, vyprávění. Výbor z prací francouzského strukturalismu*. Brno: Host, 2002, s. 142 – 179.
- Todorov, T. (1971) Some Approaches to Russian Formalism [Quelques concepts du formalisme russe]. In: Bann, S., Bowlt, J. E. (eds.): *Russian Formalism*. Edinburgh, 1973, s. 6 – 19.
- Tyňanov, J. (1927) O podstatě filmu. In: Lotman, J. (ed.): *Poetika, rytmus, verš*. Praha, 1968, s. 55 – 82.
- White, H. (1973a) *Metahistorie: Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*, prel. Miroslav Kotásek. Brno: Host, 2011.
- White, H. (1973b) *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- White, H. (1978a) *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*, prel. Ladislav Nagy. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010.
- White, H. (1978b) *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Zelevák, E. (2011) *Konstruktivismus a pluralita v histórii*. Ružomberok: Verbum.

Naratívna štruktúra historického textu a jej významové implikácie (K vzťahu medzi formou a významom vo filozofii histórie Haydena Whita)

Ivan Jančovič

Abstract: One of the most important narrativistic accounts in the philosophy of history, the conception of Hayden White, is usually presented in the literature as dealing with the formal aspects of historical narratives. White himself contributed to this interpretation by emphasizing that with regard to formal features it is not always possible to distinguish between novels and historical works, because in both cases we employ similar narrative structures based on a number of archetypal forms derived from the literary texts. Although it is a crucial aspect of historical explanation, in the literature the focus is not so often on the link between the narrative structure and its implications for the meaning of historical works. The paper provides a detailed examination of the given relation by making use of a narratological model of analysis. It concentrates on the tropological dimension of story forms and on the meaning produced by narrative transformations in the process of creation of historical texts.

Keywords: Hayden White, historical narrative, fictional narrative, narrative transformations, reference

I když se historikové a romanopisci zaměřují na jiné druhy událostí, formy jejich diskursů a to, o co svým psaním usilují, je často stejné. Navíc i techniky a strategie, které používají při kompozici svých diskursů, jsou v zásadě stejné, byť se mohou výrazně lišit na povrchu (White 1978, s. 153).

Historický text má obvykle naratívnu štruktúru. Tento elementárny poznatok sa v predchádzajúcich desaťročiach stal zdrojom významných impulzov vo filozofii histórie. So značným zjednodušením možno v jej vývoji počas 20. storočia rozlíšiť dva prístupy: prvý predstavujú zástancovia naratívneho realizmu, ktorí pokladajú samotnú minulosť

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0172/11 *Naratívny realizmus a konštruktivizmus*.

za „nevyrozprávaný príbeh“, nahliadajú na ňu ako na štruktúrované dianie, ktoré má historik objaviť a naratívne sprostredkovať. Naratívni konštruktivisti, naopak, vidia minulosť ako súbor dát, ktorý môže nadobudnúť usporiadanie a zrozumiteľnosť prostredníctvom naratívnej štruktúry vytvorenej historikom pri písaní textu. Prístup k dejinám ako ku konštruktu vytvorenému naratívnymi štruktúrami, inak povedané, ako k rozprávaniu príbehu, ktorý závisí od sprostredkujúceho média (jazyka) a zvolených postupov jeho využitia, teda i od subjektívne podmienených rozhodnutí a schopností historika, vyvolal bohatú diskusiu o poznávacích možnostiach histórie.

Medzi najvýznamnejších predstaviteľov naratívneho konštruktivismu patrí Hayden White. Jeho teória histórie bola mnohokrát analyzovaná (zo slovenských autorov najmä Šuch 2010, Zelenák 2011); v kontexte tohto príspevku je zaujímavá najmä Whitova inšpirovanosť literárnou teóriou a podobnosť, až zhoda, ktorú nachádza medzi umeleckým textom a textom historickým. Homogenizáciou fikčného a historického naratívu rozprúdil diskusiu aj medzi naratológmi (porov. napríklad Cohnová 1999, Doležel 2002) a viaceré problémy ostávajú stále otvorené. Sústredím sa na jednu zo základných téz Whitovej teórie, že z hľadiska formy sú oba druhy textov nerozpozateľné. Vychádzať budem z dvoch dôležitých prác – z kníh *Metahistorie* (český preklad 2011, prvé vydanie 1973) a *Tropika diskursu* (český preklad 2010, prvé vydanie 1978). V druhej uvedenej knihe, v kapitole *Fikce faktické reprezentace*, čítame:

Když na historie a romány budeme pohlížet jednoduše jako na verbální artefakty, budou se jevit jako vzájemně nerozeznatelné. Čistě formálně totiž nelze rozlišit historický text od beletristického, pokud k nim nebudeme přistupovat s jistou předem vytvořenou představou o tom, jaký druh pravdy má ten či onen druh textu poskytnout. Nicméně jinak musí autor beletristického díla usilovat o totéž, o co usiluje autor historického textu. Oba chtějí nabídnout verbální obraz „skutečností“ (White 1978, s. 154).

Z citovanej pasáže vyplýva niekoľko aspektov autorovho nahliadania na historický naratív:

1. text historika („verbálny artefakt“) je vytvorený prostredníctvom jazyka a z tohto faktu vyplývajú konzekvencie, spojené so znakovou sprostredkovanosťou aktuálneho sveta (k myšlienke o figuratívnom pôsobení jazyka ako nástroja na (re)prezentáciu reality sa White vracia opakovane);
2. použitie jazyka pri tvorení „verbálnych obrazov“ „skutočností“ umožňuje identifikovať spoločné/rovnaké postupy pri písaní umeleckej literatúry a historického textu;
3. spoločný prostriedok a rovnaký spôsob jeho využívania vedú k formálnej nerozpoznatelnosti textu prozaika a historika.

V druhom a treťom bode je prepojené neproblematické konštatovanie (jazyk ako sprostredkujúce médium využívajú oba naratívy) s nepreukázaným tvrdením (ak použitie jazyka v textoch historika a v umeleckom texte nemožno odlišiť, potom by nemal existovať ani jeden prípad, keď je zřejmé, že čítame fikčný text a nie text historický, čo je v rozpore s našou bežnou skúsenosťou). Diskutabilné je i vylúčenie vopred vytvorenej predstavy o tom, aký druh pravdy nám majú texty sprostredkovať. Texty málokedy čítame bez sledovania primárnych funkcií, ktoré plnia v rámci kultúrou vytvorených, nami vedome či nevedome prijatých čitateľských dohôd, a v týchto funkciách sa oba naratívy odlišujú. Práve z tejto – čitateľskej – pozície diferencovaný prístup k neliterárnym textom pripomína Petr Kořátko, opierajúc sa o ich hlavnú funkciu:

K teoretickým pojednaním, novinovým článkum, privátnim dopisum atd. nepřístupujeme v nějakém neutrálním modu, lhostejném vůči jejich komunikativní funkci, ale typicky jako k potenciálnímu zdroji informací o *reálném světě* – nebo alespoň jako k textům, které se tak prezentují. Nemáme-li důvod k nedůvěře, čteme je, abychom se v nich něco dozvěděli o světě v těch parametrech, jichž se týkají propoziční obsahy jejich vět. Pokud jim nedůvěřujeme, přistupujeme k nim jako ke zdroji informací o tom, jaký obraz reálného světa v nás chce vyvolat autor. V obou případech je předem fixován svět, k němuž vztahujeme věty takového textu a jeho složky – například vlastní jména s jejich referenční funkcí. Tu chápeme jako zakotvenou v aktech křtu (přiřazení jmen individuím), které se odehrály v *reálném světě* (Kořátko 2013, s. 78).

Myslím, že historický text možno bez väčších rozpakov zaradiť do kategórie textov, od ktorých očakávame informácie o niečom, čo sa udialo v reálnom svete. Toto elementárne konštatovanie, že pred textom stojí čosi, o čom by mala jazyková výpoveď podať viac či menej spoľahlivé informácie, pokladám v úvahách o (ne)totožnosti „verbálnych artefaktov“, plniacich odlišné funkcie, za zvlášť dôležité.

Obstojí teda Whitova téza o formálnej neodlíšiteľnosti fikčného a historického naratívu? A čo vlastne zahŕňa formálna stránka textov? Cez „formálne“ hľadisko sa v súvislosti s historickým textom otvárajú tri okruhy: jeden predstavuje samotné jazykové uchopenie a spracovanie mimojazykovej skutočnosti (ide o problematiku ďaleko presahujúcu historický i fikčný naratív), druhý sa vzťahuje k takým aspektom jazykovej (re)prezentácie, ktoré sú do istej miery spoločné pre oba druhy naratívov („gramatika príbehu“, postup pri vytváraní naratívnej štruktúry) a tretí okruh tvoria špecifiká fikčného a historického naratívu, ktoré sa – podľa môjho názoru – dajú identifikovať aj prostredníctvom whiteovsky chápanej kategórie „formy“. Zatiaľ čo zotrvanie pri prvých dvoch okruhoch problémov umožňuje dospieť k myšlienke o nepotrebnosti/neudržateľnosti hranice medzi historickým a fikčným naratívom, tretí okruh je príležitosťou uviesť argumenty pre zachovanie tejto hranice. V príspevku sa ju pokúsím posilniť bez toho, aby som prehliadol prienikovú oblasť druhého okruhu a uviazol v príkrom protiklade medzi prestupujúcimi sa textovými fenoménmi. Ako východisko mi posluží stručné zhrnutie najdôležitejších aspektov Whitovho chápania „formálnej“ stránky (historického) textu.

„Forma“ a „obsah“ v narativistickej koncepcii H. Whita

Najprv zopakujem, čo vo Whitovom chápaní znamená vytvárať naratívnu štruktúru. Sledujúc teoretický výklad v *Metahistórii*, je to záležitosť „formy“. Autor opakovane pripomína, že sa zaujíma o formálny aspekt historikovej práce: „Abych dosáhl svých cílů, budu považovat historické dílo za to, čím je nejzjevněji – tj. za jazykovou strukturu ve formě diskursu narativní prózy, která se vydává za model či symbol minulých struktur a procesů, a to proto, aby vysvětlila to, čím byly, tím, že je *reprezentuje*. Má metoda je tedy, ve zkratce, formalistická“ (White 1973, s. 15 – 16).

Pretože samotné dianie v minulosti nemá žiadne usporiadanie (presnejšie vyjadrené: zachované pramene netvorí koherentný celok, nemajú samy osebe „hotovú“ zápletkovú štruktúru, ktorú by stačilo objaviť a verne zreprodukovať), historik stojí pred úlohou vytvoriť zrozumiteľnú (re)prezentáciu minulosti tým, že udalosti prerozpráva ako príbeh, vytvorí teda naratívnu štruktúru. A pretože rozprávania príbehov je dlhodobo doménou umeleckej literatúry, ktorá vytvorila účinné spôsoby na vytváranie verbálnych obrazov skutočnosti, inšpiroval sa touto oblasťou aj White a z literárnej praxe vyvodil jednu z podstatných formálnych zložiek historického textu – spôsoby naratívnej štruktúry. Pravda, forma predpokladá svoj obvyklý párový prvok – obsah. Narába s ním aj H. White, no podľa prehľadnej schémy Eugena Zeleňáka (Zeleňák 2011, s. 43) je zrejmy nepomer v proporciách, ktorými sú obe zložky zastúpené. „Obsah“ tvoria jednotlivé fakty a udalosti tak, ako ich sprístupňujú stopy, použiteľná dátová základňa. „Forma“ je všetko ostatné, čo z týchto jednotlivín urobí príbeh, čiže usporiadané rozprávanie so začiatkom, koncom a zápletkovou štruktúrou. Ak teda White sústreďuje vo svojej teoretickej koncepcii pozornosť na formálny aspekt, zďaleka nejde o akúsi okrajovú záležitosť historického textu, ba nejde ani o rovnomerné zohľadnenie jeho obsahu a formy. Záujem o naratívnu stránku vedie White k názoru, že ťažisko historikovej práce, to, čo robí históriu históriou, je práve záležitosťou „formy“. Preto skúmajúc „formu“, skúmame kľúčovú stránku Whitovej teórie.

Úvodzovky použité v predchádzajúcich formuláciách vyjadrujú obťažnosť zreteľného oddelenia „formálneho“ a „obsahového“ aspektu historického textu. S oboma členmi binárneho modelu sú spojené viaceré problémy, takisto ako s ich vzťahom. Predovšetkým: pre historikov a filozofov histórie nie je jednoznačné samotné ponímanie „obsahu“ v tom zmysle, či ho pokladať za súčasť reality, ku ktorej sa vzťahuje jazyková reprezentácia, alebo je to čosi, čo je mysliteľné, ľudským vedomím uchopiteľné jedine prostredníctvom jazykovej a teoretickej konceptualizácie. Z tohto hľadiska je H. White (porov. Zeleňák 2011, s. 59) zástancom existencie „obsahu“ nezávislého od teoretických rámcov; pracuje s predstavou o udalostiach, ktoré sa v reálnom svete stali, a historici ich rozlične „formujú“ prostredníctvom toho, akú naratívnu

štruktúru o nich vytvoria. Whiteovský narativizmus sa teda vzťahuje až k rovine znakovej (jazykovej) sprostredkovanosti reálneho diania v reálnom svete. Vytvoriť formu historickej narácie znamená utvoriť formu videnia a porozumenia minulosti. Dôraz na formalistický ráz metódy sa prejavuje o. i. v tom, že Whita nezaujímajú analyzované diela historikov z hľadiska „lepšieho“ či „správnejšieho“ podania určitej skupiny udalostí; pristupuje k nim ako k možným modelom historickej reprezentácie, ktoré rovnaké alebo podobné súbory faktov spracúvajú (vysvetľujú) podstatne odlišnými spôsobmi (o pluralite v histórii a Whitovej koncepcii porov. Zeleňák 2011, s. 35 – 51).

Vytváranie „formy“ ako porozumenie minulosti

Ako White vysvetľuje vytváranie „formy“ historického textu a aké (významové) dôsledky z tohto ponímania plynú? A aké problematické miesta sa v jeho koncepcii dajú identifikovať? Jestvuje ich viacero – napríklad otázka plurality historického spracovania minulosti, otázka relativizmu v historickom poznaní, etické otázky (skutočne je nejaké konanie v minulosti odsúdeniahodné len preto, že ju v mode tragickej zápletky podá historik?). Týmito súvislosťami sa nebudem zaoberať a sústredím sa na podobnosti a rozdiely medzi postupmi vytvárania naratívnych štruktúr v historickom a fikčnom naratíve.

Podľa Whita presvedčivosť/akceptovateľnosť historických textov nezávisí od samotných faktov, ani od uplatnenia jediného „správneho“ spôsobu ich podania, ale zabezpečuje ju súdržnosť a objasňujúca schopnosť, s akou sú jednotlivé predstavy o historickom poli vytvorené, a to je záležitosťou formálnej jazykovej štruktúry. Aby mohla filozofia histórie obsiahnuť tento jazykovo-formálny aspekt historických textov, White sa v *Metahistórii* podujal objasniť ideálnu typickú štruktúru historického diela, prostredníctvom ktorej by bolo možné identifikovať a skúmať jedinečné štruktúrne prvky akéhokoľvek historického diela a schematizovať aj zmeny v hĺbkovej štruktúre historickej imaginácie. V teórii historického diela rozlíšil päť úrovní konceptualizácie (White 1973, s. 18): kroniku, príbeh, konštrukciu zápletky, spôsob argumentu a ideologickú implikáciu. Paralela tohto modelu s naratologickou analýzou literárnych textov je evidentná, White ju nijako nezakrýva, opierajúc sa o spomenutú podobnosť medzi historickým a umeleckým

textom – v oboch prípadoch ide o „formu diskurzu naratívnej prózy“. V inej publikácii som Whitovu teóriu historického diela dal do súvislostí s modelom naratologických transformácií W. Schmid¹ (Jančovič 2012). Tentoraz len stručne zhrniem zovšeobecniteľné podobnosti (prieniky) vo vytváraní naratívnych štruktúr fikčného a historického textu.

Podľa výkladu jednotlivých úrovní konceptualizácie sa Whitovo uvažovanie najviac približuje k literárnej teórii prostredníctvom prvých troch pojmov (kronika, príbeh, konštrukcia zápletky). Kronika a príbeh predstavujú „primitívne prvky“ historického textu; s oboma sa spája proces výberu a zoradenia faktov nespracovaných historických záznamov za účelom ich zrozumiteľného sprístupnenia publiku určitého druhu (White 1973, s. 19). Výberovosť je znakom fikčného i historického textu – v prípade historického textu ide o výber prvkov (faktov, udalostí...) historického poľa –, pričom sa v kritériách selekcie nutne prejavuje istá perspektivizácia. Zostavenie vybraných udalostí podľa časového poradia, v ktorom sa odohrali, predstavuje kroniku. Odlišnosť kroniky od príbehu spočíva podľa Whita v tom, že kronika „nemá“ začiatok a jej koniec zostáva otvorený. „Začína“ vtedy, keď kronikár začne zaznamenávať udalosť, a môže pokračovať doneko-

1 Nemecký literárny teoretik Wolf Schmid (2004) vypracoval štvorúrovňový atemporálny model konštituovania narácie a rozlíšil v ňom roviny diania, príbehu, rozprávania a roviny prezentácie rozprávania. Dianie vymedzuje ako amorfný súhrn situácií, postáv, dejov, ktoré sú v naratívnom diele explicitne alebo implicitne predstavené alebo logicky implikované. Dianie je preto priestorovo a časovo neohraničené a vnútorne neobmedzene členiteľné a konkretizovateľné. Príbeh je výsledkom výberu z diania. Nadbytok materiálnej komplexnosti a neobmedzenosti diania sa v príbehu redukuje dvoma selektívnymi operáciami – výberom určitých elementov diania (postavy, situácie, deje) a výberom určitých kvalít, ktoré prislúchajú vybraným elementom diania. Príbeh obsahuje fakty explicitne predstavené v texte, denotované situácie, postavy a deje v ich prirodzenom poriadku. Rozprávanie je výsledkom kompozície – elementy diania sú organizované do umelého poriadku, čo (vyjadrené v binárnom modeli fabula – sujet) znamená prechod do sféry sujetu, resp. (použijúc iný pojmový aparát) do sféry tvorenia zápletky. Kompozícia sa vytvára buď linearizáciou udalostí príbehu, alebo ich permutáciou. Prezentácia rozprávania ako jediná rovina narácie predstavuje fenorovinu, t. j. jediná je prístupná empirickému skúmaniu. Základným postupom jej konštituovania je verbalizácia, teda podanie dosiaľ mediálne nemanifestovaného rozprávania vo verbálnom médiu.

nečna; chýba v nej vyvrcholenie aj rozuzlenie. Ďalší stupeň konceptualizácie je takisto porovnateľný s konštituovaním fikčného naratívu. Kronika sa premieňa na príbeh usporiadaním udalostí ako súčasťou procesu diania, v ktorom je rozpoznateľný začiatok, prostriedok a koniec. Transformáciu kroniky na príbeh dosahuje autor vyličením niektorých udalostí ako vstupných motívov, ďalších ako prechodných motívov a iných udalostí ako koncových motívov. Dané skupiny udalostí motivicky zakóduje – kroniku udalostí premieňa na zavŕšený diachronický proces, ktorý čitateľ môže vnímať ako synchronnú štruktúru vzájomných súvislostí (White 1973, s. 19 – 20). V tomto bode konštatuje White blízkosť historikovej práce k „vymýšľaniu“, k fikcii. Prejavuje sa práve v motivickom zakódovaní udalostí, ktoré môžu rôzni historici urobiť rozdielnym spôsobom, „a to v závislosti na roli, ktorá je jí prisoúzena pri motivickom vyličení skupiny udalostí, k níž náleží“ (White 1973, s. 20 – 21).

Rozhranie: limity a sloboda „formy“

Po priblížení podobných či zhodných aspektov vytvárania naratívnych štruktúr sa pristavím pri niektorých odlišnostiach. Prvá – a domnievam sa, že podstatná – sa črtá v samotnom východisku: v nesformovanom súbore entít, z ktorých časť vyberie tvorca textu do narácie a podrobí ich formotvornej aktivite. Spomenul som Whitom akceptovanú predstavu o existencii reálneho, od jazyka nezávislého diania v reálnom svete, tvoriaceho „obsah“ formálneho usporiadania; zmyslom vtlačenia „obsahu“ do „formy“ je urobiť túto obsahovú náplň zrozumiteľnou, porozumieť neusporiadanému minulému diani. Historik nenájde hotový príbeh v samotnej minulosti, ale sám ho o minulosti vytvára, čím sa vysvetľuje aj pluralita historických (re)prezentácií. Rozhodujúce sú selektívne a usporadúvajúce operácie s udalosťami, ich pretváranie na príbeh:

Na rozdiel od romanopisce čelí historik skutočnému chaosu *již utvořených* udalostí, z nichž musí vybrať součásti příběhu, který se chystá vyprávět. Vytváří svůj příběh tím, že některé události do příběhu začlení a jiné z něj vyloučí, jedny zdůrazní a další odsune na vedlejší kolej. Tento proces vylučování, zdůrazňování a odsunování se provádí za účelem vytvoření *příběhu kon-*

krétního druhu. To znamená, že historik „konstruuje zápletku či vytváří syžet“ příběhu (White 1973, s. 20).

Akokoľvek nespochybniteľná je „konštrukčná“ činnosť pôvodcu historického diela (vytváranie „formy“), do istej miery blízka tvorivej aktivite spisovateľa umeleckej literatúry, nemožno prehliadnúť kurzívou zdôraznený aspekt východiskových udalostí: sú *už utvorené*, zrejme v zmysle, že sa skutočne udiali a že sa o nich zachovali informácie v dátovej základni. Tieto dátové stopy, „istené“ povedomím, že *čosi* sa skutočne udialo, podstatne – v dobrom slova zmysle – obmedzujú slobodu formotvornej aktivity historika, a to aj pri značne kritickom postoji k ich dôveryhodnosti, neodstrániteľnej čiastkovosti, či dokonca tendenčnosti a pod. O obmedzení sa dá hovoriť vlastne len v porovnaní vzt'ahu s fikčným textom; po zohľadnení primárnej funkcie, pre ktorú sa historické texty píšú i čítajú, je to obligátna súčasť historikovej práce, rovnako ako k funkčnému pôsobeniu umenia patrí absencia referenčného vzt'ahu k akýmkoľvek overiteľným súčasťam reálneho sveta, ba i využívanie entít možných svetov, ktoré naša skúsenosť s aktuálnym svetom nepotvrzuje (nadprirodzené bytosti a pod.). White si tento rozdiel akoby neuvedomoval, resp. pri potvrdzovaní svojho zrovnoprávnenia umeleckého a historického textu argumentoval umením založeným na mimetickom princípe (vytváranie fikčného sveta na báze podobnosti s aktuálnym svetom), hoci deklaruje aj zohľadnenie nemimetickej poetiky:

Každé fiktivní vyprávění tudíž musí projít testem korespondence (tj. musí se ukázat jako „adekvátní“ obraz něčeho, co stojí mimo tento text), chce-li si činit nárok na určitý vhléd nebo osvětlení lidského zakoušení světa. [...] diskurs braný *ve své* totalitě jakožto obraz nějaké skutečnosti nese vztah korespondence k tomu, *čeho* je obrazem. Právě v tomto dvojím aspektu je všechen psaný diskurs kognitivní svými cíli a mimetický svými prostředky. A to platí i o tom nejhravějším, zdánlivě expresionistickém diskursu, o poezii stejně jako o próze, a dokonce i o té poezii, která se snaží osvětlit pouze „psaní“ jako takové. V tomto ohledu je historie beletrií stejně tak, jako je historie formou historické reprezentace (White 1978, s. 154 – 155).

Názorné vysvetlenie „slobody“ fikčného textu, plynúcej z referenčne odlišnej väzby jeho látkového východiska s reálnym svetom, poskytuje Wolf Schmid v pasáži o rozdieloch v ponímaní roviny diania, ktoré implikuje fikčný naratív, a roviny diania spojeného s historickým naratívom. Pripomína bazálny poznatok, že dianie fikčného diela má iný štatút ako dianie príbehu dejín, ktorý píše historik:

Ač je historické dění minulosti přístupné jen zprostředkovatně přes dějiny, tedy přes smysl zakládající redukci nepřetržitě a nekonečně členitelné skutečnosti, [...] přesto se jako takové událo an sich. Tato fakticita a autonomie bytí schází literárnímu dění, a to i tam, kde se – jako např. v „historickém“ románu – zdá, že reálné události poskytují „materiál“ literárnímu příběhu (Schmid 2004, s. 26 – 27).

Vo fikčnom diele ide v pravom zmysle slova o *fiktívne* dianie, čo znamená, že pre čitateľa je prístupné len ako re-konstrukt vytvoreným samým na základe rozprávaného príbehu; preto rovinu diania ako samostatnú štruktúrnú rovinu diela pokladá Schmid za rovinu *in absentia* (Schmid 2004, s. 27). Ide o dobre známu odlišnosť fikčného a historického naratívu: o rozdiel v ontologickej podstate spracúvaných elementov diania, zahrnutých v oboch druhoch naratívnych textov, čo súvisí s rovinou referencie:

Není-li dění [vo fikčnom naratíve] nic jiného než implicitní výchozí materiál pro výběr, jehož výsledkem je příběh, nemůže být definováno se zřetelem ke skutečnému světu, ale jen v závislosti na příběhu, který toto dění implikuje. Dění může mít jen takový ontologický status a jen takové pragmatické možnosti, jimiž je vybaven samotný příběh (Schmid 2004, s. 27).

Pokiaľ ide o rovinu historického diania, nemožno obísť problémy s „dostupnosťou“ reálnych udalostí. Historik sa neodvoláva na udalosti ako také, ale len na udalosti nejako sprostredkované, najčastejšie opísané (pričom môže existovať viac než jeden opis rovnakej udalosti). Rovinu diania teda pre historika nepredstavuje samotná historická realita, minulosť v jej nekonečnej rozľahlosti a členitosti, ale súbor zachovaných stôp, ktoré k nej odkazujú. K tomu zrejme mieril aj

White, keď napísal, že kronika sa vytvára výberom a zoradením faktov nespracovaných historických záznamov. To však nemení podstatu rozdielu oproti fikčnému textu: mimotextová dátová základňa ostáva pre historika zásadným východiskom, voči ktorému možno zvažovať „pravdivosť“ či „objektívnosť“ jeho naratívneho predstavenia minulosti. V súvislosti s fikčným naratívom otázky tohto druhu nemá význam klásť. V ňom je vzťah medzi rovinou diania a textom výlučne opačný: o dianí možno usudzovať jedine na základe indícií daných textovo predstaveným príbehom. Ani radikálne narativisticky orientovaný historik však nevystačí len s tým, že by elementy historickej narácie vyvodzoval z nej samej a úplne by sa odpútal od referenčných vzťahov textu k minulému daniu v aktuálnom svete.

Obmedzenia „formy“, ktorá v historickom naratíve nesie významy zabezpečujúce kultúrnemu spoločenstvu iné funkcie ako fikčný naratív, sú preukázateľné na všetkých nasledujúcich úrovniach naratívnych transformácií, počnúc jednoduchšími postupmi vytvárania zápletky, cez odlišnú povahu miest nedourčenosti (ako dôsledku neodstrániteľných performatívnych obmedzení jazykovej reprezentácie), cez funkciu, relevantnosť a účinok operácií zhustenia a natiahnutia textovej prezentácie vybraných entít a udalostí, až po prostriedky verbalizácie rozprávania (napríklad vnútorná reč postáv ako obligátny prostriedok umeleckej prózy je v štandardnom diele historika silne príznaková, až nepoužiteľná).

Do akej miery možno po zohľadnení aspoň základných špecifik oboch druhov naratívu akceptovať Whitovu homogenizáciu historického a fikčného textu? V podstate vychádzal z nekonfliktnej, neradikálnej predstavy, že minulosť „sa stala“, nie je výsledkom naratívneho konštruovania, no pritom dôsledne rešpektoval, že pre nás nie je prístupná mimo konštruovaných významov a štruktúr. Výhrady niektorých kritikov, ktorí Whitovi vyčítali, že nahrádza pojem reálnej a poznateľnej minulosti literárnymi a tropologickými konštrukciami (porov. Zeleňák 2011, s. 46), sú potom kritikou toho, čo z Whitovej koncepcie nevyplýva:

Občas [...] dochádza k neopatrným výkladovým posunom a White je obviňovaný zo stotožňovania histórie a fikcie. To je však neoprávnená dezinterpretácia jeho názorov. White totiž

uznáva, že historici sa nevenujú fiktívnym, ale skutočným udalostiam [...] Poukázaním na určitú fiktívnu dimenziu v historických prácach nepopiera existenciu minulosti ani možnosť jej reprezentácie, iba sa snaží podčiarknuť, že táto reprezentácia nemá podobu naivného kopírovania, ale má podobu komplikovanejšej konštrukčnej aktivity. A v niektorých ohľadoch rovnaké konštrukčné postupy sa podľa Whita používajú aj v oblasti umeleckej literatúry (Zeleňák 2011, s. 46).

Fiktívna „fikcia“

Uvedený citát v rámci objektívneho hodnotenia Whitovej teórie historického textu poukazuje aj na jedno z jej diskutabilných miest, ktoré je dôsledkom homogenizujúcej tendencie priblíženej v predchádzajúcich častiach príspevku. Ide o „určitú fiktívnu dimenziu“, prítomnú v historickom naratíve. Pre (niektorých) literárnych teoretikov je používanie pojmu fikcia v daných súvislostiach problematické. Pritom je zrejmé, čo mal White na mysli: v jeho ponímaní fiktívny prvok predstavuje onú nijako neoveriteľnú zložku, ktorú vkladá historik do príbehového usporiadania minulého diania. Ak uznávame, že presvedčivo a oprávnene poukázal na sprostredkovanosť poznania minulosti verbálnymi „obrazmi“ reality, a na podiel, ktorý do výkladu minulosti vnáša historik minimálne výberom a usporiadaním naratívnej štruktúry, nemožno namietat' ani proti existencii nepreukázateľných (neoveriteľných) momentov historickej narácie. Problematické je však ich označenie. Prívlastok *fiktívny* je v týchto súvislostiach zavádzajúci a mätúci. Do vysvetlenia historickej narácie vnáša dimenziu vzťahujúcu sa na podstatne odlišný naratívny konštrukt – fikčný naratív, ktorého fikčnosť stojí i padá na tom, že ide o nereferenčný naratív (Cohnová 1999, s. 24 a n.). Jeho dominantný atribút (fikčnosť) sa vyvodzuje z absencie toho, čo je, naopak, podstatné pre históriu. Na vysvetlenie neodstrániteľnej nedourčenosti a „nespoľahlivosti“ znakovej (verbálnej) reprezentácie reality sa vo Whitovom výklade používa pojem, ktorý zodpovedá narativizácii s presne opačne pólovaným referenčným režimom. Tým sa zastiera i to, že naratívne štruktúry možno po istú – veľmi všeobecnú – úroveň skúmať prostredníctvom spoločného modelu naratologickej analýzy, ale napokon sa objaví moment – argumentovateľný minimálne rovnako presvedčivo ako prípadné odmietnutie jeho opodstatnenosti

–, keď analógia prestane fungovať a objaví sa potreba prispôsobenia analytického modelu osobitosti historického naratívu. Túto modifikáciu náležite odôvodnila Dorrit Cohnová, keď pridala k základnému dvojzložkovému naratologickému modelu (príbeh – diskurz) tretiu rovinu, rovinu referencie (Cohnová 1999, s. 140 a n.). Potreba zvažovať referenčný vzťah dáva historickému naratívu rozmer, s ktorým nemúsime v prípade fikcie počítať, resp. s ním môžeme narábať, ale v inom zmysle, pretože isté druhy referencie nie sú ľahostajné ani literárnej vede (porov. napr. Bílek 2003, s. 179 a n.).

Ukazuje sa ako vhodné vytvoriť pojmový konštrukt, ktorý v prípade historického naratívu pokryje tie aspekty narativizácie, ktoré sú výsledkom konštrukčnej práce historika, pri ktorých nejde o preukázateľný vzťah referencie, pre tie, ktoré White nazýva fiktívnymi zložkami. Toto je problém, na ktorý sa opakovane sústreďovala pozornosť historikov a filozofov histórie aj pri diskusiách v rámci medziodborovo zložených grantových tímov či pri pracovných stretnutiach na pôde Filozofického a Historického ústavu SAV. Prenikavo naň poukázal Jan Horský:

[...] je vhodné uvážiť, zda autoři jako je Koselleck, mluví o „faktech“ jako o „fikcích“ jenom proto, aby ještě více zvýraznili svoji pozici (mluvit o „faktech“ jako o „konstruktech“ by jim již přišlo příliš „slabé“), nebo pro to mají hlubší, epistemologický či metodologický důvod. Pokud totiž historik výkladově propojuje nějaké dva stavy sledované entity, nemůže si (mnohdy) být jistý tím, že mezi stavem A a stavem B vskutku bylo nějaké kontinuální dění, které by mohl tematizovat jako událost, popř. konfigurovat navzájem stavy A a B pomocí zápletky. Propojující dění mezi stavy A a B tak historik namnoze jen předpokládá. Ontologický status tohoto dění pak patrně nebude tak ostře odlišný od statusu dění ve světech literární tvorby, což by mohlo určitou měrou opodstatňovat užití významu „fikce“ pro „historická fakta“ (Horský 2012, s. 18).

V opísanom predpokladanom dianí možno rozlíšiť dva druhy. Prvým je prípad, keď sa o dôležitých faktoch nezachovala žiadna stopa, nie sú zachytené v dátovej základni, na ktorej historik stavia svoj výklad minulého diania. Množina takto absentujúcich súčastí minu-

losti je kvantitatívne nešpecifikovateľná, no vzhľadom na nemožnosť obsiahnuť komplexnosť diania v aktuálnom svete akýmkoľvek znakovým médiom je počet zachytených stôp na jej pozadí akiste nepatrný. Napriek tomu ostáva vzťah medzi minulým dianím v aktuálnom svete a jeho verbálnou – akokoľvek v možnostiach redukovanou, až „nespolahlivou“ – sprostredkovanosťou podstatným problémom historikovej práce aj uvažovania filozofa histórie. Vieme, že sa čosi stalo, nemáme to však doložené. Ontologický status nedoložiteľného diania je však rovnaký ako status diania, o ktorom historik vypovedá na základe dostupných stôp. Môže nastať situácia, keď sa (napríklad v archíve) objaví nová súčasť dátovej základne a rozsah „prázdneho miesta“ sa (nepatrne) zmenší a nemožno vylúčiť, že dovtedy predpokladané (konštruované) prepojenie stavov A a B bude poopravené (re-konštruované). V takomto prípade stráca opodstatnenie označovať dovtedy predpokladané dianie ako fiktívne a naznačená možnosť ukazuje, že označenie fiktívny nezodpovedá ani podstate stále dátovo nepokrytej, teda predpokladanej narácie o dejinách.

Druhý prípad predpokladaného diania je závažnejší. Jeho podstata spočíva v tom, že minulosť nie je nevyrozprávaným príbehom, ktorý postačí objaviť (porov. napr. L. O. Mink 1978, s. 69). Samotná naratívna štruktúra determinuje obraz minulosti, v miere a v podobách, pre ktoré nejestvuje žiadne overovacie pozadie. Hovoriť však v tejto súvislosti o fiktívnej zložke historického naratívu podľa môjho názoru nič nevyrieši. Dotvorenie pojmového inštrumentária, reagujúce na naznačené problémy, môže byť pre teoretikov histórie zaujímavou príležitosťou.

Záver

1. Hayden White vytvoril teóriu historického textu, ktorá je v mnohých smeroch prenikavá a stále podnetná. Figuratívne pôsobenie jazyka nemožno pri písaní historického textu obísť, doslova mu nemožno uniknúť. Vzťah medzi jazykom a „popisovaným“ poľom predmetností umiestnil White do fundovane vyznačeného kontextu ľudského chápania a jeho jazykovej podmienenosti (porov. napríklad časť *Tropologie, diskurs a způsoby lidského vědomí* – White 1978, s. 9 – 37).

2. Pri premieňaní neznámeho na známe, neusporiadaného na usporiadané, nezrozumiteľného na pochopiteľné – v prípade histórie premieňanie vybraných častí zo súboru dát na príbeh – ľudské vedomie podľa Whita využíva isté archetypálne topologické prefigurácie, akési príbehové archetypy, ktoré sú dobre rozpoznateľné v rozprávaní literárnych príbehov, vo fikčných textoch. V teoretickej rovine sa dajú o tejto časti jeho názorov viesť podporné i spochybnujúce diskusie, no riziko, že redukcia možností historikovej naratívnej aktivity na niekoľko štruktúrnych archetypov je príliš mechanická a nezodpovedá praxi historikov, je značné; k tomu sa napokon kompetentne môžu vyjadriť samotní historici.
3. Pre naratológiu je prítlačlivou výzvou vytvárať teoretické rámce, vysvetľujúce naratívy v značne všeobecnej rovine, bez ohľadu na konkrétne médium (jazyk, film, balet, výtvarné umenie...), dokonca naprieč oblasťami fikčných a nefikčných narácií. Sú však dôvody položiť otázku, či je model naratologickej analýzy fikčných naratívov pri analýze historického naratívu naozaj bezproblémovo využiteľný. Podľa Whitovho náhľadu by to zrejme malo byť možné. Usiloval som sa ukázať, že v tejto veci je namieste opatrnosť; najmä ak sa dôslednejšie zoberie do úvahy to, čo White medzi fikčným a historickým textom (vedome?) nerozlišoval. Podstata rozdielneho naratologickeho prístupu k obom druhom naratívov je najzreteľnejšia pri zachytení rozdielnosti referencie oboch naratívov. Od nej sa odvíjajú odlišnosti na jednotlivých rovinách naratívnych transformácií. Zachovanie rozhrania medzi slovesným umením a históriou je napokon vhodné premietnuť aj do používania pojmu fikcia a jeho odvodenín; vnášanie tohto konceptualizačného nástroja do uvažovania o historickom naratíve neproduktívne kontaminuje teóriu histórie, ktorá môže vytvoriť a uplatniť vhodnejšiu súčasť svojho terminologického aparátu.

Literatúra

- Ankersmit, F. (2001) Obrat k jazyku: literárna teória a teória histórie. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.): *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 2009, s. 182 – 228.
- Bílek, P. A. (2003) *Hľadání jazyka interpretace k modernímu prozaickému textu*. Brno: Host.

- Cohnová, D. (1999) *Co dělá fikci fikci*. Praha: Academia, 2009.
- Doležel, L. (2002) Fikční a historický narativ: setkání s postmoderní výzvou. *Česká literatura* 50, č. 4, s. 341 – 370.
- Horský, J. (2012) Teorie a narace (typy a zápletky) – příkré protiklady nebo prostupující se kategorie? In: Horský, J., Šuch, J. (eds.): *Narace a (živá) realita*. Praha: Togga, s. 9 – 27.
- Chatman, S. (1978) *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Brno: Host, 2008.
- Jančovič, I. (2012) Zápletka a systém narativních transformací. In: Horský, J., Šuch, J. (eds.): *Narace a (živá) realita*. Praha: Togga, s. 41 – 52.
- Košťátko, P. (2013) Fikce, skutečnost a radikální vyprávění. *Organon F* 20, č. 1, s. 72 – 96.
- Mink, L. O. (1978) Naratívna forma ako kognitívny nástroj. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.): *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 2009, s. 64 – 83.
- Schmid, W. (2004) *Narativní transformace*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky.
- Šuch, J. (2010) *Narativní konstruktivismus Haydena Whita a Franka Ankersmita*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- White, H. (1973) *Metahistorie: Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno: Host, 2011.
- White, H. (1978) *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*. Praha: Karolinum, 2010.
- Zeleňák, E. (2011) *Konstruktivismus a pluralita v historii*. Ružomberok: Verbum.

História ako osloboditeľka: Hayden White o bremene minulosti a ľudskej voľbe

Eugen Zeleňák

Abstract: Hayden White is often depicted as a proponent of narrativism who formulates a tropological view of history, who claims that history is almost indistinguishable from fiction, and who emphasizes that we should focus on narrativity and literary aspects of historical works. In this paper, however, drawing on the views of Hans Kellner, Herman Paul and Paul Roth I outline an alternative reading of White's work underlining the moral foundation of his views. According to this interpretation, White sees history as responding to the Kantian question "What should I (we) do?" In fact, he believes that history and historians should help us realize that we are free human agents who make choices in acting but also in representing our past in historical narratives. White claims it is the role of history and historians to relieve us of the burden of the past and to show us that we may choose our present by choosing our past in the process he calls retrospective ancestral constitution.

Keywords: Hayden White, role of history, burden of the past, freedom, retrospective ancestral constitution

Krátce řečeno, všichni tři [Hegel, Balzac, Tocqueville] interpretovali historikův údel jakožto morální povinnost osvobodit lidi od břemene historie. Historik podle nich není někdo, kdo předepisuje specifický etický systém, který by byl platný všude a vždy, ale myslitel, jenž je obdařen zvláštním úkolem vzbudit v lidech povědomí, že jejich přítomný stav je vždy částečně produktem specificky lidských rozhodnutí, a tudíž je možné jej v této míře měnit a přizpůsobovat dalšími lidskými činy. Historie tak v lidech probouzela určitou vnímavost vůči *dynamickým* prvkům v každé dosažené přítomnosti, učila je nevyhnutelnosti změny a přispívala k uvolnění této přítomnosti do minulosti bez zloby či zášti. Teprve později historikové ztratili pojem o těchto dynamických prvcích vlastní žité přítomnosti a začali odsouvat veškerou významnou změnu do mytické mi-

nulosti, čímž jen implicitně ospravedlňovali status quo a kritické jako Nietzsche je pak právem obviňovali z toho, že jsou pouhými sluhy přítomné triviálnosti, ať už pod tímto pojmem bylo míněno cokoli (White 1966, s. 65 – 66).

Má história nejakú konkrétnu úlohu? Naplňajú historici, vznešene povedané, určité kultúrne poslanie? Alebo tu ide skôr o aktivitu, ktorá je jednoducho intelektuálne zaujímavá sama o sebe (ako história pre históriu) a netreba od nej očakávať žiadne zásadnejšie závery pre človeka či spoločnosť? Na tieto a podobné otázky existujú rôzne odpovede. Niekedy sa hovorí, že história má opísať a vysvetliť minulé dianie, či dokonca objasniť nám, ako sa naša spoločnosť dostala tam, kde sa práve teraz nachádza. Inokedy sa zdôrazňuje, že história je „učiteľkou života“ (*historia magistra vitae*), pretože má odhaliť chyby našich predkov a naznačiť nám, ako sa im máme vyhnúť. Takže raz sa poukazuje skôr na jej teoretické poslanie (opísať, zdokumentovať, vysvetliť minulosť), inokedy sa podčiarkuje aj určitá praktická dimenzia (poučiť nás do budúcnosti, aby sme lepšie vedeli, ako konať). Na pomyselných osiach vedúcej od čisto teoretickej k výlučne praktickej úlohe pritom existuje množstvo medzičlánkov. Takže v princípe je možné kombinovať názor, že história má minulosť hlavne opísať aj s pozíciou, že daný opis nás má obohatiť a pomôcť nám pri riešení praktických záležitostí.

Vyjadruje sa k vyššie uvedeným otázkam vo svojom diele i Hayden White? Zastáva konkrétnu pozíciu ohľadom toho, čo možno očakávať od histórie a historikov? V tejto práci poukážem na to, že *Whitov narativizmus možno vnímať i ako obhajobu oslobodzujúcej úlohy histórie*. Podľa neho nás totiž historici majú zbaviť bremena minulosti, a teda v istom zmysle slova oslobodiť. Čo to však znamená? O aký typ oslobodenia tu ide a ako sa dosahuje? Moje úvahy najskôr umiestnim do širšieho kontextu a poukážem na to, ako sa vymykajú istému bežnému výkladu Whitovho narativizmu v interpretačnej literatúre. V ďalšej časti predstavím Whitov dôraz na oslobodzujúcu úlohu histórie, pričom sa zameriam hlavne na súvislosť s jeho známym narativistickým pohľadom na reprezentáciu minulosti. Na záver spomeniem jeho postrehy o dodatočnom utváraní pôvodu, ktoré podčiarkujú úlohu slobodnej voľby v histórii.

Ako vykladať Whita?

Je nesporné, že White je jedným z kľúčových teoretikov 20. storočia, ktorí sa zaoberali otázkou písania o dejinách. Najmä myšlienky prezentované v jeho prácach zo 70. rokov mali taký zásadný vplyv, že do veľkej miery určili témy a problémy, o ktorých sa začalo intenzívne diskutovať na poli filozofie histórie. Záujem o problematiku historickej explanácie a príčinnosti z prvej polovice 20. storočia tak postupne zatienila polemika o historických prácach ako konštruktoch, o historických dielach ako príbehoch, o súvise historických textov s umeleckou literatúrou či o literárnych postupoch a rečníckych figúrach využiteľných pri práci historikov. White síce nebol prvý a ani jediný autor, ktorý upozornil na zaujímavosť príbehovej či textuálnej stránky historických prác – boli tu i práce W. Gallieho, A. Danta či L. O. Minka – avšak práve jeho *Metahistória* sa stala kultovým dielom a symbolom zmeny vo filozofii histórie.¹

White z obdobia *Metahistórie* sa zvykne považovať za centrálnu postavu *narativistickej* filozofie histórie (Domaňska 2002, s. 324). Vo svojom diele totiž obracia pozornosť na povahu historických narácií. Všima si, že diela historikov majú zväčša podobu rozprávání, lenže upozorňuje na to, že tieto rozprávania nemožno považovať za jednoduché zobrazenia vopred existujúcich príbehov z minulosti. Historické diela sú podľa neho v určitom zmysle konštrukty, ktoré sa do istej miery tvoria rovnako ako diela umeleckej literatúry.

V prehľadových, ale aj analytických prácach je preto White obvykle spájaný s názorom, že história má veľmi blízko k umeleckej literatúre. Tento výklad Whita ponúka i Kuisma Korhonen (mimochodom, v úvode k práci venovanej práve vzťahu medzi históriou a literatúrou) v nasledovnej podobe. Stručne povedané, White si všima, že tak v pozadí umeleckej literatúry, ako aj histórie je určitá sada archetypálnych foriem myslenia. Takže historické vedomie a následne i historické práce sú determinované štyrmi základnými formami, štyrmi rečníckymi figúrami, štyrmi trópami: metafora, metonymia, synekdocha a ironia. Znamená to, že historici uchopujú minulé dianie práve prostrednic-

1 Pozri napr. (Fay 1998, s. 2). Podobne to vidí aj David Carr: „Ako každý vie, *Metahistória* Haydena Whita nadobro zmenila filozofiu histórie“ (Carr 2009, s. 15).

tvom daných štyroch foriem. (Uvedené je jadrom toho, čo sa zvykne považovať za Whitovu tropologickú teóriu histórie.) Následne, odvolávajú sa na trópy, Korhonen o Whitovej koncepcii píše: „Takže nielen historický diskurz bol predurčený literárnymi štýlmi, ale i historické vedomie vo všeobecnosti bolo predurčené príslušnými jazykovými štruktúrami“ (Korhonen 2006, s. 11). Neskôr dodáva: „Pre Whita je *historický diskurz* zo svojej povahy interpretáciou tohto archívu minulých udalostí prostredníctvom narácie. A práve vďaka narácii sa postupy literatúry a histórie prekrývajú“ (Korhonen 2006, s. 12).

Podobným spôsobom sa vyjadruje i Ewa Domańska. Hoci si všíma, že White sa vo svojom rozsiahlom diele venuje rôznym témam, kľúčové práce ako *Metahistória a Tropiky diskurzu* podľa nej spadajú do tzv. „narativistickej a tropickej [tropical] fázy, v rámci ktorej sa pozornosť venuje štruktúre historickej narácie a tropologickým elementom rôznych typov diskurzu“ (Domańska 2002, s. 323). Rovnako pri všeobecnom hodnotení Domaňská zdôrazňuje, že White sa zaslúžil o zblížovanie historiografie a literárnej teórie (Domańska 2002, s. 321) a poukázal na to, že „najdôležitejším cieľom teórie histórie je výskum historickej narácie a pravidiel, konvencií a inštitúcií písania histórie v rôznych časoch a na rôznych miestach, aby sa odhalili ich rétorické mody produkcie“ (Domańska 2002, s. 322).

Nejde tu pritom o ojedinelý, ale o rozšírený, dalo by sa dokonca povedať „štandardný výklad“ (Paul 2009, s. 56) Whitovho diela. Hlavne myšlienky z *Metahistória a Tropík diskurzu* sa totiž tradične považujú za obhajobu tropologického založenia histórie, za podčiarknutie literárnej dimenzie v histórii, za poukaz na prieniky medzi históriou a umeleckou literatúrou.² Ide však o správnu a vyčerpávajúcu interpretáciu Whitovho narativizmu? Niektorí autori namietajú, že takýto tropologický či literárny výklad (dôraz je na použitie trópov a literárnych postupov v histórii) neponúka plnohodnotný obraz a dokonca prehliada niektoré určujúce momenty Whitovho myslenia. Herman Paul na to upozorňuje minimálne v súvislosti s *Metahistóriou* (o dielach *Tropiky*

2 Napr. Herman Paul uvádza (hoci jeho vlastné vnímanie uvedenej knihy je odlišné), že „*Metahistória* [sa] bežne vníma ako kniha, ktorá podnietila historickú disciplínu, aby sa na historiografiu pozerala ako na formu literatúry“ (Paul 2004, s. 2).

diskurzu a *Obsah formy* hovorí, že sú príkladmi narativistickej analýzy, a teda lepšie zapadajú do „štandardného výkladu“):

Metahistória nebola knihou o naratíve. Okrem niekoľkých zmienok v predslove, v úvode a v závere sa táto kniha takmer nevenovala historickým naráciám. Až na niekoľko drobných výnimiek sa *Metahistória* nezaoberala rétorikou historických textov, diskurzmi, ktoré produkujú historici, ani sémantickou sférou, v ktorej autori historických diel pôsobia. [...] *Metahistória* bola skôr analýzou metahistorických presvedčení, než ukážkou naratívnej analýzy (Paul 2004, s. 1).

Iní sú ešte kritickejší a tvrdia, že „štandardný výklad“ je nielen jednostranný, ale vraj neobjasňuje, prečo je White relevantný pre *filozofiu* histórie. Ako uvádza Paul Roth:

Lenže ponúkajú vôbec trópy a to ostatné [napr. dôraz na literárne aspekty histórie] nejaké *epistemické* zdôvodnenie odlišných reprezentácií historických udalostí, ktoré nachádzame v historických prácach? [...] Je vôbec niečo z jeho dôrazu na naratívnu štruktúru a súvisiace trópy *filozoficky* relevantné? [...] rozbor trópy a toho ostatného nepredstavujú žiaden dôvod, aby sme Whita považovali za relevantného pre *filozofiu* histórie (Roth 2013, s. 131).

Je zrejme, že obaja autori upozorňujú na to, že ak sa na Whita pozrieme len, resp. hlavne ako na autora, ktorý sa zaujíma o naratívne, tropologické či vo všeobecnosti o literárne aspekty historických prác, dopustíme sa zjednodušenia. Podľa Rotha v takom prípade dokonca ostane záhadou, prečo by White mal byť filozoficky zaujímavý, a teda hrozí, že ako *filozof* histórie zostane nedocenený.

Osobne sa domnievam, že „štandardný výklad“ nie je chybný, ale skôr jednostranný. Vo viacerých Whitových prácach je totiž skutočne dôraz na naratívnu stránku a na prieniky histórie s umeleckou literatúrou, čo dokladajú i jeho nasledovné vyjadrenia: „toto rozlíšenie medzi históriou a poéziou, staré ako Aristoteles, rovnako zahmlieva, ako aj objasňuje. Ak sa v každej poézii nachádzajú prvky historického, tak potom sa v každom historickom výklade sveta nachádzajú prvky

poetické“ (White 1974, s. 151). „I když se historikové a romanopisci zaměřují na jiné druhy událostí, formy jejich diskursů a to, o co svým psaním usilují, je často stejné“ (White 1976, s. 153).

Na druhej strane, už Hans Kellner vo svojom článku z roku 1980 ponúka i alternatívny výklad, keď poukazuje na význam slobody a voľby vo Whitovom diele (Kellner 1980, s. 14, s. 17). Kellner si napríklad všíma, že podľa Whita „je celkový priebeh dejín (žitých i písaných) založený na ľudskom rozhodnutí. Ľudia si vyberajú, kým sú, tým, že si vyberajú, kým bolí“ (Kellner 1980, s. 4). Podobne i Paul, Roth a iní presvedčivo ukazujú, že vo Whitovom diele zohrávajú dôležitú úlohu také záležitosti ako morálne presvedčenia a myšlienka slobody.³ Ako uvádza Paul, White v *Metahistórii* predkladá „predovšetkým svoj kváziexistencialistický dôraz na absolútnu slobodu, v rámci ktorej si ľudskí jedinci musia vybrať minulosť hodiacu sa k ich morálnym a politickým presvedčeniam“ (Paul 2004, s. 3).

Inšpirovaný uvedenými názormi, vo zvyšku práce sa detailnejšie pozriem na to, čo White hovorí o oslobodzovaní, ktoré má zabezpečiť história. Odvolávajúc sa hlavne na Whitove práce „Bremeno histórie“ a „Čo je historický systém?“, predstavím do určitej miery „neštandardný“ výklad jeho narativizmu, podčiarkujúci práve oslobodzujúcu rolu histórie.

Bremeno minulosti a sloboda

Vo svojom článku z roku 1966 „Bremeno histórie“, neskôr publikovanom v knihe *Tropiky diskurzu*, White upozorňuje na neradostný stav histórie ako disciplíny. Porovnáva ho hlavne so situáciou na poli vedy a umenia. Odhliadnime od toho, že je dosť nejasné a problematické hovoriť o vede, umení a histórii ako o nejakých (jednotných) celkoch, a pozrime sa radšej na to, čo White svojou komparáciou sleduje a aké sú jeho závery. Historici niekedy hovoria, že ich disciplína je na pomedzí vedy a umenia, že na jej pôde dochádza k akejsi forme ich spolupráce či zjednotenia. White však kritizuje, že v súčasnej histórii ide nanajvýš o kombináciu zastaranej vedy a umenia z 19. storočia. Podľa neho skostnatená história vychádza zo staromódnej predstavy,

3 Pozri napr. (Paul 2004, 2009, 2011a, 2011b; Roth 2013, manuskript).

v podstate nadväzuje na zlú vedu a zlé umenie (White 1966, s. 58). Čo to konkrétne znamená? Podľa Whita sú historici stále pod vplyvom naivnej predstavy o objektivite, o nezávislosti faktov, „akoby boli niečím ‚daným‘“, a taktiež ich rozprávania sú stereotypne chronologické, v zásade neovplyvnené novátorskými literárnymi postupmi (napr. existencializmom, expresionizmom a pod.) (White 1966, s. 58). White teda vo všeobecnosti upozorňuje na konzervatívnu povahu histórie a svojimi kritickými poznámkami chce historikov povzbudiť, aby sa nechali inšpirovať aktuálnejšími postupmi a poznatkami z oblasti vedy a umenia.

Prečo však Whitovi tak veľmi záleží na tom, aby sa historici zbavili zastaraných predstáv a nasledovali súčasný vývoj vo vede a umení? Ide tu o samoučelnú snahu „byť na pulze dňa“? Sú jeho cieľom jednoducho aktuálnosť či novátorstvo alebo je dôvod niekde inde? Jeho skutočná motivácia sa ukazuje vo viacerých vyjadreniach. Napríklad pri predstavení kritického postoja niektorých umelcov voči histórii.

Mnoho moderných umelcov zastáva k histórii podobný postoj jako N. O. Brown, podle něhož je historie svého druhu „fixace“, jež „odcizuje neurotika přítomnosti a nutí jej k nevědomému hledání minulosti v budoucnosti“. Stejně jako Brown, i tito umělci vidí v historii nejen břímě uvalené na přítomnost minulostí ve formě zastaralých institucí, myšlenek a hodnot, ale též *ve způsobu pohledu na svět*, který těmto zastaralým formám propůjčuje jejich povrchní autoritu (White 1966, s. 53 – 54).

Kritici teda upozorňujú, a White s nimi súhlasí, že história je zväčša len nástrojom autorizácie minulého, prostriedkom legitimizácie zvykov a inštitúcií našich predkov. Je to disciplína, ktorá sa využíva na „zabetónovanie“ *statusu quo*. Podľa Whita tento konzervativizmus zaťažuje prítomnosť, limituje riešenie súčasných problémov, pretože minulé rozhodnutia, činy, zvyky sa predstavujú ako niečo dané, ako niečo fixné, čo treba nasledovať. Odporúčanie minulosti teda znie, aby prítomnosť pokračovala vo vyjazdených koľajach, a to je presne to, čo je *bremenom* minulosti. Prítomnosť tak na svojom chrbte nesie ťažobu minulosti.

Treba si však uvedomiť, že podľa Whita takýto konzervativizmus a bremeno minulosti šíri „zastaraná história“. Čiže história, ktorá je stále pod vplyvom naivných predstáv o tom, že historici sa majú usilovať o verné zachytenie nemennej minulosti. Na rozdiel od „zastaranej histórie“ súčasná veda a umenie „prekonaly starší, usedlá pojetí sveta, ktorá vyžadovala doslovnou kopii predpokladané statické reality. A jak vĕda, tak umĕní objevily zásadně *provizorní* charakter metaforické konstrukce, kterou používají k pochopení dynamického kosmu“ (White 1966, s. 66). Toto je kľúčový postreh. „Zastaraná história“ uväznená v okovách naivnej paradigmy predpokladá existenciu stabilnej reality a jediného správneho zobrazenia. V rámci takéhoto chápania potom minulosť v istom zmysle *predurčuje* súčasnosť a budúcnosť. Inými slovami, je pre nich bremenom. Avšak, ak by sa história zbavila naivnej paradigmy a namiesto toho by si osvojila víziu „dynamického kozmu“ a „provizórneho charakteru“ konštrukcií reprezentujúcich minulosť, predurčenie by sa obmedzilo, či dokonca eliminovalo. Konečne by sa tak otvoril priestor pre *slobodu*.

Dostávame sa tak k odpovedi na otázku, prečo Whitovi záleží na tom, aby sa história zbavila zastaraných predstáv a inšpirovala sa kreatívnou vedou a umením. Z uvedeného by malo byť evidentné, že Whitovi nejde o samoučelnú prestavbu historickej disciplíny. V pozadí jeho úvah je naopak centrálna idea slobody. Existencialistický dôraz na slobodu, na ktorý poukazuje vo svojom výklade Whita aj Paul (pozri Paul 2011a, s. 11), sa jednoducho nemôže rozvinúť v rámci naivnej paradigmy verného zobrazenia. „Zastaraná história“ nevytvára priestor pre slobodu. Ten sa objaví až v podmienkach zohľadňujúcich nestabilitu a dynamickosť, a práve preto: „*bremenem* súčasného *historika* je obnovit dôstojnosť historických studií [...] [t. j. transformovať] historická studia způsobem, jenž umožní historikům aktivně se podílet na osvobození přítomnosti z *břemene historie*“ (White 1966, s. 55).

Práve tu sa ukazuje oslobodzovacia úloha histórie. Hoci to môže znieť paradoxne, White vyzýva historikov, aby nám pomohli oslobodiť sa od minulosti/dejín. Čo to vôbec znamená a ako je to možné realizovať? Domnievam sa, že oslobodiť sa od minulosti pre Whita znamená hlavne zbaviť sa zastaraných predstáv o minulosti a jej uchopovaní, ale tiež uvedomiť si, že človek je tak v dejinách, ako aj pri písaní histórie

slobodný. Ako som už spomenul vyššie, White kritizuje ideu stabilnej reality, ktorá determinuje našu prítomnosť a dožaduje sa jediného verného zobrazenia. Takáto paradigma nám zahaluje našu slobodu. Práve preto sa daného bremena musíme zbaviť.⁴

Ako je to možné uskutočniť? Zdá sa, že White naznačuje minimálne dva spôsoby, ako sa spolupodieľať na procese oslobodenia. Pomocne ich nazvem *obsahová* a *formálna* cesta. V rámci prvej z nich ide o to, aby historici ukázali, že minulosť je výtvorom ľudí. Historici by mali ľuďom pomôcť uvedomiť si, že „jejich prítomný stav je vždy čiastočne produktom špecificky ľudských rozhodnutí, a tudíž je možné jej v této míře měnit a přizpůsobovat dalšími lidskými činy. Historie tak v lidech probouzela určitou vnímavost vůči *dynamickým* prvkům v každé dosažené přítomnosti“ (White 1966, s. 65 – 66). Aktivita, zmena, vývoj, určujúca sila ľudských rozhodnutí a činov, to sú veci, ktoré by mali byť obsahom historických diel. Uvedené totiž dokumentuje dynamiku a dokladá slobodu aktérov. História takto čitateľovi ukazuje, že ľudské rozhodnutia a činy sú hybnou silou dejín.

Zatiaľ čo v rámci obsahovej cesty ide o *čo* historických diel – ide hlavne o to, ktoré témy, ktoré javy historici približujú –, v rámci formálnej cesty pôjde o *ako* historických diel.⁵ White sa vo svojom diele venuje predovšetkým druhej ceste. Stručne povedané, White ukazuje, že historik je (v istom zmysle) slobodný pri reprezentácii minulosti, je slobodný pri rozhodnutí, *akým spôsobom* priblíži minulosť. White sa domnieva, že realita nie je fixná, neobsahuje vopred dané významy, ale je skôr nestabilná a zmysluprázdna (White 1974, s. 138). Takáto nestabilnosť otvára priestor pre rozhodnutia historikov ohľadom spôsobov

-
- 4 Odlišný výklad odkazu „Bremena histórie“, a celkovo Whitovho diela, ponúka David Harlan v práci „Bremeno histórie“ po štyridsiatich rokoch“. I podľa neho nás síce White nabáda, aby sme sa sústredili na problémy prítomnosti, avšak Harlan to číta ako výzvu otvoriť sa cieľom širšej komunity, ktorá sa snaží vyrovnáť s rôznymi spôsobmi reprezentácie minulosti, napr. v rámci tzv. „populárnej histórie“. Akadematická história by jednoducho mala byť vnímavejšia voči iným médiám (napr. film, výstavy) prezentujúcim dejiny (Harlan 2009, s. 176, s. 180).
- 5 Uvedené rozdelenie možno niektorým čitateľom pripomenie rozlíšenie medzi príbehom a diskurzom z naratológie, pozri napr. (Chatman 1978, s. 18). Podobné dištingkcie medzi *čo* a *ako*, resp. obsahom a formou sú dosť bežné. Treba ich však brať s určitou rezervou, pretože tu nejde o dokonale oddeliteľné záležitosti.

reprezentácie, ako aj priestor pre rozhodnutia ostatných ľudí ohľadom ich slobodného konania. Dôrazom na autonómiu historika pri výbere spôsobu zobrazenia tak White zároveň rozväzuje ruky aktérovi. Dalo by sa povedať, že White tu formuluje akýsi argument pomocou analógie. Historik je v istom zmysle slobodný pri písaní historických diel a rovnako to platí o aktérovi a jeho konaní. Vysvetlíme si Whitov postoj trochu podrobnejšie.⁶

White odmieta myšlienku niečoho vopred daného, nejakej danej naratívnej reality, ktorá by jednoznačne určovala význam historických diel. Historici získavajú zmysluplné narácie až interpretáciou minulého v texte. Tvorivý, interpretačný aspekt sa ukazuje minimálne na úrovni *faktov* a *historických prác ako celkov*.⁷ White upozorňuje, že v histórii nepracujeme s danými faktami. Fakty „nejsou jen tak nalezena, nýbrž mnohem spíše konstruována typem otázek, které badatel klade zkoumaným fenoménům“ (White 1966, s. 58).⁸ Podobne je to aj s historickými rozprávami. Rovnako ako Mink i White odmieta myšlienku vopred existujúcich príbehov v dejinách, ktoré by historici mali verne zreprodukovať (White 1974, s. 143). Pri tvorbe historických narácií sa tak zreteľne ukazuje vklad samotných autorov, ktorí zmysluprázdne a naratívne neštruktúrované prezentujú v podobe zmysluplných tragických, komických či iných príbehov. Keď White vyhlasuje, že historické narácie sú „verbálne fikcie, ktorých obsahy sú rovnako tak *vymyslené* (invented), ako *objavené* (found) a ktorých formy majú viac spoločného s ich náprotivkami v literatúre, ako s tými v prírodných vedách“ (White 1974, s. 135), tak podčiarkuje skutočnosť, že historici sú tvorcami. Historici sú *autormi* príbehových rámcov využitých v historických dielach. Takže ak si prácu historika pomocne rozdelíme na

6 Pôjde tu o stručný a zjednodušený výklad, ktorý sa odvoláva len na vybrané aspekty Whitových úvah hlavne zo 70. rokov.

7 „[...] v našom výklade historického sveta sme pri *charakterizácii* objektov našich naratívnych zobrazení a pri zvolení *stratégie*, prostredníctvom ktorých konštituujeme naratívne výklady transformácií týchto objektov v čase, závislí, aj keď možno nie tak, ako je to v prírodných vedách, od techniky *figuratívneho jazyka*“ (White 1974, s. 151).

8 Whitovo chápanie faktov a hlavne udalostí však nie je jednoznačné a neproblematické. Občas to vyzerá, akoby predsa len uvažoval o jednotlivých udalostiach alebo dátach ako o niečom danom (Vann 1998, s. 153 – 154).

prácu s faktami a na písanie výsledného diela ako celku, podľa Whita je interpretačný, kreatívny aspekt – hoci možno v mierne odlišnej podobe – prítomný na oboch úrovniach. Na oboch úrovniach má historik slobodu realizovať svoje rozhodnutia.

Podľa Whita tvorivá aktivita historikov vedie k pluralite.⁹ Keďže realita nepredpisuje konkrétnu príbehovú formu, je na historikoch, akým spôsobom sa rozhodnú objasniť dostupné pramene. Historici si vyberú, či o Francúzskej revolúcii, resp. o inej udalosti porozprávajú tragický, komický alebo iný príbeh. „Ten istý súbor udalostí môže poslúžiť ako komponent príbehu, ktorý je tragický *alebo* komický v závislosti od historikového výberu zápletkovej štruktúry, ktorú považuje za najvhodnejšiu na usporiadanie udalostí tohto druhu tak, aby boli spracované do zrozumiteľného príbehu“ (White 1974, s. 137). Sloboda sa jednoducho prejavuje v tom, že jeden historik sa môže na minulé dianie pozrieť z odlišnej perspektívy ako jeho kolega. O rovnakej časti minulosti tak môžeme získať rôzne historické práce.¹⁰

Na druhej strane je dôležité, aby sa sloboda historika a oslobodzujúca úloha histórie neprehnali. Pri výklade Whita si treba uvedomiť, že historik je podľa neho do určitej miery limitovaný. Kritici to občas prehliadajú a obviňujú Whita z relativizmu alebo tvrdia, že zotiera hranicu medzi faktom a fikciou.¹¹

Lenže Whitovo odporúčanie, aby sme sa zbavili bremena dejín a oslobodili sa od minulosti, by sa nemalo chápať ani ako príklon k radikálnemu relativizmu, ani ako nabádanie k tomu, aby historici písali fiktívne príbehy. Začnime druhou záležitosťou. Podľa Whita síce existujú podstatné prieniky medzi históriou a umeleckou literatúrou, tie sa však týkajú hlavne ich postupov a cieľov. Znamená to v podstate toľko, že historici aj autori umeleckej literatúry používajú podobné

9 Pre porovnanie ohľadom tvorby a plurality pozri prácu (Goodman 1978).

10 „[...] udalosti [môžu byť] sujetované rôznymi spôsobmi bez narušenia imperatívov chronologického usporiadania udalostí [...] tak, aby bolo možné predložiť alternatívne vzájomne nezlučiteľné, a predsa rovnako plauzibilné interpretácie súboru udalostí“ (White 1974, s. 147).

11 Z relativizmu ho obviňuje napr. Maurice Mandelbaum (1980, s. 51) či Eugene O. Golob (1980, s. 65) a rušenie hranice medzi faktom a fikciou mu vyčíta Perez Zagorin (1999, s. 18). Podobné výhrady mu adresujú i autori z nášho regiónu, Juraj Šuch (2010, s. 94, s. 105) alebo Petr Čornej (2011, s. 590 – 594).

stratégie tvorby svojich textov. Napriek prienikom (v ich výpočte by sa pritom možno dalo pokračovať) tu však existuje zásadný rozdiel. Historické diela hovoria o tom, čo sa stalo, a nie, čo je možné. Ako pripomína samotný White, „*historické udalosti* se liší od *udalostí fiktivních* tím způsobem, jakým se jejich odlišnost běžně definuje již od Aristotela“ (White 1976, s. 153). Takže v konečnom dôsledku White nestiera rozdiel medzi históriou a umeleckou literatúrou. Navyše ani netvrdí, že historik môže v historickom diele písať, čo sa mu zapáči. Na jednej strane síce zdôrazňuje, že o tých istých udalostiach možno napísať rôzne historické práce. Dané práce sú však predsa limitované tak dostupnými prameňmi, ako aj možnosťami reprezentácie, možnými kombináciami jednotlivých modov explanačných stratégií, t. j. tým, čo White nazýva historiografickým štýlom (White 1973, s. 50). Takže, ako upozorňuje Paul, keď White hovorí o slobode a možnostiach reprezentácie, nemá na mysli slobodu písať „čokoľvek sa zapáči“, ale skôr slobodu vybrať si z viacerých možností (Paul 2009, s. 65). Preto jeho pozíciu netreba považovať za relativizmus, ale skôr za limitovaný pluralizmus (Paul 2011a, s. 98).

Dodatočné utváranie pôvodu

Rok po vydaní „Bremena histórie“ White vystúpil na spoločnej konferencii biológov, historikov a filozofov v Denveri s príspevkom „Čo je historický systém?“, ktorý bol neskôr publikovaný v roku 1972 (White 2010, s. ix – x). V článku sa venuje rozdielu medzi tzv. biologickým a historickým (sociokultúrnym) systémom. Zatiaľ čo o prvom možno povedať, že je určený zákonmi (napr. zákonmi dedičnosti), pri druhom zohrávajú kľúčovú úlohu také veci ako rozhodnutie, voľba či zámer (White 1972, s. 127). White v podstate upozorňuje, že vývoj v dejinách nie je záležitosťou dopredu stanovenej nutnosti. Keď dochádza k zmene systému, kultúry či civilizácie, nie je to výsledok zákonitých procesov, ale skôr *rozhodnutí*. Ako príklad uvádza zánik rímskej a nástup stredovekej kresťanskej civilizácie v období medzi 3. a 8. storočím. Podľa Whita tu nešlo o „genetickú nevyhnutnosť“, rímska kultúra nezanikla, pretože sa prirodzene vyčerpala a musela ju nahradiť nová spoločnosť. Zmena bola výsledkom voľby: v danom období „sa ľudia samotní *prestali vnímať ako potomkovia svojich rímskych predkov*

a začali sa považovať za potomkov svojich židovsko-kresťanských predchodcov. Práve vytvorenie tohto fiktívneho kultúrneho pôvodu ohlásilo zanechanie rímskeho sociokultúrneho systému“ (White 1972, s. 132).

White tu upozorňuje na to, že snaha nájsť akýsi „pravý“ pôvod je zbytočná. Na celú situáciu sa skôr treba pozeráť ako na záležitosť voľby a rozhodnutia: „jednotlivec je potomkom toho, z čoho sa rozhodol pochádzať“ (White 1972, s. 134). Následné, spätné či dodatočné určenie pôvodu je pritom kľúčovou charakteristikou historického systému, ale aj historickej práce. White tu doslova hovorí o *retrospektívnej konštitúcii pôvodu/predkov* (retrospective ancestral constitution) a o *retroaktívnom nahradení pôvodu* (retroactive ancestral substitution). Poukazuje tak na skutočnosť, že nie genetika, príroda či nutnosť, ale ľudia si vyberajú, na koho sa odvolajú ako na svojich predkov. Robia tak v rámci svojich životov ako aktéri a rovnako pri reprezentácii minulosti ako historici. Pôvod je záležitosť projekcie. Ľudia si *ex post* vyberajú, koho budú považovať za určujúcich predchodcov, a teda budú následne konať tak, ako keby ich predkami boli tí, ktorým sa tú rolu rozhodli pripísať.

Lenže *historická* na rozdiel od biologickej minulosti nie je daná, ale musí byť konštruovaná rovnakým spôsobom a do rovnakej miery, ako konštruujeme našu sociokultúrnu súčasnosť.

Výberom našej minulosti volíme prítomnosť a naopak. Jednu používame na *zdôvodnenie* druhej. Konštruovaním našej prítomnosti tvrdíme svoju slobodu; len čo sa usilujeme o jej retroaktívne zdôvodnenie, potichu sa vzdávame slobody, ktorá nám umožnila stať sa tými, kým sme (White 1972, s. 135).

Whitove slová odhaľujú slobodu ako základnú črtu ľudského života: ak sa jej občas vzdáme, aj to je výsledkom nášho rozhodnutia.¹² Takže

12 Trochu inak to číta Kellner. Podľa neho nechceme a nemôžeme mať trvalú slobodu (lasting freedom). V dobe zvrátov si síce slobodne vyberáme svoju minulosť, ale vzápätí sa vraj slobody vzdávame a zamieňame ju „za ilúziu, že veci, pre ktoré sme sa rozhodli, museli byť tak, ako sú“ (Kellner 2009, s. 5). Inak povedané, podľa Kellnera neustále oscilujeme medzi „serióznym“ a „reťorickým“ pohľadom na život. V rámci prvého minulosť určuje naše životy, čo môžeme a čo nie. V rámci druhého si naopak vyberáme svoje úlohy, sme strojcami svojho života (Kellner 2009, s. 5 – 6).

sloboda nie je fikciou. White netvrdí, že historici nás majú zavádzať a predstaviť nám minulosť takým spôsobom, *ako keby* bola výsledkom rozhodnutí aktérov, a rovnako aj svoje práce, *ako keby* boli výsledkom rozhodnutí historikov. Pluralita zobrazení minulosti a dodatočné utváranie pôvodu nie sú nástroje, pomocou ktorých si vytvárame *zda- nie* slobody. Je to presne naopak: sme slobodní, a preto sa môžeme rozhodnúť, ako budeme konať a ako budeme minulosť reprezentovať. Minulosť i jej reprezentácie *sú* výsledkom rozhodnutí.

Podľa Whita sa história vždy snažila reagovať na kantovskú otázku „Ako mám(e) konať?“ (White 2010, s. xi). Interpreti teda oprávnene podčiarkujú, že v pozadí jeho diela je „etická agenda“ a „humanistické prihlásenie sa k samourčeniu jednotlivca“ (Paul 2011b, s. 144); ba dokonca, že jeho „tropológia predstavuje pokus oživiť pojem ľudskej voľby – vnútornú slobodu každej ľudskej komunity vybrať si svoju vlastnú minulosť, a tým aj prítomnosť“ (Doran 2010, s. xix). Ak sa na Whitove myšlienky pozrieme touto optikou, jeho narativizmus možno vnímať i ako obhajobu oslobodzujúcej úlohy histórie. Svojím narativizmom nám ukazuje, že veci nie sú predurčené, že nie dáta determinujú historické narácie, ale že naopak historici navrhujú konkrétne výklady dostupných prameňov. Takže historici a história pri výbere spôsobov reprezentácie nepodliehajú bremenu minulosti a ani človek-aktér by mu nemal podľahnúť. Hneď ako sa histórii podarí vyjaviť túto pravdu, realizuje svoju oslobodzujúcu úlohu.

Literatúra

- Carr, D. (2009) On the Metaphilosophy of History. In: Ankersmit, F., Domańska, E., Kellner, H. (eds.): *Re-figuring Hayden White*. Stanford, Ca.: Stanford University Press, 2009, s. 15 – 33.
- Čornej, P. (2011) White nezmenil dejiny, ale pohľad na ňe (Doslov). In: *Metahistorie: Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno: Host, 2011, s. 575 – 600.
- Domańska, E. (2002) Hayden White. In: Bertens, H., Natoli, J. (eds.): *Postmodernism: The Key Figures*. Malden, Mass.: Blackwell, s. 321 – 326.

- Doran, R. (2010) Editor's Introduction. In: White, H.: *The Fiction of Narrative: Essays on History, Literature, and Theory 1957 – 2007*, (ed.) R. Doran. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2010, s. xiii – xxxii.
- Golob, E. O. (1980) The Irony of Nihilism. *History and Theory* 19, č. 4, s. 55 – 65.
- Goodman, N. (1978) *Způsoby světatvorby*. Bratislava: Archa, 1996.
- Harlan, D. (2009) "The Burden of History" Forty Years Later. In: Ankersmit, F., Domaňská, E., Kellner, H. (eds.): *Re-figuring Hayden White*. Stanford, Ca.: Stanford University Press, 2009, s. 169 – 189.
- Chatman, S. (1978) *Příběh a diskurs: Narativní struktura v literatuře a filmu*. Brno: Host, 2008.
- Kellner, H. (1980) A Bedrock of Order: Hayden White's Linguistic Humanism. *History and Theory* 19, č. 4, s. 1 – 29.
- Kellner, H. (2009) Introduction: A Distinctively Human Life. In: Ankersmit, F., Domaňská, E., Kellner, H. (eds.): *Re-figuring Hayden White*. Stanford, Ca.: Stanford University Press, 2009, s. 1 – 8.
- Korhonen, K. (2006) General Introduction: The History/Literature Debate. In: Korhonen, K. (ed.): *Tropes for the Past: Hayden White and the History/Literature Debate*. Amsterdam: Rodopi, s. 9 – 20.
- Mandelbaum, M. (1980) The Presuppositions of Metahistory. *History and Theory* 19, č. 4, s. 39 – 54.
- Paul, H. (2004) Metahistorické prefigurácie: nová interpretácia tropológie Haydena Whita. *Forum Historiae* 3, 2009, č. 2. Dostupné na: http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2009/texty_2_2009/paul.pdf
- Paul, H. (2009) Hayden White and the Crisis of Historicism. In: Ankersmit, F., Domaňská, E., Kellner, H. (eds.): *Re-figuring Hayden White*. Stanford, Ca.: Stanford University Press, 2009, s. 54 – 73.
- Paul, H. (2011a) *Hayden White: The Historical Imagination*. Cambridge: Polity Press.
- Paul, H. (2011b) Hayden White: The Making of a Philosopher of History. *Journal of the Philosophy of History* 5, č. 1, s. 131 – 145.
- Roth, P. A. (2013) History and the Manifest Image: Hayden White as a Philosopher of History. *History and Theory* 52, č. 1, s. 130 – 143.
- Roth, P. A. (manuskript) Hayden White in Philosophical Perspective: Review Essay of Herman Paul's *Hayden White: The Historical Imagination*.
- Šuch, J. (2010) *Narativny konstruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta.
- Vann, R. T. (1998) The Reception of Hayden White. *History and Theory* 37, č. 2, s. 143 – 161.

- White, H. (1966) Břemeno historie. In: White, H.: *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010, s. 39 – 67.
- White, H. (1972) What Is a Historical System? In: White, H.: *The Fiction of Narrative: Essays on History, Literature, and Theory 1957 – 2007*, (ed.) R. Doran. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2010, s. 126 – 135.
- White, H. (1973) *Metahistorie: Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno: Host, 2011.
- White, H. (1974) Historický text ako literárny artefakt. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.): *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 2009, s. 134 – 153.
- White, H. (1976) Fikce faktické reprezentace. In: White, H.: *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010, s. 153 – 168.
- White, H. (2010) Preface. In: White, H.: *The Fiction of Narrative: Essays on History, Literature, and Theory 1957 – 2007*, (ed.) R. Doran. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2010, s. ix – xi.
- Zagorin, P. (1999) History, the Referent, and Narrative: Reflections on Postmodernism Now. *History and Theory* 38, č. 1, s. 1 – 24.

O autoroch

Juraj Dvorský pôsobí na Katedre germanistiky Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku. Je germanista, literárny vedec a prekladateľ. Vo svojom výskume sa venuje prevažne naratológii a recepcii nemeckej prózy 20. storočia. Spolupracuje s časopisom *World Literature Studies* a *Germanoslavica*. Je autorom učebnice teórie architektúry, ktorá vyšla pod názvom *Architekturtheorie von Vitruv bis Wölfflin. Arbeitstexte für Germanistikstudenten* (2010). Kontakt: juraj.dvorsky@ku.sk

Ján Haluška je doktorandom na Katedre filozofie Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku. Medzi jeho záujmy patria problémy z oblasti filozofie histórie (narativizmus, názory H. Whita), filozofie vedy (príčinnosť v britskom empirizme) a vybrané problémy z analytickej filozofie. Je autorom článku v zborníku z doktorandskej konferencie *Filozofia v kontexte súčasného myslenia*, v časopise *Ostium* a recenzie na knihu J. Šucha *Konštruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita* v časopise *Organon F*. Kontakt: jan.haluska@ku.sk

Ivan Jančovič pracuje na Katedre slovenského jazyka a literatúry Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Jeho odborné záujmy sa sústreďujú na dejiny slovenskej literatúry 20. storočia, teóriu literatúry (teória prozaického textu, naratívne štruktúry v umeleckej a neumeleckej literatúre), interpretáciu umeleckého textu. Je autorom monografií *Tvorivé začiatky Dominika Tatarku* (1999), *Medzi poetikou a interpretáciou* (2010); editorsky pripravil o. i. knihy *Človek z okraja uprostred literatúry* (2007, spolu s Kristínou Krnovou) a *Smiech, slzy a svet komiky* (2011). Publikoval v časopisoch *Slovenská literatúra*, *Romboid*, *Historický časopis*, *World Literature Studies*, *Conversatoria litteraria* a i. Kontakt: ivan.jancovic@umb.sk

Jana Kováčová je internou doktorandkou na Katedre filozofie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Vo svojej dizertačnej práci sa venuje problematike metafory pri na-

ratívnom zobrazovaní minulosti. Publikovala recenzie v časopise *Filozofia* a ročenke *Conversatoria Litteratia* a príspevok v zborníku *Narace a (živá) realita* (2012). Kontakt: jana.kovacova@umb.sk

Juraj Šuch pôsobí na Katedre filozofie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Medzi jeho záujmy patria problémy z oblasti filozofie dejín (narativizmus, H. White, F. Ankersmit). Je autorom monografie *Naratívny konštruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita* (2010) a učebnice *Problém zmyslu dejín a histórie v druhej polovici 20. storočia* (2011) a spolu s R. Kožiakom a E. Zeleňákom pripravil antológiu prekladov vybraných diel moderných filozofov histórie *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín* (2009). Okrem toho publikoval v časopisoch *Filozofia*, *Historický časopis*, *Aluze*. Kontakt: juraj.such@umb.sk

Eugen Zeleňák pracuje na Katedre filozofie Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku. Medzi jeho odborné záujmy patria problémy z oblasti filozofie histórie (historická explanácia, narativizmus, názory F. Ankersmita a P. Rotha), filozofie vedy (explanácia a príčinnosť) a súčasnej analytickej filozofie. Je autorom učebnice *Moderné teórie vysvetlenia a príčinnosti* (2008), knihy *Konštruktivizmus a pluralita v histórii* (2011) a spolu s R. Kožiakom a J. Šuchom pripravil antológiu prekladov vybraných diel moderných filozofov histórie *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín* (2009). Okrem toho publikoval v časopisoch *Organon F*, *Filozofia*, *Journal of the Philosophy of History*, *History and Theory*, *Rethinking History* a i. Kontakt: eugen.zelenak@ku.sk

Mnohotvárnosť Haydena Whita

Eugen Zelenák (ed.)

© Juraj Šuch, Ján Haluška, Jana Kováčová, Juraj Dvorský, Ivan Jančovič,
Eugen Zelenák

Vydal Chronos

Jazyková redakcia: Viera Luptáková

Obálka: Ivan Bílý

Tlač a väzba, grafická úprava: Vydavateľstvo Michala Vaška

Prvé vydanie 2013

ISBN 978-80-89027-38-5